

Gebruik en Mis-bruik van de Thee

Mitsgaders een Verhandelinge wegens de Deugden en Kragten van de Tabak. Hier nevens een Verhandeling van de Coffee, Met des zelfs krachten in gezonde, en ongezone

Cornelis Bontekoe en Steven Blankaart

bron

Cornelis Bontekoe en Steven Blankaart, *Gebruik en Mis-bruik van de Thee, Mitsgaders een Verhandeling wegens de Deugden en Kragten van de Tabak. Hier nevens een Verhandeling van de Coffee, Met des zelfs krachten in gezonde, en ongezone*. Pieter Hagen en Jan ten Hoorn, Den Haag en Amsterdam 1686

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/bont009gebr01_01/colofon.php

© 2014 dbnl

dbnl

Aan den Leezer.

NA dat den vermaarden Heer Cornelis Bontekoe door een ongelukkige val, gelijk aan al de wereld bekend is, was komen te sterven, daar wy onder anderen ook groot belang in hadden, als zijnde met hem overeenge-

komen wegens het drukken van eenigen zijner Schriften, die alreeds onder de pen, en voor een groot gedeelte klaar waren, zijn wy te rade geworden (oordeelende het onze pligt het gemeen niets t'onthouden van het geen 't welk tot voordeel van der menschen gezondheid kan dienen) de tegenwoordige Traktaten, zodanig als wyze hadden, in 't licht te gee-

ven; want zekerlijk indien den Auteur de laatste hand'er aan had mogen leggen, gelijk hy gewisselijk gedaan zou hebben zo hem God een langer leven had vergund, ze zouden grooter en beter uitgevoerd geweest zijn: doch dewyl dit niet heeft kunnen geschieden, hebben wy ons moeten vernoegen met het geen dat wy hadden, en dat wy tegenwoordig door

den druk gemeen maken. Niettemin, hoewel de dood ons van dien doorluchtigen Man beroofd heeft, komen dese Traktaaten zodanig voor den dag, volgens het oordeel van verscheide geleerde lieden met dewelke wy daar over te raad hebben gegaan, dat ze zijn naam wel mogen voeren: want waarlijk, indien wy daar niet van verzekerd hadden ge-

weest, wy zouden ze veel liever gesmoord hebben, als om een gering gewin zijn roem te bezoedelen. De vyanden van dezen goeden Heer, welke hy in zijn leven zeer veel gehad heeft, zonder het echter verdiend te hebben, zullen hier de van neus opschorten, maar de achting, welke zijn *Keurvorstelijke Doorluchtigheid* voor hem heeft gehad, betoont genoegzaam, dat zijn

verdiensien grooier waren als men ze in Holland heeft willen erkennen. Doch wy willen hier noch zijn Apologie, noch zijn Panegyricus maaken: de zaaken spreken genoegsaam van zich zelve; en wy houden ons verzekerd, dat den onpartydigen Lezer een volkomen genoeg in deze Traktaten zal vinden, welke wel haast gevolgd zullen worden van

noch eenige Fragmenta, die onder ons berustende zijn, en tot welker uitgeving wy tegenwoordig alle mogelijke vlyt aanwenden. Dewijl het nu by dese stoffe wel paste een Verhandeling van de *Coffeé*, soo ist dat onsen Heer, den Doctor *Stephanus Blankaart*, een Man, voorwaar, van onvermoeiden arbeit, iets van die materie begonnen had op te stel-

len, soo hebben wy den selven soo verre gebracht, dat wy het hier agter by gevoegt hebben, een stoffe seker die yder een wel smaken sal. Om dit blad dan voorts te vullen, stellen wy den Lezer de krachten van het exelente kruid Theé, volgens het Chineesche getuigen, hier nevens.

Vaart wel.

Krachten Van de Thee; Volgens getuigenisse der Chineesen. Heeft dese navolgende Deugden.

1

SUyvert het grove Bloedt.

2

Verdryft de sware Droomen.

3

Verlicht de Herssen en van sware Dampen.

4

Verligt en geneest alle duyselinge en pijn des Hoofts

5

Is seer goedt voor Water-sucht.

6

Verdroogt de vochtige Catarnen des Hoofds,

7

Verteert alle rauwe vochtigheyt.

8

Neemt wegh alle verstoptheyt.

9

Maakt het gesichte klaar.

10

Het suyvert de verbrande Humeuren en hitte der lever.

11

Tegen alle gebreken der blasen.

12

Het versacht de grove Milt.

13

't Verdrijft de overtolligen Slaap.

14

't Verjaagt de Dommigheyt.

15

't Maakt Gaauw en Wakker.

16

't Courageert 't Herte.

17

Doet de vreesse wijken.

18

't Verdrijft alle pijn des Colijks, dat van winden zijn oorspronk heeft.

19

't Is goet tegens de windige gebreken des Lijfmoeder.

20

Het versterkt alle inwendige deelen ende verteerende kragten.

21

Scherpt het Vernuft.

22

Het versterkt de Memorie.

23

't Verwakkert het Verstant.

24

't Purgeert sachtelijk de Galle.

25

't Lest de Dorst.

Register der zaken van 't Gebruik en Mis-bruik der Thee en Tabak.

*BE*schrijvinge van de Theé, en hoe die by Pag. 1.
andere Natien gebruikt werd.

Wat de Thee in de ziekten der mond doet, 8.
en voor eerst van den oorsprong der
ziekten.

Wat de Thee in de ziekten der maag 18.
uitwerkt.

Van de operatie der Thee in de darm- en 28.
onderbuiks-qualen.

Wat de Thee in koorsen doet. 32.

Wat nut de Thee in de qualen der borst 38.
doet.

Van de kragten der Thee in de qualen der 43.
lever en milt.

Wat de Thee in de qualen van de nieren 51.
en blaas uitwerkt.

Wat dienst de Thee doet in 't Podagra en 35.
andere geswellen meer.

Misbruyk van de Thee 55.

Wat de beste Thee is. 79.

<i>Van wat natuur, qualiteit en deelen de Thee is</i>	84.
<i>Met welk water het best is Thee te drinken</i>	88.
<i>Of men 't water lang moet koken.</i>	89.
<i>d' Instrumenten waar in men 't water kookt.</i>	89.
<i>Hoe men de Thee toebereit</i>	90.
<i>Of 't goed is Thee sterk te drinken, of dat se met veel water gemengt moet zijn.</i>	94
<i>Hoe veel Thee men op een tijd mag drinken</i>	96.
<i>Wat tijd van 't jaar, en van den dag dat het best is Thee te drinken</i>	98.
<i>Of men Brandewijn of iets anders behoort na de Thee te gebruyken.</i>	100.
<i>Kragten der Tabak</i>	103.
<i>Blankaarts Verhandeling van de Coffeé.</i>	137.

Gebruik Van de Thee: Behelsende *Des selfs* krachten in alle gelegenheid van Ziekten.

I. Capittel. *Beschrijvinge van de Thee, en hoe die by andere Natien gebruikt werd.*

§ 1.

ALhoewel het Aardrijk in alle oorden vol is van allerlei Boom- en kruid-gewassen, soo is de *Theé*, *Cofféé*, *Tabak* en diergelijke, onder de beste te rekenen, die men in de Waereld soude kunnen hebben, en van dese zijnder geen gesonder, noch aangenamer als het excelente kruid *Theé*, by de *Chinesen* en *Japonesen* seer bekend, en gelieft, alsook by de Tartaren.

§ II.

Dit kruid of liever Heester werd by de Chinesen *Theé* genoemd, en by die van Japan *Cha* oft *Tcha*. De Tartaren hieten het *Tai* oft *Tzai*. Dit Boomtjen is van groote als onse Aalbesse-boomtjes, want se is een struyk oft Heester. Hare rijsjes oft takjes zijn, na proportie matig dik, wit van bast soo ik mein. De bladeren zijn vry donker-groen, langwerpig, voor spits, en rondom gekerft, van het steeltjen af, tot na de punt toe loopt een senuw, die dan verscheyde senuwtjes na de syden uitschiet, gelijk in de meeste bladen gesien werd. Het blad gelijkend seer wel in figuur na seker Heester, die by de Herbariste *Spirea van Theoprastus* genoemd werd, maar de *Theé* is veel groender. Het blad is ook effen en niet wolagtig, gelijk sommige bladen.

§ III.

De *smaak* nu is by na van een yder bekend, voornamelijk in Holland, alwaar alle Heeren en Dames in den Haag, en alle andere brave Steden, dagelijks eens of tweemaal daags *Theé* drinken. De smaak dan is in 't begin dat men se kauwt, wat samen-trekkende, het welke ons, even als de *Cachou*, een liefelijke soete smaak nalaat. Na den Landaard, gelijk als by ons de vrugten, alsoo is

de *Theé* van een verscheide geur, reuk, en smaak: sommige smaakt na *Jasmyn*, welke geur door konst kan gemaakt werden: andere heeft een *Seepagtige* smaak. De derde, smaakt even als Brood, het welke met een mes gesneden is, daar men *Haring* mede gesneden heeft. Een vierde, smaakt als vuil smeer, met een woord *smullig*. Een vyfde is wat samen-trekkende, sonder merkelijke aangenaamheyd, maar geeft ook ten lesten een soetigheyd in de mond. De laatste nu en slegste, is alleen samen-trekkende, sonder merkelijke soetigheyd in de mond na te laten, en die is slegt, en grof van bladen. En daarom gevense mede een verscheyde tinctuur; d'een is geheel blank en groenachtig van koleur, een andere is heel bruyen en swart-geel van aansien. De blankste tinctuur dan, en die een seepagtige smaak heeft, heb ik altijd voor de beste gehouden, om datse meerder afdryft.

§ IV.

De *Theé* die wy hier te Lande krygen, is gemeenlijk op tweederley wyse gedroogt; want de Japanesen hare *Theé* geheel anders bereiden als de Chinesen. De wyse dan van de Chinesen is, dat se die blaadjens een voor een, om de takjes van het Boomtjen niet te beledigen, afplukken, en in een korfjen vergaderen, die se t' huis brengen en in een heet

gemaakte pan werpen, de selve roeren, en alsoo doen verwelken, dan smyten zy die uit op fijne matjens, en se vryven dese blaadjes in een; daar na doen se die weder in haar pan, en droogen zy weder wat, dan smyten zy die weder uit op matjes, en se vryven die wederom in een, daar na weder in de pan, tot se geheel droog is, verscheide malen repeterende: eindelijk doen zy die in tinne kanassers oft blikke bossen, en bewaren die voor de logt, want de logt, vervult de *Theé* met water en zuur, en de *Theé* krygt niet alleen een swarte tinctuur, maar een onaangename smaak; en om zulx te verhoeden leggen wy een stuk *Houts-kool* boven in de mond van de fles, in welke, dewyl se uit een *Alcali* bestaat, al het zuur en water in sich neemt, en de *Theé* daar af bevryd werd. Nu de andere manier van bereiden is die der Japanders, welke de bladen wel plukken, maar droogen die tusschen papieren, gelijk my van een Oostindie vaardig, dat een groot Koopman was, en lang op *Japan* gewoont had, verhaalt is. En dit is de reden waarom de Japanse *Theé* soo seer niet in een gerolt is, gelijk als die der Chinesen. De Tartaren, geloof ik dat mede de *Theé* op de Chinese methode prepareren, want die gene, welke uit Tartarien in Muscovien gebragt werd, en van daar hier ter plaatse, is de Chinesen seer gelijk van in een rolling, maar valt

seer slegt, dewijl se op karren in leere zakjes overkomt. Het schynt dat se met dese slegte *Theé* alleenig verven.

§ V.

De *Theé* werd tegen het midden van Februarius of het begin van Maart door saeyen voortgeset, waar na zy binnen de tijd van drie jaren volkome boomtjes hebben. Het saad is verscheyden van figuur. In 't begin is het groen, gelijk meest alle zaden van ons territoir, maar na dat het gedroogt is, werd het veel bruynder van kleur, en wat ruig. Hare gedaante dan is somtijds rond, of gelijk twee ronde bolletjes aan malkander geset, of ook wel in dryen gedeyld, na dat 'er een, twee, of drie zaden in een huisjen gesloten zijn. Het zaad van binnen, is somtijds wel aan de eene zyde plat, en veeltijds driekantig, met een glad rood gepolijst vliesjen bekleed: maar op die plaats, alwaar de korrel aan zijn schelp vast is, aldaar heeft het dit vliesjen niet. De korrel zelfs is van binnen wit. Dit zaad, laten zy niet uit haar land voeren, en daarom, wanneer zy het aan een vreemd verkopen, doense het eerst in heet water dat nog kokend is, op dat andere Natien het niet soudon konnen saeyen. Dese zaden werden uit bloemtjes voortgebracht die uit den bleyk-gelen sien, en

uit vyf of ses blaadjes bestaan, van binnen met verscheide blaadjes bezet.

§ VI.

De bereydinge van dese drank is by verscheide Natien ook van een diversche methode, want sommige, voornamelijk de Chinesen, als ook onse Hollandse Natie, doen in zekere daar toe gefabrykte roode porceleine potjes, een quantiteit van *Theé*, op welke sy siedend heet water gieten, en laten daar de tinctuur uit trekken. Dit Potjen dan heeft, als een yder bekent is, een tuitjen waar door men dese tinctuur in kopjes giet. Nu is hier nog een onderscheid, want sommige gieten eerst het ziedend water in de kopjes, en gieten daar boven over de Tinctuur ofte extract; andere gieten eerst het extract in de kopjes, en dan daar het water over: dese methoden zijn beide niet te verwerpen, maar d' eerste keur ik voor de beste, om dat de *Theé* daar door blanker blyft, want als men het extract eerst in de kopjes giet, werd het onderwylen door de logt swart, en dan heeft men een donkerder koleur van *Theé*; en dat zulks waarachtig is, blykt hier uit, dat als men maar een kopjen *Theé* wat laat staan, en het besiet by een dat vers geschonken is, sal het verse veel helderder van koleur sig vertoonen. Die van *Japan* pulveriseren hare *Theé* tot poeder, het welke

zy in 't heete water smijten, en soo het geheele poeder met het water te gelijk opslurpen: de Tartaren, drinken die met soetemelk, en een weinig zouts: maar van alle die preparatien is de Chineesse de beste, ten ware men die met melk dronk sonder zout, want die is met eenen voedsaam.

§ VII.

Dit is dan nu een dagelijkse drank voor dese Heidense natie, die van des zelfs deugt en kragt niet genoegzaam weten te spreken. Hier toe hebben zy een expres oventjen gemaakt, daar se de geheele dag Theé in warm houden om te drinken: en op dat het mengen van de *Theé* ordentelijk soude toegaan, houden zy daar expres eenige Slaven toe, die niet anders doen dan op de Theé te passen, te prepareren en te schenken. De Japanders hebben, in haar huis tot een pronk-cieraad, sekere molen van alabaster, oft andere kostelijke steen oft metaal gemaakt, in welke zy haar Theé tot een fijn poeder vermalen en in stukken breken. Dit zy dan genoeg van de Theé, laat ons eens wat verder gaan, en sien wat de Theé in 't menschen lighaam uitwerkt, en voornamelijk hare krachten in allerley ziekten des lighaams, gelijk we in 't vervolg breeder sullen zien.

II. Capittel. *Wat de Thee in de ziekten der mond doet, en voor eerst van den oorsprong der ziekten.*

§ I.

NA dat de *Mensch*, dat konstelijk gebouw, het laatste en volmaakste werk van God, net en ordentelijk gemaakt en met den Goddelijken adem van *verstand* was ingeblasen, heeft het zijnen Schepper als van aangesicht tot aangesicht aanschouwt, en hem gelijk geweest. Maar na dat dit Schepsel zig allenxkens tot de *geschapene dingen* neigde, en van God afweek, is het door de aanlokselen des *Serpents* verleid, en tot een eeuwigen *val* voor hem en zijn nakomelingen vervallen.

§ II.

Maar gelijk de Mensch na zijnen val wederom de *magt* is gegeven *om de eeuwige dood* en de geduurige verstekentheid van God te *ontgaan*: alsoo is hem de *tijdelijke nooddruftigheid* voor zijn tijdelijk *lighaam* mede toegevoegt. Dit *onderhoud* kan men dan gevoeglijk in *tween* verdeelen: namelijk om de *mensch gezond te houden*: ende *ongezond zijnde*, te *herstellen*.

§ III.

Dewyle dan alles tegens de Mensch opstond, 't geen hem te voren van selver onderhiel en voor hem was, heeft God den mensche wysheid gegeven om uit te *kiesen*, 't geen tot zijn *leven dienstig* was, en die *vervallen* zijnde, weder konde *herstellen*. Hy gaf hem het *water* om te *drinken*, de *vrugten* tot zijn *spys*, de *logt* om zijn *bloed* en sappen te *verdunnen*: de beweginge en oeffeninge van de *Land-bouw*, om alle schadelijke vogten te doen *uitwasemen*; en te *verdunnen* al wat lymig en tay mogt zijn. De *nagt-rust*, om hem niet geheelelijk af te sloven, want hier door moeten de *Hersen-sappen* wederom herstelt werden om flux en vaardig te bewegen. Hy gaf hem *wetten* en *inzettingen* om zijnen Schepper alleen te *minnen*, om hen van ontstuimige *gemoeds-driften* af te houden, waar door de sappen ongeregelt souden omloopen, en tot een warorder gebragt werden.

§ IV.

Den Mensch dan zig na dat Aards en Hemels geluk niet konnende voegen, heeft zijn *God afgegaan*, en tot de onredelijke schepselen begeben: waar na men tot *drank* de *Wijn*: tot *spijs* alle de *zuure*, *soete* en diergelijke *toe-spysen*, in 't gebruik gebragt heeft, niet sien-

de wat gezond of ongesond was, maar wat *wel smaakte*: hier uit spruiten alle die vervloekte *debeauches*, *zuip-gelagen*, *kroegen* en *santees*, als ook het *gasten* en *fretten*. Dit is van jaar tot jaar, en van tijd tot tijd soo ingekroopen, dat men het heden voor een wel-hebbelijkheid agt te zijn, en het een Persoon is van merite, van aansien, en voldoeningheid is, die yder een met dat *zuure vogt de Rinsche Wijn* oppropt, tot datse als dronke Verkens op de mest-hoop of in de gote vreten. Andere *onttrekken* haar weder het behoorlijke *voedsel*, om niet vet te werden, om dun en rank te blyven: waar door se niet alleen haar *selven te kort doen*, maar ook, als zy getrouwt zijn, *hare vruchten*, die tenger en onvolwassen ter Waereld komen: die se wederom van haar behoorlijke *groey* en *bloey* onthouden, met haar de buik half vol eten te geven, of haar ongesonde spyse te geven. Vorders proppen zy de kinderen op met allerley *Suyker-banket*, waar door hare lighamen vol verstoppingen en wormen werden.

§ V.

Uit de logt zijn geresen die helsche en verduivelde *hovaardyen* der *klederen*, dat se zich *dun kleden*, om als *Terentius* segt, lyven te krygen soo dun als biesen: of dat een soort van hoeren zijn, gaan met de hals en borsten

blood, eensdeels om haar blanke, of liever geblankette hals en borsten te laten sien, anderdeels dat men haar paarden om den hals en andere juweelen souden beschouwen. Wat volgt hier op, als de slaande straffe, want se zich geheel *verkouwen*, de *Kanker* in de melkgevende *borsten* krygen; men klaagt van *Hoofd-pyn*, *Tand-pyn*, *Buik-pyn* en diergelijke, want daar honderdley toevallen uit voortkomen.

§ VI.

De Goddelijke wetten overtredende, begeven zy sig tot *gramschap*, *nydigheyd*, *toorn*, *wraakgierigheit &c.* gelijk als *Cain* straks zijn broeder *Abel* doode, alleen uit een enkele nijd en afgunstigheyd. De *vyf zinnen* hebben de mensch geleid tot allerlei *lusten* en *begeerlijkheden*. Het *arbeiden* is verandert in *leuiheid*, hier komt de *armoede* weder als een *straffe en wrake Gods*, en doet hen van honger sterven: of soo hy een herdenkinge krijgt werd hy door den *Koning Salomon* tot de *Miere* gesonden, om hare wegen te sien en wijs te werden. Alles staat dan tegens den vervloekten mensch op, en de aarde is om zijnent wille alleen vervloekt geworden. En dat is de regte source dat alles tegens hem aankomt en opstaat.

§ VII.

Den Mensch evenwel tot desen stand vervallen zijnde, heeft allengskens *middelen* uitgevonden *om zich te cureren*: en alhoewel de eerste Waereld ons dese wetenschappen niet nagelaten heeft, soo heeft ons de tijd geleert hoe wy de *lighamen in haar gezondheid*, soo veel ons mogelijk is, kunnen *herstellen*. Want de *Anatomie* heeft ons geleert, en het is sekerlijk, dat de lighamen uit vaste en vloeybare deelen bestaan: dat is, de vaste deelen zijn als een orgel-spel van ontelbare soort van *pijpen en buisen* gemaakt, die geduirig door dese vogten moeten *opgeblasen* werden, sal ymand volkomen gezond leven: maar by aldien dese sappen *verdikken* en *traag* komen te *loopen*, kunnen dese pypen niet behoorlijk opgespannen werden, even als een water-horologie niet behoorlijk sal gaan, wanneer het water niet of seer traag werd aangevoerd.

§ VIII.

De *Ziekten* dan hebben in 't gemeen *dryderley oorzaken*, waar van men de eerste noemt een *violente dood*, dat is, die door lesure van vallen, stooten, schieten, &c. geschied, gelijk als wanneer ymand werd opgehangen of onthoofd, waar door hem of de *logt* onthouden werd: of een groot gedeelte

van zijn *bloed* komt te ontvallen. Wanneer ymand van *ouderdom* is afgeslooft, wiens sappen onbequaam zijn om van een fijne logt ontstoken, en van een goed voedsel gerefricheert te werden, werd der selver lampe uitgeblust, en dat alleen uit gebrek van olie. En dewyl onse *gesondheid* van een *vryen loop* der sappen is afhangende, soo moet noodzakelijk de gemeene ziekten van der selver *vertraginge* voortkomen. Want soo de *logt* te *koud* is werd het *bloed* te *dik*: is se te *heet* verwasemen en *versweeten* wy te veel van onse fijne vogten en vlugge deelen: is de *drank* te *koud*, het *bloed* te *heet*, begint het voort te *stollen* en *stil te staan*. Heeft men te veel *zuur* gebruikt, ons vlugge zout geraakt *vast*, en *verliest zijn vluggigheyd*, en by gevolg *traag-loopende*. Is het bloed te *zout*, *stremt* het hier en daar. Eten wy te veel *suiker*, *visch* en andere *slymige voedsels*, soo werd ons *bloed lymig* en *tay*. Ontbreekt ons *exercitie*, soo werden wy *loom*, om dat onse sappen loom en traag-loopende zijn. Is de exercitie des lighaams te veel, vervliegten en consumeren alle onse krachten. In somma, al wat ons *ziek* kan maken, zijn alle die dingen, welke soo se wel gestelt en gereguleert zijn, ons plegen *gezond* te houden.

§ IX.

De eerste soort van ziekten gemeenlijk in het *verdikte bloed* en sappen bestaande, die de pypen en buisen verstoppen, doen bersten en geheel beledigen. Soo is de tweede soort zoo zeer niet in de sappen als wel in het horologie van de *vaste deelen*: welke door quetsinge kunnen beledigt werden, te *groot* of te *klein* zijn, niet wel *geplaatst*, *wan-schape*n, te *veel in getal*. Te *bultig*, te *eng*, te *wijt*, *scheef*, en soo voorts: derhalven besluiten wy dat de ziekten alleen in de vaste deelen en in de sappen kunnen zijn.

§ X.

Ons oogmerk is dan niet hier een geheele Institutie te schryven, dewyl zulx door onsen grooten Vriend, den Heer *Doctor Blankaard*, een man die zich los gemaakt heeft van alle de fabulen der Naam-Doctoren, genoegsaam in zijn *Cartesiaanse Academie*, zoo als hy die heeft gelieven te noemen, afgeleid is. Maar dewyl we te voren een Tractaat van de *Theé* hebben uitgegeven aangaande de werkingen en operatien diese in gezonde lighamen doet, soo is nu ons voornemen die op *alle ziekten te appliceren*; in wat gelegentheden dat soude mogen zijn; en daar benevens het misbruik die veele luiden ontrent de *Theé* doen.

§ XI.

Dewyl wy de *Theé* eerst met de mond al slobberende gebruiken moeten wy seggen wat voordeel die aan de mond-qualen toebrengt, en voor eerst van den dorst, die een soort van ziekte is, of uit gebrek van sappen in ons bloed, of datse te lymig zijn, en in onze mond verstoppinge maken, het welk by ons *dorst* genoemd werd. De *Theé* dan in de mond komende, verdunt het dikke en lymige speeksel, want de warmte van het water, en de fijne vlugge deeltjes der *Theé* vliegen als een blixem door alle de deelen van de tong en de kaken, uit welke het speeksel moet vloeyen, waar door die lymigheyd meerder bewogen en vloeybaarder werd; daarenboven het water spoelt die lymigheyd af, en maakt alle verstoppinge los die in de mond waren. Daarenboven geraakt de *Theé*, dat kostelijke Kruid, met het warme water in het bloed, en werd by gevolg, door den omloop des bloeds mede tot de klieren van de mond gebragt, uit welke de *Theé* syperende, ons een geduirig aangenaam speeksel geeft.

§ XII.

De *Theé* is dan om den dorst te lessen de *beste koel-drank* in alle zieken die *brand of hitte in de mond hebben*, in de grootste brand en

sprouw in de mond, in heete en brandende koorsen, en al wat men ordinarijs verkoelende dingen geeft: veel beter, zeg ik, dan alle Mors-Dranken en Zuure Juleppen, die onse *Hollandse Doctoren* voornamelijk voorschryven, en de zieken daar mede bedriegen; maar het komt nergens anders van daan, als dat se het bloed, en alle de sappen die daar uit voortkomen niet en kennen, datse de luiden haar sin opvolgen, om door geen tegenspreken onbemint te geraken: het is wonder en boven wonder dat se de koude *kernemelk* verbieden, die nog *beter* is als haar *koel-dranken*, die met het slimste zuur van Vitriool, van zwavel, van Salpeter, of van zout zuur zijn gemaakt, waar door den dorst daar na vermeerdert, en de sieken hondert maal grooter brand gewaar werden, als van Theé; drinkt dan Thee, en gy sult niet alleen sweten, maar wel pissen, alle brand sal door de *Diaphoresis* vervliegen, uw dorst sal weg gaan, en sult gerefrigeert werden.

§ XIII.

In de *sprouw* selver, en die soort die men de *bruine* noemt, isser geen heerlijker middel in de geheele waereld als *Theé*, want se verkoelt, maakt de spruw ryp, doet se verkoelen en afvallen: merkt ook dat mense niet te sterk moet drinken, maar matig dun, an-

ders haalt se de mond al te seer samen, *est-modus in rebus*.

§ XIV.

Ontrent de scheurbuykige mond, is het Theé-water seer goed, want het door syn lieffelijke *Astricti* het *tandvleys suyvert*, en daar benevens een goed speeksel maakt, het welk te voren corrosijf was, en het tand-vleis doorvreet, en by gevolg bloedig maakte. Hier uit kan men dat ligtelijk besluyten, dat als het Theé-water, dagelijks ettelyke kopjes drinkende, het speeksel, het welk sonder ophouden uyt de kaak-klieren in onse mond lekt, verbeterd is, ook noodzakelijk dit bloedige tand-vleis sal genesen: dit weten alle die gene wel, welke dagelijks gewoon syn Theé te drinken, wat aangenamen speeksel sy sullen krygen, soo liefelijk, sagt spelende en geurig, daar men anders in dese scheurmond, een taey, lymig, en siltig speeksel in de mond gevoelt: drinkt dan *Theé* tot verfrissinge van uw mond, en suyveringe van uw tanden en tand-vleis: want het *suyvert de mond*, *geneest het tand-vleis*, en maakt de *tanden* vast.

III. Capittel. *Wat de Thee in de siekten der Maag uytwerkt.*

§. I.

De meeste *maag-siekten* spruyten of *uyt te veel slym*, of *uyt te veel suurs*, of *uyt beyde te gelyk*. En onder allen moeten wy die voordragen, welke meynen dat haar de *maag* daar door verslapt, en winden maakt, en dat daarom de *Theé* haar schadelijk is, het welk de Naam Doctoren ook avoueren; en seggen daar ja en amen op, alleen om datse niet en weten wat de patienten scheelt, en van de kragt en 't gebruyk der *Theé* weten te raisonneren, als een blinde van de koleuren. Sekerlyk die wel opmerkt, en niet voor *lache* wil gaan, sal wel haast sien, dat de slappe magen van die luiden, niet veroorzaakt is van de *Theé*, maar van een oorsaak die in het Lighaam der sieke selfs te voren was, namelijk van een slym, die de kliertjes der maag verstopte, en geen goede maagsappen in de maag dede lekken, waer door geen aanporringe tot honger verwekt konde werden, en dat is haar slappe maag. Vorders dat dese luyden van de *Theé* opgeblase werden, is geen wonder, want alle slym, soose voornamelijk eenige suure en alcalische deelen by sig heeft, fermen-

teren met malkanderen, waar door de slym werd uytgeset, tot blaasjes verandert, en de maag met het geheele lighaam als opblaast, het welk dese luyden moeyelijk valt; hier uit is dan ligtelijk te begrypen, dat men de *Theé* de schult niet en moet geven, maar de slym, met welke het bloed, en by gevolg de maag en darmen sijn opgepropt, waar by het warme *Theé*-water komende, die slym doet opblasen. In tegendeel, soo werd de maag door de *Theé versterkt*, en men krygt beter honger om te eten: want de verslappinge kan niet komen van het water, want dan soude het bier en wijn moeten doen, die mede uyt veel waters bestaan: het *alcali* van de *Theé* selve kan het niet doen, want die het lighaam geensints schadelijk is: ook is de warmte daar geen oorsaak af, want ons lighaam en sappen behoorlijk warm moeten sijn, ergo is de oorsaak niet in de *Theé*, nog in 't water, nog in de warmte. Daarenboven heb ik meer dan hondert maals bevonden, dat dese luiden door de *Theé* genesen sijn geworden, want dese slym wierde door het warme water en het *alcali* der *Theé* verdunt en vloeybaar gemaakt, gelyk we sien dat alle jeu-sappen van vleys, door warmte en water verdunnen en vloeybaar werden, daarom moeten dese luyden maar aanhouden, en sullen door het lange en dagelykse gebruyk geheel

gesont en verfrist werden, beter door *Theé* als door eenig stinkend Apozema van onse groot-sprekende Apothekers gemaakt, of van de geapothekerde Doctoren voorgeschreven.

§. II.

Derhalven moet ook de *Theé* goed sijn in luyden, die door te veel slym in haar maag te hebben, geen trek tot eten krygen, want, gelijk gesegt is, dat de slym door de warmte en het water verdunt werd en los geraakt, waar door betere sappen in de maag komen te lekken, die aldaar oorsaak van den honger sijn, en om eten roepen. Het is dan een goede maag wiens sappen niet gederegleert, maar als een speeksel des monds, een weynig picantig, het welk onse maag-zenuwen soodanig beweginge indrukt, dat de ziel daar uyt oordeelt, dat 'er spyse gebrek is. Het is dan een goede maag, wiens sappen niet bedorven sijn door eenige debauches van te veel wyns, Brandewyns, suur, sout, slym en diergelijke, want niemand sal oyt een quade maag hebben, al die meer op haar smaak als op haar gezondheid leven. De maag is dan als een juffer die men op allerley wyse caresseren moet, en men niet bejegenen mag, met yets 't geen haar offenseert: de maag moet men dan oppassen, en op allerley wyse spy-

sen met kost, die haar niet en schaad, diese wel kookt, en tot een wit sap bewerkt, waar uyt de gyl geboren werd.

§. III.

Soo de maag nu een weynig maar ontstelt is door suypen en brassen van wynen, en het hoofd seer doet, begint men reeds sijn toevlugt tot de *Theé* te nemen, en men ontnugtert sig met een *Theetjen*, ik ben soo verbuyst segt men, ik moet een *Theetjen* drinken, waar door het bloed weder vloeybaar werd, en de verstoppinge in de maag en 't hoofd weg neemt, dat is, het bloed, dat te voren door het suur van de overvloedige gedronke wyns, is verdikt geworden, geraakt wederom aan 't circuleren, soo datse sig weder luttiger gevoelen, de maag krygt honger, en men is verfrist: het beneemt ook alle na-dorst, die na dese wynsuypere overblyft, die nergens anders van daan quam, als dat de sappen door het suur des wyns verdikt zyn geworden.

§. IV.

Wat kragt heeft de *Theé* al in luiden die alreeds te *veel gelasen* en *pestige Santeés* gedronken hebben; se komen met een losse en ongebonden taal by de Thee-tafel, en na se ettelyke kopjes *Theé* geslobbert hebben, bevinden sy sig weder geheel nugteren: de reden

is, dat het warme water ligtelijk doet wateren, soo dat by gevolg de wyn mede uytgewaterd werd: daarenboven is de warmte van de *Theé* een goed *Diaphoreticum*, waer doorse veel wyns verwasemen en quyt geraken; ook blyft het bloed beter circulen, en werd van te veel te verdikken belet. 't Is dan de *Theé* die dit mirakel doet; neemt dan uw toevlugt tot de *Theé*, en laat zulke irreguleren debauches agter, want se verhaasten de ziekten en de dood, die nogtans voor een yder vreeslyk is. 't Is wonder en boven wonder, dat niet alleen onse, maar meest alle andere Natien op de wyn en sterke dranken zoo versot zijn, en niemant van allen gern sterven wil: daarse lang gezond, bly, gelukkig, makkelijk en vrolijk konnen leven, alleen door een abstinentie, en gebruik van weynige goede Medicijnen, gelijk *by my alhier*, en in *Holland by onsen Vriend Blankaard* en weinig andere bereid werden: dese temperen alleen het zuur en verdunnen de slym: welke by een goede diët gebruikt, een mensch noit siek zal werden en lang leven. Daer by spoelt de *Theé* alle scheurbuikige ziltigheden uyt het bloed, en zuyvert het zelve van alle slym en lymigheden.

§. V.

Wat isser Heerlyker als de *Theé* wanneer

men gedurig moet *Braken* en *Walgen*: het *Theé-water* dan spoelt alles los, eensdeels door syn water dat vloeybaar is, en anderdeels door syn warmte, dat alles doorweykt en los maakt. Deze quade en prikkelende stoffe dan los geworden zijnde, werd van boven gemakkelyk uitgebraakt, of van ondere uitgeloost, waar doorse terstond verlichtinge krygen, en van die *band voor 't Herte*, gelijkse seggen, *ontslagen werden*.

§. VI.

In een *dolle* en *rasenden Honger*, is mede het *Theé-water* dienstig, met een weynig Medicynen gebruikt, die het suur temperen, voornamelijk die van het *Staal*, en uit *Gesteenten* bereid werden: het *Theé-water* spoelt dan door het geduyrig gebruik alle die suurigheden uit het bloed, zoo door sweeten als door de watergangen: en al het gene in het Liquer der maag en het bloed nog overgebleven is, word door zuur-temperende dingen vermeestert. Men moet sig dan van alle suuren af houden, of anders is 't mis, en de maag begint op nieuws te woeden, gelijk een rasende om eten: daarom behoorde men alle *Azyn-makers*, *Rinsewijn-verkoopers*, *Limoen-wyven*, en al wat dies meer belangende is, de Stad uit te boenen, of haar te verbieden sulke waren te verkoopen: het be-

hoorde door een expres bevel van de Magistraat verboden te werden, geen diergelijke waren meer te verhandelen, op verbeurte van zeker tantum daar toe gesteld; en op zoo een wyze konden wy een aards Paradys hebben, in welke wy gezond, lustig en vrolijk konden leven. Gelijk het in pestige tyden van de Overigheid geboden werd de pestige in een huis alleen te brengen, om se daar afgezonderd van andere, te laten cureren, of de huizen te teykenen, die van deze siekte besmet zyn, op dat d' Inwoonders dier Stad mogten gewaarschout werden, en zulken quaad ontvlieden, alzo, seg ik, moet ook de Magistraat letten, om alle siekten voor te komen zoo veel het mogelijk is, en alle die oorzaken verbannen, die gelegenheid geven om siektens te maken. My is berigt van ymand mijner goede Vrienden, dat in zekere Stad van Nederland, ik mein dat het *Bommel* is, zoo niet, is het een Stad, daar niet verre van daan gelegen, alwaar men van de peuye van 't Stads-Huis publykelijk het *gebruik van zuur* heeft verboden gehad, en alhoewel het geheele Land door veel siekten waaren, heeft men daar zeer weynig sieken gehad. Alle die zijn gezondheid wil bewaren, late het zuur, en gebruike *Theé* met eenige middelen die het zuur temperen.

§. VII.

De *Theé* ook het zy op wat wyze die gedronken, is *even na den eten niet quaad*; maar sommige klagen datse dan *soo dik* werden, en dat by na tot berstens toe. Maar die wel op alle omstandigheden let, zal in sig bevinden dat hy te veel moet gegeten hebben, want als dit warme water in de maag komt, moet de spyse uitsetten, en de zyden van de maag drukken en open spannen, het welk die groote moeyelijkheid geeft, een teyken dat se al te veel spijs genomen hebben; maar al ist zake dat dit zoo is, daar is ter waereld niet aan gelegen, alzo de spijs daar door des te sappiger en tot een goede fluide gyl bewerkt werd: want alle die beswaarnis, gaat na een uur over, en men zal sig dan geheel logtig en vlug bevinden, soo dat het *Theé*-drinken noyt te onpasse komt, het zy nugteren, voor of na de maaltijd, des avonds, en op alle tijden des daags, se zal noyt ymand qualijk bekomen, zoo hy zelfs geen quade oorzaak in sig heeft.

§. VIII.

Daarenboven, alle die geene, welke gedurig met oprupsingen en winden gequelt sijn, zullen grooten baat by de *Theé* vinden, want de *Theé* heeft dit boven alle andere *Car-*

minative dingen, datse niet te heet is, en door zijn *vlugge Olie*, en door 't warme water, alle de winden oplost, en doet oprupsen, sijnde reeds in den *Haag* en elders tot een spreekwoord by de Juffers en Heeren geworden, dat als ymand rispt, een *complement van de Theé* is, ja sommige zijn in gedagten vervallen, dat de *Theé* niet en deugt, wanneerse daar niet van rispen; al hoe wel zulks niet waar is, want elke reys als men *Theé* drinkt, is de maag niet even eens gesteld: ook is het eene Lighaam gesonder als het andere, zoo dat d' eene veel meer rispingen onderworpen is, als d' andere, en daar van komt het, dat de *Theé* in verscheyde menschen, ook verscheyde operatien doet.

§. IX.

Sommige hebben gedagten als of de *Theé* oorzaak van *Gal* was: het welk waarlijk zoo niet en is, want de *Theé* maakt geel *Gal*, gelijk als men die noemt, maar de quade spijs, zoo dat het suur, de gal en andere sappen door het warme *Theé* water fluide werden, waar na men dikwyls zuur, somtijds gal, of slijm opwerpt, zoo dat eygentlijk de *Theé* daar geen oorzaak van is, maar d' oorzaak is in de quaade diët en gewoonlijke debauches. Die nu dese *Gal* geduirig na 't gebruik van de *Theé* uitbraakt, moet evenwel voortgaan

met dagelijks *Theé* te drinken, en zal eyndelijk zijn ingebeeelde gal-siekte quyt geraken.

§. X.

Met een woord te seggen dan, alle die eenige maag-qualen gevoelen, moeten dagelijks *Theé* drinken, en dat continueren, anders kan het haar geen voordeel by brengen: men moetse ook niet te sterk nog te slap drinken, of men bederft de maag, gelijk by sommige Indiaanse natien in 't gebruik is, die weynig kopjes *Theé* drinken, en dat heel sterk van Tinctuur, en dik van suyker gemaakt, de middelmaat heeft dan altijd plaats, want de fermenten des maags, die de spijsse dissolveren, werden vermeestert, zoo dat haar maag daar na verderft. Van gelijken ook te slappen *Theé*, om dat het water weynig *alcali* by sig heeft, spoelt 'er al te veel *alcali* uit ons bloed, waar door we slap en kragteloos werden.

IV. Capittel. *Van de operatie der Thee in de darm- en onderbuiks-qualen.*

§. I.

Wanneer de *Theé* door de mond, de keel, en de maag gepasseert is, komtse door de beweging van de maag, en haar eygen swaarte tot in 't gedarmte, om aldaar zijn kragten in sieke en gesunde menschen te toonen. Wat aangaat de gesunde, daar van hebben wy in het voorgaande Tractaat bewesen, datse daar niet dan alles goeds effectueert, want se is oorzaak dat de gyl ofte het sap van de spijs dadelijk verdunt werd, en door de melk-adertjes in meerder quantiteyt kan gedistribueert werden: so dat het bloed, en bygevolg het geheele Lighaam meer voedsel krygt als wanneer dit sap al te dik is, en door de onsigtbare melk-vaatjes na het hert niet kan vervoerd werden. De dunne gyl, is dan oorsaak dat alle dodderigheid en hooftpijn overgaat, om dat sulc een groven bloed en gyl door de enge pypjes niet door konde geperst werden, maar dit dunne *Theé-water* schielijk uit de maag en gedarmte in 't bloed gerakende, kan aanstonds ons een verligtinge in het hoofd en alle de leden des Lighaams geven.

§. II.

Nu gelijk de *Theé* in de gesonde goed is gedronken voor 't gedarmte, en de distributie des gyls, alzoo kan die d' ongesonde geensins schadelijk zyn, ja seer profitabel en nut; en is capabel in allerly Personen, 't zy van wat gestalte zy zijn, of wat darm-siekten zy hebben, t' eenemaal te restitueren, indien men daar by maar een weynig Medicynen wil gebruiken. Wanneer men dan een tragen kamergang heeft, en men *in ettelyke dagen niet afgaat*, zoo is 'er in de Waereld niet beter dan eenige kopjes *Theé* te drinken: waar door de Excrementen verdunnen, en makkelijk afglibberen: ook maakt de warmte een lieffelijke beweginge, om dese vuyligheden ter stoelgang makkelijk quyt te werden: hier door werd den afgang soodanig gefaciliteert, dat de aanbeyen die door het comprimeren der verharde drek wierden gecauseert, t' eenemaal verdwijnen: drinkt dan *Theé-water* alle daag, en gy zult beter door het *Theé* drinken gecureert werden, dan door het beste *Apozema* uit den *stinkenden Apotheek*, daar de menschen nog zoo op versot zijn, en haar laten doeken, door een schoon praatjen van mijn Heer Doctoor, Singjoor Barbier, en Monsieur Apteker, voornamelijk in 't Voor-jaar tegen Mey, dan moetense een

Mey-drank hebben, om het bloed te suyveren, en te reynigen, om, gelijk als met een bessem alle vuyligheden af te schrapen, en schoon te maken. Even of het Lighaam een Huis was, en dat het zelve met spinrach en andere vuyligheden begroeit was, en dat men sulx jaarlijks, gelijk men de Huisen in Holland doet, behoorde schoon te maken; maar zeker het scheeld zulke Doctoren in haar imaginatie, en het is een zaak puur verdicht en imaginair, schoon die by 't gemeen ingang neemt, die niet alles aan haar oordeel toetsen: drinkt liever *Theé*, en gebruikt dagelijks wat *Sal Volatile* het zy het een of het ander, en het zal uw onvergelykelyk beter bekomen, als die geheele plassen en tobben vol dranken.

§. III.

Die te veel *buikvloed* hebben, een *dysenterie* of yets 't geen onder die naam passeert, zo werden die qualen alleen door *Theé* water gedronken, weggenomen, want de oorzaak werd daar door uit het bloed genomen: ik hebbe meermaals getoont dat het bloed vol scherp sout kan wesen, en 't is de Meisjes in de keuken bekend, dat het zout in 't water smelt, wanneer zy pekelen maken, alzo smelt ook het zout onses bloeds en sappen in 't water van de *Theé*, en het werd door de wegen van

de *urine* weder uitgeloost. En al was het zake dat men al bloed en etter loosde, zoo zal de *Theé* wat sterk gedronken, die openingen weder consolideren, en alle loop zal ophouden, voornamelijk soo men daar wat *Salia Fixa* by gebruikt, om het zuur wat meer de nek te breken.

§. IV.

Wanneer dan ymand ook van een heftig *kolyk* werd aangetast, ofte andere *vringingen in de darmen* zal het *Theé*-water met wat *Sal Volatile* gebruikt, het zelvige terstond doen overgaan: want alle verstoppingen geraken door het heete water los, en alle zuur werd door het vlugge *alcali* vermeestert, daarom drinkt *Theé* in alle siekten en wee'en. Weg dan met alle *Klysteren*, die, na dat 'er somtyds een dozijn of anderhalf zijn geapliceert geweest, ik het *Theé*-water alleen heb doen gebruiken met mijn *Sal Volatile Anodynum*, en heb de sieken terstond herstelt. De warmte doordringt terstond den geheelen onderbuik door, en die set weder het *Sal Volatile* aan, zoo dat alle zuur, alle slijm, alle winden, en wat het dog verder zoude kunnen wesen, als een groot viand verslagen werd, en als een Goliath ter nedergevelt.

§. V.

In *verdickinge* en *verstoppinge* der *klieren van het darmscheil*, dat de *buik* hard is en *opgespannen*, dat het *lighaam* mager werd, en de *beenen* somtijds *dik*, en *loom* van bewegingen en *diergelijke*, daar toe is het *Theé-water* een *excelente remedie*: dewijl het door zijn *warmte* en *dunnigheid* alle de *ingewanden* *penetreert*, en *los* maakt 't geen *dik* en *taey* is; daarenboven werd het nog door het *alcali* (een *fijn vlug zout*, die *liefelijk* met zijn *olie* *verknogt* is) in de *Theé* gevonden, die alle *grove*, *dikke*, en *taeye* *vogten* *los* maakt: het *welk* geen *bewijs* van *nooden* heeft, dewijl de *zaak* van *selven* spreekt.

V. Capittel. *Wat de Thee in de koorsen doet.*

§. I.

WAt de *koors* is, en waar in die *bestaat*, hebben wy *wijdloopig* genoeg in onse *verhandeling* verklaart van de *koorsen* in den *Haag* gedaan; laat ons nu een *bequaam* *hulpmiddel* *uitvinden* om de *koors* te *verdrijven*, en dit is al *wederom* de *Theé*. Wy hebben

dan gesezt, en zullen het tot noch toe defenderen, ten spijt van alle *huilebalkende NAAMDOCTOREN*, dat het bloed in de koorsige traag loopt, en dat 'er dan geen *ebullitie, effervescentie, te rassen omloop van het bloed, gisting, drift van 't bloed* en diergelijke in het bloed is; en dat alle dese fraeye namen, enkele versierselen uit de hersenen, van die voor wijse mannen hebben willen passeren: het bloed dan is verdikt, weinige hersen sappen werden dan gescheiden, en by gevolg moeten alle bewegingen vertragen, gelijk wy sien, wanneer dat eerst ymant de koors krygt, zoo is hy koud en rillig, hy beeft, het hert klopt hem, hy is dorstig, onlustig, daar is nog geest nog moed in hem, alle functien slapbakken en vertragen, *neque pes, neque manus suum officium faciunt*, gelijk *Terentius* segt. Wat sijn dit dan anders, dan uitbroeysels van een verdikt bloed, en vertraagden omloop? Voor my, ik houde tot noch toe mijn gedachten staande, tot dat het my van een verstandig Man wederlyd werd.

§. II.

Dewijl ik dan mijne Medicamenten na dit fundament reguleer, soo is 't dat ik dan al weder met haar *Theé* ga drinken; maar het *Theé-drinken* moet op zekere tijd van de koors ge-

schiedien, want het *Theé* drinken wel altyd goed is, maar niet altyd even profitabel. Wanneer men dan de koors heeft, oft eenige reizen gehad heeft, kend men de vrye tyd, en wanneer dat deselve een nieuwe *paroxysmus* krygt: de Thee zal dan in dese gelegenheid best gedronken zijn, eer dat men de koude van de koors gevoeld; en dat om dese reden: namelijk dat men het bloed, 't welk nog niet geheelijk gestolt is, door dit warme Theé-water, vloeybaar houd, zoo dat de *paroxysmus* ofte verheffing voor die tyd opgeschort werd: Want alle warmte, en dat is zeker, brengt een beweginge in ons bloed, en alle de sappen belet werden niet te stollen, en bygevolg belet men dat het bloed niet koud kan werden.

§. III.

Maar 't is nog niet evenveel dat men simpelijk *Theé* drinkt, een kopjen drie vier of ses, gelijk vele luiden doen, neen, men moet zoo veel drinken, dat men aan het sweeten geraakt, en wanneer men aan het sweeten is, moet men een goed *Sudoriferum Antifebrile* gebruiken, en gaan daar op sweeten: indien het nu gebeurde dat men vrees had, dat men de koors daar na mogt wederom krygen, soo gebruikt onderwylen een goed *Sal Volatile*, en drinkt dikwyls Theé-water, voornamelijk

op die tyd, wanneer men de koors mogt verwagten, en dusdanig zulje de selve overwinnen.

§. IV.

Selfs in *koorsen*, die men *continuele* noemt, in welke men van hitte schynt te branden, en men gemeenlijk *suure Juleppen* met heele emmers de sieken te suipen geeft; in dese koorsen, seg ik, is'er ter waereld geen beter drank dan onse *Theé* heet gedronken, tot men aan het sweten geraakt, door dese occasie sal alle brand, en alle hitte, dorst enz. geblust en getempert werden; alle hoofd-pijn zal overgaan, de sprouw afvallen, en alle heftige toevallen verdwijnen, het zy dan ook wat koorsen het zijn, en wat *Symptomata* zy by haar hebben, soo is de *Theé*, dat excelente kruid, haar genesinge: want de sieken zullen aanstonds beternis gevoelen, ja binnen weynig dagen fris en gezond zijn, daarse anders lang talmen door *purgeren, aderlaten, Juleppen, Mors-dranken en soo voorts*, waar door de sieken vermorst, en van kragten berooft werden: en soo se niet in 't graf geraken, hebben zy heele jaren lang werk, eerse regt gezond zyn, want se behouden veelyds een *water-sugt, geel-sugt, derdendaagse-koors, quyning, langduirige scheur-buik* en diergelijke hondert toevallen meer, die men

alleen door Theé te drinken had kunnen ontgaan, zoo verre is dan de *Authoriteit onser Mannen* ingekropen, dat de *Genees-konst*, een *Moort-konst* is geworden, en wel te regt van sommige veragt, gelijk ook

§. IV.

Dien grooten *Hippocrates* ten zijnen tijde al beklaagt heeft, alwaar hy in 't begin van zijn Wet segt. *Medicina omnium Artium praeclarissima est. Verum propter ignorantiam eorum, qui eam exercent, & ob vulgi ruditatem, quod tales pro Medicis, judicat & habet, jam eo res devenit, ut omnium artium longe vilissima censeatur.* Dat is: *De Medicyne is een van de alderdoorlugtigste Konsten. Maar om dat 'er menigte Ezels op d'Academyen gepromoveert werden, die in de Konst onervaren zyn, en evenwel, om het soet gewin, haar voor ervaren en wyse Doctoren uitgeven; en dewyl het gemeene onkundige Volk, door een soet praatjen misleid werd, werden sy bedrogen, niet konnende van haar oordeelen, dewylse met een groote stoet aankomen, met Karas, te Paart, te voet, met een welgeschoren baart, felppe Mantel, waar door onse Borgers bedrogen en misleid werden, siende meer op d'uiterlijke pompe, dan op het Verstant dat den Doctor heeft. Soo is 't dan met de Konst soo ver-*

re gekomen, datse by veelen, d' aldergeringste van alle schynt te zyn. Dit is dan den eigen en regten sin van dien *Hippocrates*, die ten zynen tijden het verval in de Medicynne voorsag, en alreeds was ingewikkelt, klagende over die Doctoren, welke den tragediant voor het sieke bed speelden, doende onder een fraaye schyn van loopjes te vertellen, en exempelen by te brengen, diese verdigten en versieren, niet anders dan eerlijke Doctoren, (die regt door Zee gaan, en niets ontsien te doen, dat ten dienste van yder patient is) dan schandeliseren; seggende onder een glimp van waarheid, hy heeft die, en die, en die, *omgebragt*, en hadder een ander oud Doctor over gepractiseert, de Man had *beholden* geweest: *de Man is versuymt*, hy is *niet gelaten*, men gaf hem *te heete dingen* en diergelijke straatloopjes meer, die men agter mijn rug, en alle die de waarheid beminnen, gepraat heeft.

Maar ik adresseer my weder tot *Hippocrates* lessen, alwaar hy voortgaat te seggen: *Datse de Figuur, het Kleed, het Momaansigt van een deftig Medicyn vertoonen, maar niet te min valsche Doctoren zyn: en daarom, gaat hy verder, synder veel Doctoren (NAAM-DOCTOREN) door faam en naam, en als het ter zaak komt, is' er onder hondert nauwlyk een verstandige te vinden.*

Men kan op onse hedensdaagse Doctoren, die ik soo dikmaals NAAM-DOCTOREN genoemd heb, niet beter passen, wylse altijd by de Oudheid sweren, en *voor het gesag der Oude, liever soude willen sterven, dan met de Jonge wijs zyn*: hier werden dese *Mannen* door de Oude gedood, latense den text insien, en bespiegelen sig daar aan.

VI. Capittel. *Wat nut de Thee in de qualen der Borst doet.*

§. I.

Gelijk dan de *Theé* de gesunde nut en profijtelijk is gedronken, alsoo is die de sieken niet schadelyk, want se maakt het bloed vloeybaar, doet wel uitwasemen, en loogt het bloed uit van alle zyn siltigheden door den urijn; in 't kort het excuseert alle *Theé*-drinkers van siek te zyn, indien men maar een goede *levens regel* komt te houden: het is dan een onwedersprekelijke regel, dat *al wat de gesunde ten hoogsten gezond is, de sieken ook geen schade kan bybrengen*, daarom recommandeer ik mede de *Theé* in alle gelegtheden der borst, gelijk als in een *benaude borst*

hoest, tering, pleuritis, hert-qualen en duisend siekten meer.

§. II.

Isser eenige remedie in de *borst-qualen*, soo is het de *Theé*, die ik soo menigmaals heb gelaudeert. De *Theé-drank* maakt alle slijm, alle verstoppingen en scherpigheden los, se maaktse fluide, en solubel, soo dat se in de longen niet lange kan huisvesten, en eenige toevallen van hoesten, kucchen en steenen veroorsaken. Want redenkavelt eens dat de borst alle warmte van noden heeft, en daar gelijk als behagen in schept, om dat de patienten sig na 't gebruik van eenige warme middelen beter gevoelen, en de verstoppingen los werden. Daarenboven werd de verstoppende stoffe door het water vloeybaar, en werd door de uryne uitgedreven. Ten *derden*, absorbeert het *alcali* van de *Theé* al het suur op, dat 'er elders mogt verscholen zyn; ten *vierden*, soo daar dan eenige vlugge deelen der *Theé* by komen syn we van de genesinge der borst qualen nog meer versekert, dewijl alle vlugge deelen voor de borst goed zijn, gelijk als ook de *Crocus*, het *Sperma Ceti*, en andere vlugge *Salia Oleosa*.

§. III.

Ik heb duisentmaals geobserveert, dat

niemand door eenige *lekkings*, oft *Syropen* hersteld is geworden: en ik heb wederom duisentmaals waargenomen ter contrarie, dat alle die de *Theé* gebruikten, met een weinig vlug sout, alle, soo se alles wel observeerden in diët, zijn hersteld geworden; ten ware, seg ik daar by, dat de longen soo verre waren bedorven, dat alle hoop van restitutie desperaat was; en dan soo helpt 'er geen genesinge.

§. IV.

Onse styf-koppige MORS-DOCTOREN schryven evenwel in den *Apotheek* in dese borst-affecten heele potjes met syropen voor, die se de sieken met een stokjen van soethout laten likken; maar Eilaas! wat regten zy uit, als de sieken op te houden, en door haar overvloedig visiteren, de beurs der sieken van de huig ligten: sy doen dan door hare suiker syropen, dat de *verstoppingen vermeederen*, en dat by gevolg geen sieken niet alleen niet geholpen werden, maar zy werden erger. Want alle suiker en syroop maakt een lymigheid in ons bloed, die verstoppingen baart, maar niet wegneemt. Zy zouden beter met haar Meester *Hippocrates* consuleren, die in de qualen der borst *Koeye*, *Eselinne* of *Geite-melk* voorschryft, welke warm gedronken, soo bequaam is als de *Theé*; maar

zy hebben haren oude Meester verlaten, en zijn aan de schriften van *Galenus*, die niet een verklaarder van *Hippocrates* maar een Vyant van den selven, en van alle Christenen is geweest, die, na alle schyn-blijk zijn boeken met een menigte *Moort-geweer* van genesingen gevult heeft, die regt tegens de Man aangaan.

§. V.

Wat is 'er ook heilsamer in de *Tering* als het dagelijks gebruik van *Theé* te drinken; wat kander bequamer zijn om alle etter, en obstructien der longe weg te nemen, als de *Theé*; wat is 'er nuttiger om de long-swerigen te reinigen en te genesen? Is het niet de *Theé* die alle hoeken en winkels onses lichaams doorwandelt en doorkruyst, en alles los maakt wat se vind. Weet niet den *Haag* te spreken van meenigte desperate luiden in teering, die van andere verlaten, vermorst, en bedorven waren, die ik, door Godes zegen, door de *Theé* en het dagelijks gebruik van Medicynen herstelt heb? Sekerlijk de *Theé* mag in dese siekte mede voor een van de beste Medicynen gerekent werden; ja men moetse boven al wat in de *Galenischen Apotheek* is, verre verheffen.

§. VI.

Wat isser in een *Zyde-wee* oft *Pleuritis* noodiger als het *Theé-drinken*, om dese stilstaande vogten, die door koude als andersints in de longen zijn komen te stollen, wederom te verdunnen en vloeybaar te maken. Wat zal hier dog het *ader-laten* uitregten, als de verstoppinge laten zoo als zy is, en de noodige kragten te benemen, en de sieke zoo lang te martelen tot hy zijn bloed te gelijk met den adem afleid. Men heeft het de geheele Waereld wijs gemaakt, en zoo ymand van een *pleuris* komt te sterven, sonder dat men hem een pond vyf, ses bloed heeft afgetapt, zoo is de patient versuimt, verwaarloost, en van den Doctor omgebragt: maar is 't dat hy *in omni forma*, na de mode is gecureert, en de sieken sterft, soo slaat men alles in de beste vouw; ja, zijn tijd was daar; den Doctor heeft zijn best gedaan; hy kan de Mensch het leven niet geven: men betaalt hem af, men geeft hem noch dubbelde visiten voor zijn goede voorzorg, en men bedankt hem toe, als of die MOORDENAAR hem soo wel gequeten had. Het schreeuwt tot den Hoogen Hemel toe om wraak, dat de Waereld soo bedrogen word, en zich soo laat bedriegen: dat se van alle tijden af de vooroordelen liever heeft zoeken voor te staan,

dan de zuivere waarheden, die men de Menschen niet inplanten kan, het zy hoe naakt men die haar verbeeld.

§. VII.

In de affecten des Herts, *beven, hert-kloppingen, benaauwtheden voor het Hert* en diergelijke, daar is het excelente kruid *Theé* mede voor gewassen, want dese siekten spruiten mede maar uit verstoptheden en verdikte vogten, waar door der selver circulatie oft vryen loop gestut en getardeert werd: drinkt dan hier mede *Theé* voor, met het *Sal Volatile*, soo zullen alle dese toevallen overgaan, en in korte geannulleert werden. Daar is dan, in 't kort, in alle borst-qualen niet beter als een warme drank, waar onder ik de *Theé* wel de voornaamste acht te zijn, want se alle verstoppingen weg neemt, en de verdikte sappen los en vloeybaar maakt.

VII. Capittel. *Van de krachten der Thee in de qualen der Lever en Milt.*

§. I.

Wanneer een bloed te dik is, en te weinig vogts heeft, moet het needsake-

lijk obstructien in de lever kunnen maken: waar door de kliertjes verstopt geraken, en de gal van het bloed niet kan gescheiden werden; eensdeels dats'er niet en is, en anderdeels dat se door de verstoppinge niet kan afgescheiden werden, zoo dat 'er by gevolg niet anders overblijft dan een geele slijm, welke geduig met het bloed omloopt, en onse huid een geele koleur aanvryft, welkers tinctuur ons dan een siekte vertoont, die men gemeenlijk *geelsugt* oft *jcterus* pleeg te noemen.

§. II.

Dese siekte is dan *geen galsiekten*, oft *overvloed van gal* in ons bloed, en dat daar door onse huid soo geel werd, en deselve in 't bloed blyft staan, gelijk de Messieurs de Doctoren gewoon zijn te seggen, neen: 't is geen *galsiekte*, seg ik, maar een defect en gebrek van gal, want als 'er quantiteit van Gal in 't bloed is, heeft men geen verstoppinge, maar een vloeybaarheid van sappen, waar door geen verstoppinge geprocreëert werden: en dat zulks waar is, weeten de Schilders en die het papier marmieren wel, die de gal onder haar verwen mengen om se vloeybaar te maken; alsoo geeft de gal dan ook een vloeybaarheid in onse sappen, waar door alle verstoppingen geweert werden. Derhalven is

de gal geen oorzaak deser *geeligheid*, en der *Geelzugt*. Maar wat sal men dan van een oorzaak anders kunnen oplossen als een slym, die door gebrek van gal de kliertjens des levers verstopte: en daarom is de leever, in de geopende lighamen der Geel-zugtige gelijk als *scirreus* en sonder sappen, versteent en zoo voorts. 't Is dan een geele lym, een oude slymigheid, die altijd door ouderdom geel werd, die onse huid tingeert, en onse urine geel maakt: 't Is dan soodanigen slym die loom en traag is, en niet gemakkelijk met de sappen omloopt.

§. III.

Dit hebben die luiden dikmaals, die men dat kostelijke sap, het bloed, na eenige dangereuse siekten gehad te hebben, te veel geplengt heeft, en met een menigte *Zuure-Juleppen* hebben opgevult, waar na zy kragteloos zijn gebleven, en vol van soodanige lymige sappen, en jaren hebben eerse weder hersteld zijn, of in een water-sugt veranderen en eindelijk ten grave nederdalen.

§. IV.

Wat zal ik dan in dese siekte beter oordeelen dan de *Theé* met de *Sal Volatile*? Want de *Theé* dringt het geheele lighaam door, en werd te gelijk met het bloed in alle gaten en

winkels gevoerd: dit is dan het regte middel om alle slym los en vloeybaar te maken, de verstoppingen in de kliertjes der lever, en op andere plaatsen te *dissolveren* en los te maken. Maar dit is niet genoeg, daar werd meer vereist, namentlijk een goed *Elixir* om *Gal te maken*, want de *Theé* alleen en is daar toe niet bequaam genoeg. Neemt dan *Alsem*, *Carduus Benedictus*, van elks een hand vol, *Saffraan*, ongestoten een once, *Kaneel*, vier oncen, *Nagelen*, een once, *Folie*, een loot, giet daar over een goede quantiteit Brandewijn, en maakt daar een *Tinctuur* af, van welke men onder het drinken van de *Theé*, en onder het eeten, een soopjen telkens van nemen moet. Maar behalven dit, is het ook dienstig onder het maal, by de Wijn wat *Sal Volatile Cornu Cervi* te mengen, want daar is te weynig vlug sout in 't bloed, derhalven is het noodig dit verlymde bloed niet alleen vloeybaar te maken, maar ook te volatiliseren; en daar toe is niet beter dan de vlugge souten der Dieren in gebruik te houden.

§. V.

Gelijk als 'er nu in de *Lever* en alle andere deelen des lighaams *abstractien* kunnen voortgebracht werden, alsoo is de *Milt* mede van deselve niet misgedeelt: want als het

bloed, en alle andere sappen des geheelen lighaams verdikt zijn, waarom soude de Milt van alle vryloopen? de Anatomische experientien hebben ons geleert, dat de *Milt* bestaat uit een menigte kleine kliertjes, welkers gebruik niet anders schynt te wesen, dan een *Lympha* van het bloed af te scheiden, het welk uit de water-vaten blykt, en dat 'er geen anderen *Ductus Excretorius* is, ten waren men met de oude eens was, die meinden dat de Milt een suur sap in de Maag instorte, maar dewijl het tegendeel lang bewaarheid is, zoo verdwynt dese opinie van selfs.

§. VI.

Wanneer dan deze kliertjes verstopt zyn, moet 'er meerder vogt in de Milt komen, dan 'er door de poort-ader te rugge kan loopen, en by gevolg moet de Milt grootelijks uitsetten, ja somtijds tot ongeloofelijke veel ponden toe: gelijk het openen der lighamen ons dikwyls heeft geleert.

§. VII.

Wanneer dan ymand in desen staat is, kan *Ader-laten* nog *purgeren* niet helpen, ja se zijn schadelijk: wat valt 'er dan alweer te doen? dan ons dagelijks tot eenige kopjes warme *Theé* te begeven, om dat dikke bloed los en warm te maken, dat het behoorlijk

mag *circuleren*: maar dewyl dit nog niet genoeg is, moet men dagelijks een *tinctuur van staal* gebruiken, met wat *vlug Zout*, zoo sullen dese qualen in een korten tijd, ja eerder als men denkt verdwynen.

§. VIII.

De meeste uiterlijke dingen moet men mede soo een kragt niet toeschryven, als men ordinaris doet, ten ware zy zeer doordringelijk waren, gelijk als eenige *stovinge van Tabak*, met wat *vlug Zout* gemengt, anders is 't vergeefse moeyte en de genesinge werd niet bevordert. In den Apotheek heeft men een Olie van Cappers gemaakt, gelijk zy die noemen, in welke soo veel kragts is, als in gemeene Olie, en daarom houd ik het voor een Medicament dat inutyl is: en hier mede houden onse mannen de sieken eenige maanden gaande.

§. IX.

Ook schryven zy dranken voor, van de vyf *openende wortels*, wat *Agrimonie*, *Fumarie*, *Scolopendria*, *Citerach*, *Capillus Veneris*, *Cortices Capparum* en *Tamarisci* enz. Dit kookense in regen-water, en geven het de sieken te drinken. Want het voorschrift aangaat, soo is het selve tot hare intentie niet schadelijk, maar dewyl het yder een niet ge-

legen komt alle dagen uit den duuren Apotheek soo veel van die drank te halen, als hy wel van noden soude hebben om te gebruiken en gecureert te werden: en ten anderen, dat dese groote compositie een leelyke smaak causeert, zoo kunnen het ook de patienten niet gebruiken, voornamelijk zoose daar nog de wansmakelijke en viese *Sene-bladen* en *Rabarber* by doen met wat *Anys-zaad*.

§. X.

Drinkt dan liever met my eenige kopjes *Theé*, zoo heb je een liefelijke en aangename smaak, en men hoeft maar te spreken om gasten soo heeft mense terstond, het welke men op de voorschreve drank niet en heeft, ja d' omstanders, dat meer is, loopen weg, eensdeels door de stank, en anderdeels door de viese gebaren die den innemer doet eer hy die stinkende morsige Apteek-drank sig in 't lyf gewrongen heeft. Weg dan met den Apotheek en alle die het daar mede houden, zijnde een winkel alleen om geld uit den drek te fourneren, en weinig tot soulaas der sieken aangesteld: ja de *Pyn-bank der Sieken* mag men het met regt noemen.

§. XI.

Beter doen de Heeren *Blankaart*, *Overkamp* en andere, wiens geleerde Schriften

de geheele wereld door klinken; dese verwerpen alle die gemeene *Dispensatorien* der winkels, en sien uit haar eigen oogen: dese hebben met my het Ys doorbroken, en de Vaart zeilbaar gemaakt. Maar Eilaas! hoe werd de waarheid beswalkt van die geld-winnende huilebalgen wat een geschreeuw, en gewoel makense in 't gemeen tegens ons, maar ik mag my met die van *Haarlem* troosten, en seggen

VICIT VIM VIRTUS.

want de naakte Waarheid heeft de leugen gedempt. Laatse dan schreeuwen, laatse roepen, tieren en rasen, ten kan niet helpen. Konnense niet aan de kost komen, se mogen Peper halen. Ik moet ontrent mijn Evennaasten mijn gewisse quyten, en 't zelve in den Dag des Oordeels verantwoorden. De sieken zijn my toevertrouwt, maar den Apotheker niet; of het met zijn beurs accordeert of niet, dat heb ik niet te bedisputeren, ik maak Sieken gezond, maar geen Aptekers ryk.

VIII. Capittel. *Wat de Thee in de qualen van de Nieren en Blaas uitwerkt.*

§. I.

SOo 'er een Remedie is in de Nier-qualen, zoo oordeel ik de *Theé* voor een van de beste, want het zy dat 'er een *Inflammatie* in de Nieren is, het zy dat 'er *Steen* of *Graveel* is, ik seg dat de *Theé*, met eenige weinige Medicamenten daar by gebruikt het beste en regte middel is, omse te genesen. Want soo 'er ontsteking of inflammatie is, zal de *Theé* verkoelen, om, alwaar brand is, wel *verkoelinge* wil wesen, want de *Theé* is niet heet van deelen, ten anderen maakt het warme water de verstoppingen, die de inflammatie maakt, los en zolubel, waar door een inflammatie moet *genesen*, en t' eenemaal *verdwynen*. Maar by aldien de inflammatie alreeds verettert was, zal die ook door de *Theé* gezuuyvert en genesen werden.

§. II.

Wanneer dat 'er dan een *steen in de Nieren* is of in de *Blaas*, zal het geduירig drinken van *Theé-water* niet alleen de *oorzaak* van het *steen-groejen* beletten, maar door het gedui-

rig verby-spoelen van het water, sal de steen van tyd tot tyd afslyten en verbryselen;

Nam gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo.

want door de geduirige bewegingen van de Zee, werden zelfs de steentjens en keyen, die van de rotsen ruw en kantig waren afgebrokkelt, allenskens van tyd tot tyd verbryst, en rond gemaakt, en daar na werden het van groote keyen, kleine. Alsoo, zeg ik, is het mede met de steenen in de Nieren en de Blaas, die, wanneer haar oorzaak van te groejen belet en benomen is, kennen zy niet grooter werden, maar moeten door het geduirig verby vlietende water onstukken schuuren, zoose van een korte stoffe sijn, en zoo stukje voor stukjen uitgeloost werden, of de steenen werden geduirig afgeschaaft, uitgeholt, en van tyd tot tyd vermindert en verkleint: zoo dat *Japan*, *China*, en andere Theè-drinkers noit van eenige *steen* oft *Graveel* te klagen hebben, dewylse dagelijks de oorzaak van te groejen benemen.

§. III.

En, gelijk het de steen belet te groejen, alzoo zal het ook beletten het groejen van Graveel, die alleen een mindere graad van de steen is, want de steen groeit uit Graveel,

dat is, het Graveel is een klein en fijn zand, het welke tot een steen aan malkanderen krystallizeert: zoo nu het zand nog niet gekrystallizeert is, kan het ligtelijk door het dagelijks gebruik van Theé-water afgespoelt werden, en door de behoorlijke weg afgaan.

IX. Capittel. *Wat dienst de Thee doet in 't Podagra, en andere Geswellen meer.*

§. I.

CHina en *Japan*, en al waar men buiten de *Thee* geen debauches doet, aldaar weet men van geen *Podagra* hand- knye- oft voet- euvel, want alle zuur en zout werd buiten het lighaam gebragt, alleen door de urine ofte pis wegen, zoo dat ik verscheide *Podagristen* genesen heb, zoo hier als elders, en dat door 't gebruik van *Thee*, en weinig andere middelen van vlugge zouten gemaakt. Want, gelijk wy meermalen gezegt hebben werd de slym in 't *Podagra* en diergelijke euvels door de warmte van het water geincideert, en verdunt, waar door het zuur en zout, en al wat 'er voorts uit rigide deelen bestond, anders vastgehouden wierd, en

belet voort te loopen: hier uit kan men dan wel calculatie maken, dat dese stilstaande deeltjens komen te stremmen, en de toevallen, die men gewoon is te hebben, voort te brengen.

§. III.

Van gelyke ook in alle andere Geswellen, gelijk als men die noemt *Phlegmone*, *Erysipelas*, *Oedema &c.* alle dese zullen door het *Theé-drinken* niet alleen verminderen, maar zelfs natte doeken van heete Theé uiterlijk op geappliceert, zalse genesen: want de warmte maakt de verstoppinge los, en het fijne hout doorhakt en doorkerft alle het gene de verstoppinge maakte. Wy konden alle deze stoffen langer hebben uitgebreid, maar de tyd manqueert my, en zal daarom eindigende, het Werk sluiten met

EYNDE.

Misbruik Van de Thee.

Gelijk gemeenlijk d' alderbeste zaaken, wanneer ze al te gemeen worden, en dat 'er een iegelijk het gebruik af hebben wil, tot een mis-bruik worden gebracht, als men gezien heeft aen zeer veele dingen, en onder anderen aan de Tabak, daar ik elders in een byzonder Traktaatje af gesproken heb, 't geen de Leezer, zoo hy 'er de voortreffelijke deugden af wil kennen, na kan zien; heeft ook het heerlijke kruid Tee, 't geen na waarde niet genoeg gepreezen kan worden, dewyl des zelfs krachten zo wonderbaarlijk tot de behouding van des menschen gezondheid zijn, dit zelve lot moeten beproeven, daar het al te gemeen gebruik (hoewel het van een iegelijk gebruikt behoorde te worden, doch *cum grano salis*, en niet op zulk een onbehoorlijke manier als men hedendaags ziet geschieden) geen der minste oorzaken af is;

want ik durf my verzekeren, indien het maar by luiden van aanzien en verstand was gebleeven, die het slechts om hun gezondheid nuttigden, dat deze kettery zulke diepe wortelen niet geschooten zou hebben: maar als de Schoenlappers en Kruyers, met hun respective Huisvrouwen, de morsige handen aan geheyligde dingen durven slaan, wat valt 'er dan anders te verwachten, als dat ze in een bederf verkeerd zullen worden? In der daed, ik kan dit met waarheid zeggen; want ik heb 'er gesien, die naauwelijks van het eene brood tot het ander konden geraken, en die echter, om kwansuis de mode te volgen, al mee een Teetje moesten drinken: 'k zeg om de mode te volgen, dewyl z' 'er zo vies af zagen, dat de vreemde figuren, die zy met oogen en mond maakten, genoegzaam uytweezen, dat dit kruyd niet voor hen in de wereld gekomen was, en dat de Tee 't zich scheen te belgen, dat ze van zulke lompe schepselen gedronken wierd. Rampzalig noodlot van een al te heerlijke zaak! En bleef het hier noch by; maar de onheilen en debauches, die daar verder uit volgen, (welke echter geensins aan de Tee te wyten zijn) zouden stof kunnen verschaffen om 'er een Tractaat af te maken, grooter als 't geen ik eertijds van de Tee heb geschreeven. Doch dewyl het mijn voornemen niet en is zo veel tijd en

moeite aan te wenden om dit misbruik met alle zijn behoorlijke verwen af te malen, zal ik 'er kortelijk over heen stappen, en 'er slechts een schets af geeven, zodanig echter dat men 'er uit oordeelen kan wat men van een uitgevoerde schildery te verwachten zou hebben. Om dan een aanvang met het misbruik te maken, zullen wy met den morgenstond beginnen; en zeker, de Tee zou in deze gelegenheid een byzondere kracht toonen, met het ligchaam fris en vry van alle kwaadaardige dampen te maken, indien ze op een behoorlijke manier gebruikt wierd: maar als het gezelschap, en gemeenlijk hoe grooter van getal hoe arger, zich genoegzaam met dit heerlijk kruid verlustigd heeft, moet 'er noodzaakelyk een zakkertje op gezet worden, om die waterachtigheid te verteeren, 't geen wy niet kwaad zouden kunnen oordeelen, wel te verstaan als dit zakkertje maar in een kleine quantiteit bestond; maar ze volgen zo dicht op malkander, dat men ze met recht by de zomersche stofregens zou mogen vergelijken, en dat het zich niet anders laat aanzien dan of men de Tee in de Brandewijn verdrinken wilde, tot zo ver dat 'er d' oogen af uitpuilen, en de tong yser slaat. En aldus verloopt die kostelyke tijd, zo bekwaam om zijn affaires te verrichten, wat het ook zou

mogen wezen, dat 'er al het overige van den dag niet by haalen kan. 't Zou noch eenige versoening kunnen vinden, te weeten het verzuim van tijd, maar geensins de dronkenschap die nimmermeer te versoonen is, indien dit gedaan wierd van lanterfanten en leeggangers, daar de dag, dewyl ze doch gesworene vyanden van studie en goede weetenschappen zijn, waar mede zy hun tijd anders op een eerlijke manier zouden kunnen doorbrengen, al te lang voor valt, en die derhalven, altijd gelegentheid zoeken om ze te verkorten, 't zy dan op deze of op geene wijs: maar dat dit lieden willen doen, welker dagelijksche bezigheden hen de kost moeten geeven, en die op huisgezinnen en winkels te passen hebben; wat kan men daar anders uit te gemoet zien, als dat ze in een gewis bederf zullen loopen, en mogelijk naderhand genoodzaakt zijn zelven uit armoede na de landen te gaen, daar dit onwaardeerlijk kruid van daan komt? Want al wierd ook zelfs de Tee met zulk een eeuwige lengte van Brandewijn niet afgespoeld, is het verzuim van de tijd alleen genoeg om zulke lieden binnen korten tijd te ruineren, en de doodsnak te doen geeven; dewyl uit deze uithuizigheid en verwaarloozing van affaires noodzaakelijk het verloop van kalanten en credit moet volgen, zijnde deze dingen als aan mal-

kander geschakeld; en wat Winkelier of Handelaar kan zonder dat bestaan? O doodelijk vermaak! maar het is met veele lieden zodanig gelegen, dat ze geen dingen, daar dikwils hun ondergang uit te verwachten staat, of kunnen of willen voorzien. Zo zy 't niet kunnen doen, en dat hun hoofden meer ledige kamers als verstand hebben, zijn ze te beklagen; en ze behoorden zich van wyzer te laten raaden: maar indien ze de hardnekkigheid hebben van hun bederf niet te willen voorzien, en van liever lee uit te droogen en arm te worden, verdienen zy waarlijk dat het hen niet beter gaat als een zeker welhebbend Man van Amsterdam, die in zeer vette waaren handelde, en het eindelijk, door zijn zaaken te laten verlooren gaan, zo ver gebracht heeft, dat hy tegenwoordig van de Pachtters geëmployeerd word tot de heerlijke bediening van de geenen, die 's landts imposten trachten te verkorten, aan te brengen, en gelukkig in zijn welverdiend ongeluk als hy nog altyd employ kan krygen; want die baantjes, hoewel 'er zeer weinig reputatie aan vast is, worden echter van die wurmsteekige gasten al zo zeer bekuipt, als d'aanzienlijkste bedieningen van de Stad of van de Admiraliteit. Dit zijn de vruchten van het verzuim van tijd; doch dat men de schuld daar van op de Tee zelve zou willen leggen,

dat komt gantsch niet te pas, dewyl men aldus d' allerbeste zaaken door een onmatig gebruik voor kwaad zou kunnen uitkryten. Het Tee drinken is by de zulken een voorwending geworden om huis en winkel te verlaaten, en by den eenen of den anderen kornuit, daar dan de vergadering bestemd is, den tijd met een party lompe praat, en het overtollig drinken van Brandewyn te verkwisten. En waarlijk, 'k zou niet schroomen te zeggen, dat het laatste dikwils meer d' oorzaak van deze byeenkomsten is, als het eerste, en dat de Tee slechts tot een dekmantel dient. Ongelukkige schepselen, die om een natgierige maag te believeen, hun welvaren opzetten, en zinnen en verstand verzuipen! Indien ik zo zeer tot den drank genegen was, 'k zou de Tee met Brandewijn laten trekken, en proeven eens wat smaak doch deze compositie kon geeven; immers ze zou krachtig genoeg van reuk zijn: want als men de Brandewyn had laten koken, doch in een toegestopte pot, gelijk men de Decoctum doet, op dat de geesten niet en konden vervliegen, zouden de dampen sterk genoeg in de neus byten. En mogelijk dat dit onderwerp noch t' eeniger tijd zijn vervulling zal krygen; want ik heb 'er al gezien, die Wyn in de plaats van water gebruikten, eerst uit nieuwsgierigheid, en naderhand om dat z' 'er smaak

in vonden: en wie weet, tot hoe ver deze dolheid noch eindelijk zal kunnen gaan?

O gula, quam docilis, quae mandere discis oletum!

Maar om deze Brandewijnvarkens te laten vaaren, en tot een ander soort van Misbruikers over te treden, zullen wy zeggen, dat 'er lieden zijn, die zo geweldig vies en lekker vallen, dat ze zich met gemeene Tee, die echter goed van geur, smaak en krachten is, niet willen laten vernoegen, en kwansuis geen andere Tee meugen als die 60, 70, en 80 guldens, ja by wylen noch meer, het pond kost, even of ze Chineesche Keizers waren; daar d' arme wurmen, doch ik spreek hier niet van allemaal, dikwils naauwelijks zo wijs zijn dat ze onderscheid in Tee kunnen proeven, gaande slechts op 't geloof aan dat ze dus of zo veel gekost heeft, en dan moet ze goed wezen, en tot den Hemel toe gepreezen worden: maar als men hen eens uit de dwaaling wilde helpen, met te zeggen dat ze tot een veel geringer prys gekocht is, dan zou men 'er de neus van opschorten, en de lippen niet aan willen zetten; even als zekere Heeren, groote kendens van Tabak zo men zich door pogchen en snorken liet verblinden, t' Amsterdam op d' oude Stadts Herberg voeren, terwijl ik in die Stad mijn

woonplaats hield. Een van dit gezelschap, die hun onkunde aan den dag wilde brengen, lei een endtje gesponne Virginische bladeren, 't geen hy als een byzondere lekkerny uit een papier ontrolde, op de tafel, en verzocht, dat de Heeren daar eens af wilden proeven, en 'er hun gevoelens over uiten, alsoo hy van meening was, gelijk hy voorgaf, ettelijke rollen daar van op te doen. Nu, vermits deze Tabak al lange tijd gesponnen had geweest, en door het leggen een koleur gekregen had by na even eens als de Verinis Tabak heeft, en dat ook mogelijk de wijn het gezicht al een beetje had beneveld, konden zy te lichter bedroogen worden. Men schelde terstond om schoone pijpen, en deze kostelijke Knasser wierd geproefd, en zo uitstekend geoordeeld, dat 'er waren die tot 7 en 8 guldens voor het pond presenteerden te geeven: maar als den Heer, dien de Tabak toebehoorde, gezegt had, dat ze hem maar 9 stuivers kwam te staan, en dat hy hen derhalven over hun dwaasheid belachte, was 'er niemand, die 'er meer af proeven wilde. En onder anderen, die aan de pyp zat te lurken of hy zijn moers pram voor had, met d' oogen van verwondering na den hemel geslagen, over de delikaatheid van de smaak, hoorende dat het 'er aldus mee geschapen stond, en trachtende zijn reputatie wegens de dunheid

van zijn tong te handhaaven, zei, dat hy terstond wel geproefd had, dat het stinkert was, maar dat hy het niet had willen zeggen, om eens te zien wat kennis d' andere Heeren van de Tabak hadden. Die borst had de spyker op 't hoofd getroffen; en ondertusschen was hy de geen, die van de hoogste prijs gesproken had. 't Gaat ook even zodanig met de Tee ontrent veele lieden, die 'er zo weinig kennis af hebben, dat ze veel beter zouden doen, dat ze stil swegen, om hun onkunde niet te openbaaren. Zy beelden zich in, dat het een groote zaak is, te kunnen stoffen dat men Tee van zulk een hoogen prys gedronken heeft, even of ze daarom te beter was; en ondertusschen denken ze niet, dat de Tee-handelaars wel treffelijk hun voordeel by de zotheid van zulke blaaskaken weeten te doen, maakende hen zo veel wys als ze zelfs begeeren wegens de deugd en kracht van deze of geene Tee: want als de prys maar excessif hoog is, moet de Tee ook uitermaten goed wezen. De rechte kenders zullen zich die praatjes niet in de hand laten duuwen, en ook niet half zo veel geraas maaken als ze al Tee van een hooge prys drinken; doch dezen vallen zo gek niet, dat ze daarom geen andere zouden meugen. Zy weeten wel dat de goedheid niet altijd in de hooge pryzen bestaat, en dat men 't met Tee van tusschen

de tien en twintig guldens heel wel kan afzien. Maar die Saletjonkertjes met haar gepoeyerde paruiken, en dat jonge Jufferstuig, dat naeuwelijks weet wat het van dartelheid doen sal, en het lighaam gestadig in zo veel postuuren buigt, om 'er kwansuis een fraaye swier aan te geeven, dat men 'er af walgen moet; zulke potentaten, zeg ik, zijn die zotheid afgryselijk onderworpen, van alles te verachten 't geen tot een civile prys gekocht word, al waar het ook noch zo goed. Men zou 'er dan niet op kunnen stoffen, en met zulk een gemaakte cierlijkheid weeten te spreken van Tee van het eerste en tweede pluksel, enz. Bloemerhart! als men deze Heeren en Juffers by malkander ziet, wat hebben ze 't drok! en wat valt 'er al te discoureeren wegens de koleur en d'andere eigenschappen van de Tee, en hoe menigmaal deze of geene trekt! Daar komt 'er een, die heeft gisteren by een der Grootsten van 't land op een Teetje geweest; maar dat was een orientaalte! daar zag hy dat aangename wolkje op dryven, of immers hy beeldde het zich in. Heer! wat moet die borst een hemelsche vreugd genooten hebben, toen hy de wolken zo dicht by hem had. Een ander heeft ook noch heel onlangs Tee gedronken, diergelijke in 't gantsche land niet; ja wel, de smaak leit hem noch zo vast op de tong, dat hy 'er t' elkens na snakt,

gelijk een Boer die het Rotterdammer bier uit zijn knevels zuigt. Hy is gelukkig, die een beurt kan krygen en om zijn tong eens t' ontbinden; want deze Windbuilen maaken zulk een geraas onder malkander, dat 'er een eerlijk mensch, die het ongeluk heeft van zich in zodanig een gezelschap te vinden, het hoofd af zeer doet: en of die Zottebollen, die 'er de meestentijd af oordeelen als de blinden van de koleuren, noch niet genoeg konden rammelen, worden ze daar meesterlijk in geholpen door die dartele Pronkpoppen, welke zo veel weeten te vertellen wegens de deugden en eigenschappen van dit heerlijk kruid, dat 'er een Compagnie Franschen, de grootste snappers die 'er gevonden kunnen worden, de broek by moet leggen, en dat met zulke vreemde gebaarden van hoofd en handen, dat hy t' eenemaal van zinnen beroofd moest wezen, die 'er hun zotheid niet uit af kost meeten. En de zulken zullen al mee een oordeel vellen over een zaak, daar meer opmerkings toe vereischt word, als men wel meent. Maar deze bezoeken, behalven dat 'er zulk een brooddronkenheid in de verkiezing der Tee betoond word, te weeten dat ze geen andere willen drinken als van een overmaatige hooge prys, brengen noch een ander gebrek mee, 't welk vry wat kostelijker valt,

en daer de beurs niet weynig door krimpt, namentlyck dat de Juffertjes, als men Tee genoeg gedronken heeft, met konfituuren en alderhande delikatessen van banket geregaleerd moeten worden. En wat Minnaar is 'er, zo men anders de herrens maer recht in 't hoofd leggen, die de Meyd niet stilletjes een stuk geldts in de hand zal duiwen, om met abelheyd een schotel of drie van alderhande gentillessen op de tafel te doen verschynen? dat 's dan een borst, die verstaat sig het vryen, en die weet waar men de meisjes mee behaagen kan. Maar zeker, de Tee zou op dat fatsoen wel zo hoog komen te loopen, dat men ze ruim tegen goud zou kunnen rekenen. Men heeft 'er ook al gezien, die zich door het gestadig frequenteeren van dusdanige Teebezoeken zo kaal gemaakt hebben, dat ze eindelyk genoodzaakt zyn geweest een gedeelte van hun goederen te verpanden, om dese kosten staande te houden met de hoop dat een goud huiwelyk het alles weer verzien zou; maer dewyl deze zaaken zeer onzeker gaan, hebben zy zich in hun rekening geweldig bedroogen gevonden. 'k Zou hier wel eenige staaltjes af te berde kunnen brengen, en van lieden die genoegsaem inde wereld bekend zyn; doch gelyk het myn voornemen niet en is de eer van brave geslagten te beswalken, met de zotternyen van eenige lie-

den te verhaalen, zal men daer een speldtje by steeken, en alleenlijk grosso modo zeggen wat 'er in dese gelegentheden omgaen. Na dat men dan lang genoeg met konfituuren en Banket eeten, en ondertusschen een glasje de ronde te laten doen, toegebracht heeft, dan van een kaartje gesproken, en met lust aan 't werk gevallen, zonder te krakeelen; want dat sou voor al in zulk een zoet gezelschap niet passen, en een korselig hoofd zou dikwils het gantsche fondement van een goed huwelijk om ver stooten. En in deze gelegentheid valt 'er ook niet anders als schade te doen, en zich noch al vrolijk aan te stellen, even of men zich niet aan de koude klederen liet gaen, daar het hert ondertusschen by veelen wel anders gesteld is: want dewijl men niet altyd durft winnen, als men wel kan, om de gunst van de Juffers niet te verliezen, ziet het 'er dikwils vry slecht uyt, insonderheid zo het nachtwerck word, en dat de troeven wat schaars in de hand komen. Zyn dat niet schoone Teebezoeken? En moet men niet bekennen, dat men desen naam slechts gebruikt om tocht op tocht te debauchereren? want, gelijk alle de Teedrinkers wel weeten, de ronde word in deze zaak zo treffelijk waargenomen, als in eenige van de gantsche wereld: 't zyn doorgaans lieden van al te bezet een gemoet, als datze

hier in mankeren zouden. 't Is te beklagen, dat dit kwaad zo zeer in wortelt, en dat een kruid, 't geen zo veel voortreffelijke deugden heeft, niet met een beter inzicht gebruikt word als om geen uren, maar gantsche namiddagen, dikwils tot diep in de nacht toe, met debauches door te brengen. 'k Zonder de voormiddagen niet, uit gelijk ik in den aanvang daar genoeg af gesproken heb; maar ze konnen in geen comparatie komen, vermits de eetens tyd te kort op de hand schiet, en dat 'er ook dan noch geen gelegenheid en is om te dobbelen en te spelen: want niet alleenlijk gaat dit onder de jonge lieden in swang, maar ook onder de geenen van een bejaarde ouderdom: en ik heb verscheidene gezelschappen bygewoond, daar al zo treffelijke verkeerd en getiktakt wierd, als of men in de kroeg had gezeten. Zeker, een loffelyk tydverdryf voor mannen van verstand, gelijk ik 'er veele van de zulke onder heb gevonden, die wel beter gedaan zouden hebben, dat zy hun tyd met een eerlijk discours doorgebracht hadden, daar ze ten anderen bekwaam genoeg toe waaren. Maar deze ongeregeltheden worden doorgaans veroorzaakt door dat men in dusdanige gezelschappen niet zo haast eenige kopjes Tee geslurpt heeft, of men valt met alle geweld aan 't Rynsche Wyn drinken, en aan 't pogchen

en snorken wegens de delikaatheyd van deze en geene Wijnen. Sta vast dan, zo den Hospes van den ouden hond in zijn kelder heeft, want men weet van geen ding minder, als van scheiden. Hier hebje dan den breeden Raad vergaderd; die heeft een Hogchemer tot zynent, daar men een Burgemeester mee zou mogen trakteren, zo eel is ze; een ander stoft op een Wijn van 68. daar die van de Doelen zo veel by heeft als of het maar France was, dese heeft' er een van 36. ryxdaalders, daar hy nog onderdaags een treffelijke compagnie op genood had, die altemaal bekenden, dat ze in de gantsche Stad geen beter wisten te vinden; kort om, een ieder snoeft om 't zeerst, en die zijn Wijn niet ten duursten betaald heeft, kan geen plaats in dit gezelschap vinden. En hier op, als de tong door het gestadig omgaan van den beker, want die mag voor al niet stil staen, wat lossier is geworden als ze wel behoort te wezen, dan malkander uitnodigt, om de Wijn, daar men zo zeer op geroemd heeft, eens te komen proeven; en wee hem, wiens kelder maar sobertjes verzien is, want het zijn gemeenlijk gasten die een stoop of drie konnen stuwen: en aldus volgt d' eene debauche op d' andere. Ongelukkig die dan niet styf van lendenen is, om zulke swaare tochten te konnen verduuren: want men weet wel, dat niemand de minste wil wezen; en ondertus-

schen komt een aarde pot lichtelijk tegen een yzere te breeken. O bederfelijk vermaak! Hoe meenig zijn 'er op dese manier geruineerd geworden? want daar ze te naauwer nood Fransche Wijn kunnen betaalen, worden ze door de hoogmoed zo zeer geplaagd, om mee voor lieden van vermogen te passeeren, dat z' 'er allengskens alles by opzetten, en eindelijk hun geheelen ondergang vinden; daar de geene van grooter krachten (gelijk de wereld doch altyd meer tot het kwaade als tot het goede geneigd is) in de vuist om lagchen, even of ze een victorie op deze rampzaligen bevochten hadden. Doch om weder te keeren tot de Juffers, daar deze Rynsche vogt ons afgevoerd heeft, en daar wy noch zo niet kunnen afscheiden, moeten wy een schets geven van de vermaakelijkheden, daar ze zich mee bezig houden, als z' al buiten het gezicht der mannen zijn, en dat ze derhalven vryer uit de borst mogen spreken; want om de woorden van de Kwakzalvers te gebruiken, *een vrouw mag aan een Vrouw haar gebreken wel openbaren*. Als deze lieve schepseltjes zich dan alleen vinden, (gelijk het honderd maalen gebeurd, dat ze zodanige bezoeken aanstellen, om met meerder vryheid te kunnen lagchen en praaten) en dat ze een beetje pauseeren, ten einde de waterachtige dampen

van de Tee met Muskaaten of andere aangename Wijn af te zetten, vervallen ze noch al tot andere ketteryen, en die men van deze zoetertjes of zottertjes naauwelijks zou kunnen gelooven, te weeten tot Tabak te rooken, en aldus in het tijdtverdrijf der Mannen te treden. Mogelijk zullen veele hier aan twijfelen, te weeten van zulke die in de wereldsche zaaken noch niet genoeg verlicht zijn, en die uit een zotte believing voor het vrouwelijk geslacht, en om dat deze diertjes zich zo ingetogen weeten te houden, niet gelooven kunnen dat ze van zulke onregeltheden capabel zouden kunnen wezen: maar het is een zo waarachtige zaak, dat' er een iegelijk zich t' eenemaal van verzekeren mag, en zo wel bekend by veelen die de groote wereld gezien hebben, dat ik honderden van getuigen hier toe zou kunnen vinden, indien de zaak van zo groote aangelegenheid was om die, tot bevesting van mijn zeggen, te berde te moeten brengen. Zelfs hebben 'er die korte porcelijne pypen, die zo net gewerkt, en genoegsaam bekend zijn, dewijl ze van veelen in de Koffyhuizen gebruikt worden, den naam van gekreegen, als wordende *Juffers pijpjes* geheeten: en ze bedriegen zich, die zich inbeelden, dat 'er deze naam aan gegeven is om dat ze zo cierlijk en fraay zijn, gelijk het dan wel meer

met het doopen van eenige dingen toegaat: de rechte oorzaak van de benaming is, om dat 'er de Juffers zich af dienen. En dat die kettery wat dieper wortelen wou schieten, ter Goude zou metter haast een stad van groot aanzien worden; en de pypemaakers mochten wel in karossen rijden, al zo wel als de Weevers van Haarlem, toen de Tulpezottery ons Holland zo deerlijk overstroomd had. 't Zou ook geen schade voor de Tabak-verkoopers wezen, en de Verinis zou 'er wel een beetje te meer om mogen gelden, die nu zeeker tot een vry sobere prijs verkocht word, en niet buyten reden; want ze word by veele Kooplieden zo jammerlijk vervalscht, dat ze niets als de naam behouden heeft. Maar om weer tot ons onderwerp te keeren, daar deze digressie ons by na van afgevoerd zou hebben: ik zeg dan, dat de Juffertjes, als ze onder haar meisjes zijn, en dat ze zich derhalven zo zeer niet behoeven te bedwingen (want de geveinsdheid is by dit geslacht zo groot, dat men in verscheidene gelegentheden het valsche te naauwer nood, en dikwils gantsch niet, van het waare weet t' onderscheiden) tot de kettery vervallen van Tabak te rooken, daar ze uitterlijk zulke doodvyandinnen af schynen te wezen, en daar ze de neus zo vies van weeten op te schorten, dat men hun misselijke gramassen naauwelijks zonder

lagchen kan aanschouwen; en 't is al zo vergekomen, dat ze van de smaak, en alle des zelfs qualiteiten, weeten t' oordeelen, immers zo ze zich laten voorstaan: want gelijk ik hier voor gezegt heb, de beste kendens, of die zich inbeelden zodanigen te wezen, laten zich daar noch dikwils mee bedriegen. Dat die braave Thorius die de Lofzang van de Tabak geschreeven heeft, het hoofd noch eens mocht opbeuren, wat zou die fraaje Poëet zich in een vrolijkheid vinden, als hy zag, dat zijn kruid, 't geen hy zo heerlijk gepreezen heeft, zelfs al by de Juffers in gebruik is gekoomen! By de Juffers, zeg ik, die voor dezen een huwelijk gelaaten zouden hebben, enkelijk om geen andere oorzaak als om dat de Vryer Tabak rookte, en aan de welken zo menig een, eer hy het jawoord kon krijgen, heeft moeten belooven, dat hy dit achter wege zou laten: maar dat was in vroeger tijden, eer het gebruik van dit kruid zo gemeen was geworden, en dat ze voor de bauchanten aangezien wierden die maar een pijp in de mond namen. De wereld is naderhand wijzer geworden, en die malle viesheid heeft by de meesten de schop al gekreegen. Doch wat moet die wijze potentaat van Amsterdam daar een hert zeer over hebben, als hy zulke dingen hoort, zo hy ze maar anders gelooft! die vroome borst die

zo menig een blaauwe scheen geloopen heeft, die zijn verliefde gedachten op molenwieken zit te schrijven, en die door een treffelijke Redenering heeft trachten te bewijzen, dat een Tabakrooker zich tot zijn verdoemenis brengt; want dewijl hem de scherpte van de Tabak dorst veroorzaakt, roept hy om drinken, en dit niet krijgende, begint hy te duivelen en te sakkeren, ergo met groote schreden na de duisternissen toe. Alzo goed als dat argument van de Dronkaars:

Qui bene bibit, bene dormit;
Qui bene dormit, non peccat;
Qui non peccat, est beatus;
Ergo qui bene bibit, est beatus.

Nu die Vryer is al zo hoog tot zijn jaaren gekomen, en 't vryen hem in zijn jeugd zo kwalijk gelukt, dat het niet te vermoeden staat, dat hy aan dat touwetje zal trekken; en derhalven kan het hem niet veel scheelen, of de Juffers tot die kettery vervallen zijn of niet, of hy moest conscientieus halve zorg voor hun zaligheid willen draagen: doch van die kant mag hy zich vry gerust stellen; want dewijl 'er geen drank ter wereld den dorst zo wel lescht als de Tee, zullen 'er zo veel duiveltjes niet onder loopen, behalven dat die lieve schepselen zo ruuw niet in 't spreken zijn als het manvolk, 't geen zich

niet ontziet bywijlen de tong wat los en op een onbehoorlijke manier te roeren. Maer mijn yver vervoert my hier al weer, en op deze manier zou ik wel zo ver van de weg afdwaalen, dat ik eindelijk niet langer zou weten waar ik af gesproken had. 't Is dan van de Tabak, en van dat de Juffertjes al zo ver verligt zijn geworden dat ze die by gelegentheid ook gebruiken. Buiten twijfel, gelijk het gemeenlijk gebeurt als men zo by trappen gaat, zullen ze noch wel verder verlicht worden: want gelijk de Tee de hersenen scherper maakt, en bekwaamer om hun functien te verrichten, en dat ook de Tabak die eigenschap heeft, als men lichtelijk kan bespeuren uit die schoone concepten die men onder 't rooken van een pijp Tabak krijgt; wie weet waar ze dan noch niet wel bekwaam toe zullen worden! En gelukkige mannen zo ze de regering maar mogen blijven behouden, en dat de doeken niet eindelijk boven de broeken triumfeeren, daar ze al lang na gestaan hebben. Ondertusschen, gelijk het alle menschen niet gegeven is even gaauw aan te neemen, en dat ook alle natuuren niet tot alle dingen even bekwaam zijn, vind men 'er onder deze zoetertjes, die de Tabak niet wel verdraagen kunnen, of om dat hen door een redelijk lang gebruik d' oogen noch niet geopent zijn,

of om dat 'er de constitutie der humeuren tegen strijd; en aan de zulken geeft men een mengelmoes van eenige daar toe geprepareerde kruiden, die een lieffelijke geur hebben, en zo scherp niet op de tong vallen als de Tabak doet, doch die bywijlen, als ze niet wel gekoozen worden, dit ongemak hebben, dat ze pijn in 't hoofd veroorzaaken: niettemin dat moet voor die tijd zo heen, en kan men geen zes pijpen rooken, men mag 'er maar drie neemen, men moet evenwel leeren, 't staat zo gezelschapachtig, en 't geeft zulk een fraajen aanleiding tot het vertellen van mooie historitjes, en van dagelijks voorvallende zaaken, te weeten onder haar soortgelijken, dat 's te zeggen jonge lieden, dat dat 'er geen ding ter weereld is 't geen, voor zo veel deze qualiteit belangt, daar by haalen kan. De Mannen weeten dit wel by ondervinding; en men ziet 'er bywijlen zo druk in de praat, dat de pijp honderd maal werd opgesteeken, en eindelijk noch half vol uitgeblaazen word: zulk een vermaak vinden ze of in hun eigene welspreekendheid, of in het simpel verhaal van gepasseerde zaaken, of in het strijden en knibbelen over 's Lands interesten, enz. Wat moet men dan niet van het Vrouvolk verwachten, 't geen altijd zo zeer tot het praaten genegen is, en nergens grooter plaizier in scheidt? 'k verzeker u ook,

zo 'er ooit in eenig Jufferlijk bezoek iemand veeren moet laten, dat het in de dusdanigen is, en dat de mond daar al zo weinig rust vind als d' onrust van een horologie. d' Eene heeft haar vertelling naauwelijks half uit, of d' andere is al gereed om weer wat fraayers te berde te brengen. Niet een Bruid, niet een Bruidegom, of daar valt een ditje of een datje op te zeggen: en heeft 'er een het ongeluk van zich wat vroeger te hebben laten handelen, als ze wel behoorde te doen, wat valt daar al een snappens af, en wat zal elk voorzigtiger wezen, als dat haer dit ongeval zou overkomen! en ondertusschen zijn 't de zodanigen gemeenlijk, die onzer aller eerste Moeder Eva slachten, en van de verboodene vrucht willen eeten, die hen ook dikwils zuur genoeg opbreekt, niet met het uitpuilen van een Adams appel, als de mannen ter plaatse van de strot draagen, maar met iets anders 't geen van vry grooter formaat, en van een stercker beweging is. Om te doen zien, wat discoursjes gemeenlijk in diergelijke geselschappen gevoert worden, sou ik 'er hier wel eenige staaltjes af ter neer stellen, waar uit men lichtelijk van het overige zou kunnen oordeelen; maar dewyl diergelijke vertellinkjes zo gemeen zijn, dat ze de kinderen op de straat wel weten, en dat 'er gantsche boekjes af zijn geschreven, zou ik

een overtollige moeite doen, en die ten anderen ook al wat belagchelijk zou wezen, vermits men my met recht te gemoet sou kunnen voeren, dat zodanig een verhaal met de verhandeling van mijn onderwerp niets gemeen en heeft. 'k Zal ze derhalven liever achter wege laten, en alleenlijk dit zeggen, dat de Juffertjes by zodanige gelegentheden spreken volgens haar rechte geneigdheid, en dat 'er onder loopen die onbeschaamd genoeg vallen om alle dingen by de rechte naam te noemen. Men kan dan wel bezeffen, dat 'er vry wat gelagchen word; maar dat de zedigheit een groote neep krygt. De goeden behoeven zich dit echter niet aan te trekken: 't is van de zulken niet daar wy af spreken, maar alleenlijk van de geenen die tot buitensporigheid vervallen, en die hun driften niet kunnen bedwingen; een gebrek in het Vrouwelijk geslacht zo veel te grooter, dewyl de zedigheit haar voornaamste cieraad is. Eindelijk, om een afscheid van dit haatelijk onderwerp te neemen, willen wy alle de geenen, die dit edel Kruid gebruiken, vermaand hebben, dat zy het alleenlijk daar toe nuttigen, waar toe het in de wereld gekomen is, te weeten om hun gezondheid te behouden; en niet om een klapschool te maaken, en den kostelijken tijd, die, eens verlopen zijnde, nimmermeer wedergekre-

gen kan werden, te verwaarloosen. Zo 'er zijn, gelijk 'er in der daad maar al te veel worden gevonden, welke die dwaasheid hebben, men moet de zulken niet navolgen, maar zich met het rechte gebruik vernoegen; en wy verzekeren ons, dat zich niemandt het drinken van het Teewater zal wandanken, en dat men bevinden zal een beter en vaster gezondheid te genieten, als eenige andere drank kan geeven.

Rechte manier hoe men de Tee zal weten te kennen, onderscheiden, en behoorlijk volgens de regelen van de gezondheid gebruiken.

Indien de *Thee* dan soo veel krachten heeft, wie sal niet begerig zijn dezelve te kennen en te drinken? en 't zijn dese twee pointen, die my noch overig zijn, om te verhandelen, hoe men te weten de beste *Thee* sal kennen; en hoe, wanneer, hoe veel, hoe dikwils, en met wat water dat men *Thee* sal drinken, en of men iets, en wat dat men 'er op behoord te gebruiken.

I. Wat de beste *Thee* is.

De *Thee* zijn sterk-gedroogde bladeren van zeker Indiaansch boomtje, die men in

loode vlessen wel bewaard voor de lucht, ons hier overbrengt. De bladeren zijn als in een gerolt en gedraait; en sommige meinen, dat de beste *Thee* niet groot van korlen, of alzoo opgerolde blaatzens wesen moet: maar dat de kenteken faillieert, en ik heb seer excellente *Thee* wel gevonden, die geen kleine korlen hadde; 't is evenwel gemeenlijk waar. De *Thee* is nooit goed, soo se niet seer hard en droog is, soo dat men se tusschen de vingeren tot pulver kan wryven, sonder te gevoelen een taayigheid, dat se wykt voor de drukkinge. Dit luistert soo naauw, dat de beste *Thee* bedorven is, en zijn beste kracht verlooren heeft, wanneer men se een uur twee a drie in een papier of glas, of ongeslotene vles bewaard. De lucht en de vochtigheid is een groot viand van dit kruid, 't welk het week en slap maakt, en zijn fijnste deelen aanstonts doet vervliegen, 't Is daarom dat alle liefhebbers de *Thee* bewaren in loode Vlessen, die wel gesloten zijn, en waar in boven aan een stuk houts-kool gelegen is, om in zijn poren de vochtigheid te ontfangen, op dat de *Thee* droog blyve, ja daar zijn 'er, die daarom de Vlessen somtijdts een uur of twee in de zon zetten; anderen die verdeelen altijd haar provisie van *Thee* in kleine Vlessen, die vol zijn, en die zy niet openen, als wanneer sy gereet sijn, om 'er af te drin-

ken, om dat, soo men uyt een groote Vles, dikwils yets neemt, dat 't elkens de selve openende, men aan de lucht occasie geeft, om de *Thee* te corrumperen. Wat aangaat de twee andere opinien, die sijn my seer suspekt, en ik inclineer om te gelooven, datse valsch sijn. Ik heb nooyt een sekere proef konnen vinden dat de *Thee* d' eene tijd meer kragt soude hebben, als d' andere tijd, gelyk men 't selve van de caneel segt. Alle d' experientien, die ik daar van heb konnen maken; sijn my te los, om het te gelooven. Maar dat onse Vrouwen op sekere tijden de *Thee* soudent bederven, heeft meer schijn: men weet wat kragt de exhalatien hebben, die uyt veele lichamen komen. Ik kan evenwel getuygen, dat by experientie bevonden hebbe, dat soo dese opinie niet altijd, datse sekerlijk dikwils valsch is. De *Coleur* van de corlen van de *Thee* moet uyt den groen-blaauwen sijn, en de glans hebben van een kruyd, dat vers gedroogd is: hoese meer na de roode *coleur* nadert, hoe de *Thee* minder deugt. Na dese proef soo moet men ook sien, of'er geen gruys by is, en dat de korlen tot pulver sijn geworden, 't welk het begin van de corruptie is, om dat de unie van de groote deelen sijnde gebroken, de fijnste vervlieden, niet als onnut, onaangenaam en kragteloos kaf overblyvende. Maar na dit, soo moet

de reuk de *Thee* examineeren, en hoe verscher reuk, hoe meer na ons versch gedroogd hooy gelijkende, hoe de *Thee* verscher en beter is. De smaak is de voornaame kender van de *Thee*: aan deselve moetse bitter, sterk, lieflijk, penetrant, en als een weinig samentrekkende voorkomen. In dit alles kan men noch bedrogen sijn, maar de *Thee* met water gedronken, soo kan een yegelijk weten, ofse goed is of niet, uit de couleur die niet geel noch rood, maar groen of witachtig wesen moet; uit de reuk die hem versch, lieflijk en aangenaam moet in den neus komen; uit de smaak, welke sterk en bitter sijn moet, indien men 't extract puur proeft; maar so 't gemengt is met veel water (gelijk 't behoort) fijn, subtiel, niet seer bitter en niet seer samentrekkende. Eyndelijk is 't een goede *Thee*, die boven dit alles veel extract en veel kopjens uitlevert: maar dat is wel een profitable *Thee*, doch niet altijd de beste en de fijnste: ik heb *Thee* geproeft seer wit, versch, fijn en schoon, die seer weinig uitleverde. Dit is, 't geen ik dessein hadde van de tekenen van goede *Thee* te seggen: veel andere curiositeiten, die sommige van onse Liefhebbers in de ydelheijt van haar gedagten, en in de corruptie van haar tong (soo 't geoorloft is, de waarheit te seggen) daar in vinden, ga ik voor by, 't is my een goede

Thee en voor de smaak, en ('t geen dat het point is van een eerlijk man) voor de gezondheid, de welke de voorsz qualiteiten heeft, of die daar of daar ontrent is, en ik kan met waarheit seggen, dat veel *Thee*, die soo aangenaam voor 't oog en tong niet is, echter daarom geen minder kragten heeft voor 't lichaam en de gezondheid. Maar hoe de *Thee* ouder is, en minder bewaard voor de lucht, hoese minder kragt heeft, om datse berooft is van haar fijnste Sout, schoon 't kan gebeuren, datse noch smaak genoeg heeft, om dat de groove deelen dikwils genoeg sijn, om de tong te bedriegen; soo dat somtijds een *Thee*-water couleur en smaak sal hebben, maar weinig kragt, gelijk ik dikwils heb bevonden, dat een 40 of 50 kopjens van die verouderde, slechte en kragteloose *Thee* gedronken hebbende, mijn lichaam niet was versterkt, mijn slaap verhindert, of my yets goet gebeurd, daar andere *Thee* met 6 of 7 kopjens altijd my eenige sensibele werking doet, en 't is die soorte van slegte *Thee* die men na de manier van d' Indianen veel eer behoort te gebruiken, om te verwen, als om te drinken. Een yegelijk moet dan de rechte keur doen, en sig bedienen van goede *Thee*, sonder nochtans die dertele visigheid van d' eene *Thee* soo seer te verheffen, en d' andere te verachten. Ik heb met plaisier

meer dan eenmaal bedrogen die keurige tongen en haar een *Thee*, die sy op d'eene tijd seer veracht hadden, op een ander uur en dach doen keuren voor den excellentsten: soo dat de menschen, die soo gewoon sijn alles met exces te doen, en meer te volgen haar humeur, als een klare reden, ook al te mets omtrent de *Thee* wat capricieus sijn, insonderheit de Juffers, en die geene, welke de *Thee* verhandelen onder pretext van dienst, en van vriendschap den Koopman, en dikwils den schraper en bedrieger spelende.

II. *Van wat natuur, qualiteyt, en deelen de Thee is.*

Onse geleerde Schrijvers van de Kruyden hebben een mode, om als sy een kruit beschryven, te ondersoeken sijn geslacht, soort, plaats en tijdt, waar; en wanneer 't wast, alle sijne namen, sijn natuur, gedaante, wortel, bladeren, bloeisel, saad, sijn werking, en soo veel andere schoone dingen, waar mede men een boek vervuld. 't Mijne sal niets van dat alles hebben, om dat mijn tijt te kostelijk is, omse soo onnut te besteden: al die schoone wetenschap doet weinig of geen profijt; 't is genoeg voor de *Thee*-drinkers, dat de Chinesen, en andere 't selve cultiveren, en in overvloed doen vervoeren

tot ons, en andere natien: laat ons dit kruid ontfangen, en van 't selve drinkende, genieten de gezondheid, die 't ons sal procureren, sonder dat wy van nooden hebben meer kennisse, als die ik ontdekt hebbe in dit Tractaat. Niemand behoeft te vreesen, dat de *Thee* hem qualijk sal bekomen, of soo veel goed niet doen, indien hy onkundig is, waar en wanneer dit kruyd wast, hoe hoog dat het *Thee* boomtje sijn takken opschiet, hoe de figuur van sijn bladen is, sijn bloem, en wat van die curiositeiten meer sijn. Ik sal alleen noch daar by doen, dat men geen 't minste geloof moet geven, aan die persoonen, die, uit ik weet niet wat voor een nyd, ons willen een kruit aanwysen, 't welk soo goed sy als de *Thee*, ja beter, om dat het in ons Land wast: maar 't is soo verre daar van daan, dat ons Land soo een kruid heeft, dat ter contrarie de gantsche Aard-bodem geen gewas heeft in smaak, reuk, couleur en kragten, gelijk met de *Thee*, en ik daag alhier uit alle de geene, die sulx meinen, dat ze ons yets aanwysen, het geen machtig is te doen dat een eenig considerabele effect van de *Thee*, 't welk is de slaap te benemen sonder schade van de gezondheid. Noch Salie noch eenig hoofd, of maag-kruid, noch den *Myrtus Brabantica* van den Heer Dr. Pauli, noch eenig gewas heeft soo veel, en soodanige kragten als de

Thee, wiens sout soo subtiel en singulier is, dat ik niets heb konnen vinden, 't welk van die natuur is. Soo men my vraagt, of de *Thee* heet, of koud, droog, of vochtig is, en in welke graad, soo antwoord ik, dat dese vraag onnut is, en geen antwoord waardig; om dat men geen kruiden afmeten moet met die oude, en valsche maat van de 4 qualiteiten, en de 4 graden. De *Thee* verhit, noch verkoud, verdroogt, noch bevochtigt, maar sy doet alle de kragten, die ik haar toegeschreve hebbe, door een fijn subtiel zout, en een olie, die 'er in sijn, en die 't warme water aanstonds ontfangt, en daar 't door geverwt word. De eene *Thee* heeft meer zout als d' ander: sommige meer olie, en eenige, die wel de slechste is, een weinig astringerend suur: de witste *Thee* heeft het beste en fijnste sout, en ik heb daar van diverse preuven gedaan, die 't hier de plaats niet is, alle te verhalen. Ik heb de *Thee* gebrant tot as, ik hebse droog sonder additie, en ook nat met diverse liqueuren Wijn, Brandewijn, &c. gedistileert, ik hebse noch in tinctuuren, en in praecipitatieen gedaan, en gevonden soo veel veranderingen, dat ik in een ander latijnsch werk (waar toe, en niet voor 't gemeen dese dingen behoren) sal evident doen sien, dat de *Thee* by na een puur *Alcali volatile*, een fijn, suiver, subtiel en

vluchtig sout is, 't welk overvloedig sit in de kleine pijpjes van de sterk gedroogde *Thee*-bladeren, en 't geen, dezelve door 't water gewijkt, zeer ligt sich laat smelten, en uit zijn pijpjes uitspoelen door de warme, en dunne deelen van het water. 't Is om deze reden, dat sommig put water, 't welk eenig vitriol, koperrood in sich heeft, van de *Thee* aanstonds bruin, ja swart wort, gelijk *Thee*-water gegoten op yzer, in 't kort sich tot inkt maakt: of indien men vitriol in water gesmolten vermengt met een weinig *Thee*-water, of extract, zoo zal 't aanstonds zoo swart worden, als pure inkt: nu dewijl men geen inkt kan maken, als uit Vitriol en Alkali, en dat *Thee*-water, en Vitriol aanstonds inkt maken, so doet dat sien, dat de *Thee* een alcali heeft: maar een Alkali seer fijn, en subtiel, om dat de *Thee* in een opene lucht in weinig uren zijn kragt verliest, en noch meer, om datse de zelve geheel en al aanstonts overgeeft aan 't heete water, 't welk niets zoo ligt na sig neemt als een Alkali volatiel. Ik zou noch kunnen zeggen, dat een *Thee* in Azijn geweekt, al zijn kragt verliest, om dat de zurigheid erf-vyand van 't Alkali, als contrarie dood en uitblust de macht van 't Sout in de *Thee*, en deze actie is wederom een bewijs, dat de *Thee* Sout heeft, om dat hy vernietigt word door 't contrarie

van dien, 't zuur. Maar deze en veel andere experimenten moet ik alhier verswygen, om dat ik conscientie make vanse te zeggen aan een ander oor, als dat van onse Doctoren, of die haar tot haar studie dirigeren. De andere menschen moeten sich contenteren met haar onkunde, en sich dienende van het gebruik van dit kruid *fide implicita & constanti*, met een blind en vast geloof vertrouwen, dat ik haar als een eerlijk man de ware kragten van de *Thee* gezegt hebbe, 't bewijs daar van door reden is boven haar begrip, en d' ervarentheit zal haar genoeg sijn, om te ondervinden, dat ik de waarheit gezegt hebbe.

III. Met welk water dat het best is *Thee* te drinken.

De Lief-hebbers van *Thee* sijn gepartageert op dit point; sommige houden 't put-water, anderen 't regen-water voor 't beste. Maar als men beyde de partijen voor de Vierschaar van de reden gehoort heeft, zoo is decisie, dat het put-water zuiver sijnde, niet quaad is, hoewel de *Thee* altijd daar van een weinig troubel siet, en noyt zoo helder, als met regen-water; 't welk (zoo 't maar niet vuil, onzuiver, stinkend of vergiftig is geworden van de bakken, dakken of de lucht) 't beste

is, 't luchtigste, 't fijnste, 't subtielste, 't warmste en 't gezondste voor ons koud land, en menschen meest een van koud naturel.

IV. Of men 't water lang moet koken.

Dese questie is seer generaal: en 't eene water is beter van smaak, als 't niet lang gekookt heeft: 't ander ter contrarie, word fijnder, na dat het een half uur of tot de helft verkookt is. Soo men 't water niet en kookt of zeer weinig, zoo is 't swaar, rauw en quaad voor de maag en andere leden, makende winden en verstoptheden: men moet dan een weinig, een quartier uurs, of daar omtrent sijn water koken; voor al men moet 'er op letten, wanneer 't water beter is, en daar na sich reguleren, met het min of meer te doen koken. Inzonderheit zy een yegelijk bedacht, niet alleen dat goet water hebbe; maar dat hy noit 't laatste van sijn water drinke, welk altijd lymig, swaar, en zandig is.

V. d' Instrumenten, waar in men 't water kookt.

Deze sijn beter van aarde, als koper, en beter van suiver en geheel van tin, als van koper vertint, of onvertint. Ik heb dikwils

mijn maag bezwaard gevonden, ja tot walgen en braken toe, sonder in lang te kunnen uitvinden de ware oorzaak: Maar eindelijk heb ik zekerlijk ontdekt, dat 't koper, door 't spartelen van 't water, en door desselfs, en die van 't vuur komende scherpe deeltjens, afgevylt, en met 't water ingedronken, de regte oorzaak daar van is geweest in my, en anderen. Dat is de reden, dat men 't water prefereert, gekookt in de aarde potten, keulse kannen, en insonderheid die welke men met bron-water ons overbrengt: dese schoon gemaakt, en met water gevuld tot boven toe, doch ongestopt, aan 't vuur geset, sonder dat het vuur haar voet rake (anders springense in stukken, gelijk ook gebeurt, soo men se boven toestopt, of dat men se aan 't vuur laat staan, na dat 't water meer als half verkookt is) kooken seer wel, en zijn soo gemakkelijk als by na yets te vinden is: doch ik sal niet ondernemen, om hier in lang van te spreken; een yegelijk volge daar in zijn oordeel, zijn humeur en zijn commoditeit.

VI. *Hoe men de Thee toebereit.*

Die dan zijn water wel gekookt heeft, kan zijn Thee drinken, soo 't hem belieft, en dat hem niet manquere andere gereetschap, dat daar toe nodig is. Ik wil dan hier niet be-

schryven, 't geen mogelijk niet onbekendt is, als aan weynig menschen. Onse Thee heeft alrede in ons Land sedert eenige jaren zoo veel Liefhebbers, dat men in de meeste huizen van eenig aansien, voor schande houd geen *Thee* te drinken. De vaniteit en de hovardye, die 't hert van meest alle de menschen tot berstens toe opblaast, heeft een mode, gelijk in alle dingen, soo ook in *Thee* drinken, en gereedschap daar toe, ingevoerd. Men wykt geen Chinesen in kostelykheid van potten, kopjens, schoteltjens, bakjens, tafels van lak, paarlemoer, en wat dies meer is: onse Werkmeesters hebben ook haar kunst getoont, en nagebotst 't porcelein, en aardwerk van China, en door een wondere circulatie begind Holland Indiaans te worden tot de kleeding toe, en gave God! zelfs ook niet tot de Religie toe, die, indiense niet met woorden, zekerlijk zy is met de praktijk van leeven, by na geheel wederom Heydensch geworden. Maar dit vervoerd my: ik sal ten gevalle van d'onkundige in passant haar zeggen, dat om met order, proffijt, smaak, en gezondheid Thee te drinken, men een weynig van dezelve doet in een trekpotje, ('t zy van tin, 't zy van roode aarde, 't zy van Delfs Porcelein) wel zuyver eerst met een weynig heet water uitgespoelt, dan daar 't water op giete, en het potje aan-

stonds dekkende, 't selve een weinig laten berusten: of in een kop heet water, als in een digestie zetten, soo dat 't water couleur en smaak heeft: als dan giet men van dit extract, of van deze tinctuur, door de pijp van 't potje, een weinig in een Porcelain kopje, ofte soo veel kopjens als 'er drinkers zijn, en met zuiver water vult men se op, tot by na aan de rand, een iegelijk neemt een kopje, en sonder te vresen voor de hitte, of de brand, zoo drinkt hy al slorpente, met twee of drie maal te blasen, 't elkens een weinig boven af, continuerende tot dat het ledig is, en niets overig als een weinig grondsap, 't welk men uitgiet, en zijn kopje uitspoelende in een kom met schoon water, die in de ordre daar nevens moet staan, soo set hy 't neder, op dat den Schenker 't wederom als voren opvullen. Men moet ondertusschen in den trekpot, 't elkens als men 'er uit giet, wederom een weinig water, 't welk heet en kokende moet zijn, daar in gieten, op dat de Thee zijn kracht geve, en 't extract niet manquere, terwyl men drinkt, in dit alles volhardende, soo lang de Thee aan 't water smaak en couleur geve, doch men moet niet vergeten, dat het water geduig wel heet moet zijn [anders neemt het zout uit de Thee niet na zich] dat men een weinig tijds daar op moet laten, maar niet te lang, of anders

zoo word de Thee geel, rood, ros en onaangenaam van couleur, en dikwils vervliegt 't fijnste van deselve. Dit is de simpele en regte preparatie, d' andere solemniteiten, de pragt van 't gereetschap, en alle de ombragie van de dertelheid, die men pleegt in, en met het drinken van de Thee, laat ik aan de geene, die tot koste van haar zaligheid lust hebben, of liever uitsinnig genoeg zijn, om haer tijd in ydelheid te verliezen. Ik moet alleen niet verswygen zekere gemakkelijke inventie van een tinne Pot, gemaakt alhier in 's Gravenhage, by Mr. Jan de Hertog, Mr. Tinnegieter, een man die gewoon is wat meer te doen, als hy van zijn Baas geleert heeft. 't Is een Pot, waar in men 't water eerst in een born-waters kanne gekookt, overgiet, en 't welk daer in met een kleine koole vuurs heet blyft: in 't midden van 't heet water, is een trekpotje, waar in men Thee doet, en met 't openen van een kraantje, soo veel waters laat inloopen, als nodig is, om te trekken: dit trekpotje is dan noch evenwel geheel als gedompelt in 't heete water, en dat is de oorzaak, dat de Thee eens so wel, en soo ras wort uitgetrokken: maar 't geen alles overtreft, is dat dese pot staat in een tinne schotel, en pareert wel van alle sijden, en heeft sijn kraantjes, om elk voor sig te tappen, so van 't extract als van 't heete water, so veel als 't hem belieft: dit is een groot gemak om Tee in een groot gesel-

schap te drinken, en om niet te vermogen een schenker, of hem te verhitten, en (gelijk ik ondervonden hebbe) tot siekte en stervens toe. Die dese Pot heeft met de Porceleyne kopjens en schoteltjens, en drie of vier born-water kannen, die heeft al 't gereetschap, om met plaisier en gemak *Thee* te drinken zonder de hitte van 't vuur, of den arbeyd van het schenken te moeten lyden.

VII. Oft goed is Thee sterk te drinken; of dat se met veel Water gemengt moet zyn.

Niemand moet zig verwonderen, dat ik my dorf opposeren aan 't sentiment van de Indianen, en die geene, die de gewoonte hebben, de *Thee* seer sterk, en bitter te drinken, met weynig water, en dat tot twee of drie, of maar vier kopjens: die manier is zeer quaad, en nog reden, nog experientie, noch yets kan ze favoriseren, en rechtmatig doen vinden. Sy is op die wyse een drank seer onaangenaam, ten zy men de Candysuyker daar by voege, die zoo quaad voor de maag, en 't bloed is als soet voor de tong: zy is ook alzoogeen drank, en in plaats van dorst te lessen, zoo zal zyse veel eer maken; zy is alzoogeen samen trekkende, te heet, en zoo men veel drinkt, bequaam om te doen, zoo veel quaad, alsse anders goet doet. Dese qua-

de gewoonte steunt ook ten deelen op de ydele vrees, die de menschen stellen voor veel Water, en waar van ik getragt hebbe haar in 't elfde, en veertiende Cap. te ontlasten, om dat een water noyt quaed doet, hoe veel ook by na dat men 'er van drinkt, als wanneer 't onsuyver is, suur, sout, scherp, of te koud. Men moet dan 't extract van de *Thee* altyd met zoo veel Water vermengen, dat men even proeve de smaak van de *Thee*, sonder dat de bitterheydt ons tegen zy, of dat men Suyker van noden heeft, om se te versoeten, die men nevens alle de Confituren verbannen moet van de plaats, alwaar men *Thee* drinkt, meer om de gezondheid, als om de lekkernye. 't Is de slappe *Thee*, die zoo gezond is, en waar van men verstaan moet, al wat ik tot nog toe gezegt hebbe. 't Fyne zout van de *Thee* heeft deze voerder van nooden, om te passeren door 't gantsche Lighaam, en over al haar operatie te doen zonder alteratie, en geweld, 't welk zy anders aan de tong, de keel, de maag en 't bloed doet, zoo menze zoo sterk en bitter drinkt. 't Is de sterke *Thee*, waar aan men wyten moet, zoo ooyt iemand de *Thee* is qualijk bekomen. Ik kan betuygen nevens veel andere persoonen, dat hoe veel kopjens *Thee* slap geschonken, ik ooyt genomen heb, nooyt my yets quaads daar van is overgekomen, daar ter contrarie vyf of ses

kopjens *Thee* sterk toegemaakt, dikwils ons eenige schade gedaan hebben.

VIII. Hoe veel Thee dat men op een tijd mag drinken.

Indien alle menschen een natuur hadden, zoo vond ik geen swarigheid haar te raden, datse 50. of 100. of 200. kopjens achter een zouden drinken: ik heb 'er menigmaal zoo veel gedronken op een voor- of namiddag, en niet alleen ik, maar veele personen met my, waar van 'er noch niet een gestorven is, hebben 't zelfde gedaan. Maar ik ben niet van advijs, dat yemand zulx behoeft na te volgen: ik allegeer 't maar om te doen sien door zoo een grove, en tastelijke experientie (die confunderen en verstommen zal de lasteraars, en vreesachtige menschen) dat in de *Thee* niet quaad is, en dat men geen reden heeft, sig zoo bevreest te houden voor een kopje 10 of 20, zy is noch Wijn, noch Bier, die (gelijk men zegt) in 't hoofd loopt. 't Matig, en noodig, en 't minste gebruik bepaal ik in 8 of 10 kopjens twemaal daags, inzonderheit voor die geene, die 't noch niet gewoon zyn: maar anders is 't deze drank, waar van den Pater Kircherus in sijn Beschrijving van China met waarheit gezegt heeft, dat dit de eenige drank is,

Qui et si centies una die sumatur, nunquam nocet.

Dat is:

Die hoe dikwils datse op een dach ook genomen word, noyt yemand schade doet.

In mijn Lichaam is dat altijd tot noch toe waar geweest: Veel anderen getuigen 't zelve, en die geene, die 't contrarie zeggen, spreken of uit passie, of onverstand, niet onderscheidende, of 't quaad, 't welk zy gevoelen na 't *Thee* drinken, van de *Thee* komt: of van 't geen zy daar nevens, of te vooren, of daar na gebruikt hebben, of van de quade humeuren, en indisposities, die in 't Lichaam waaren. De wijl dan noch de *Thee*, noch 't water, noch de warmte oyt eenige schade doen kunnen, en dat de ervarenheit in my, en anderen betoont, dat hoe veel *Thee* wy drinken, zulx ons noyt qualijk bekomt, zoo kan men zonder vreese besluiten, dat een yegelijk zoo veel *Thee* mag drinken, als 't hem belieft, mits dat hy niet vergete zijn slaap te reguleren: want om dat men slapen moet, en veel menschen gaarn lang, en veel slapen, zoo moet men om deze oorzaak niet al te veel *Thee* drinken, inzonderheit na de middag, tegens den avond, en kort voor de tijd van slapen; hoe wel 't aan luiden van affaires, aan de personen van studie, en inzonderheit aan de vroomen

(die de slaap verveeld, verlangende om te sijn in staat, die God belooft aan haar in den Hemel, alwaar haar nooit de slaap zal overvallen) seer goed is een goed gedeelte van den slaap af te trekken, immers soo veel als de gezondheid lyden kan. Die persoonen, die met de Gal gequeld zijn, en wat heet van bloed, moeten voor 't eerst zoo veel niet, en voor al de *Thee* zeer slap drinken: hoe wel de gewoonte van *Thee* drinken haar genesen zal van het galagtige temperament, ten zy dat ze het opstookten met 't vuur van wijn, &c.

IX. *Wat tijd van 't Jaar, en van den dach dat het best is Thee te drinken?*

Het antwoord op deze vraag dependeert van de voorgaande. Soo de *Thee* nooit schade doet, hoe dikwils dat menze drinke, zoo is'er niet veel aan gelegen wat tyd van den dag dat men ze drinke. Ik geloof evenwel dat voor de meeste menschen den morgenstond best zal zijn: hoe wel 't my en veel anderen nooit t' onpasse komt 't zy vroeg, of laat: 's morgens verdryftse de onlusten in de leden, de pijn van 't hoofd, de cruditeyt van de maag, &c. die veel persoonen gevoelen, na dat ze ontwaken: wat later verwekt se den appetijt, of in dien iemand door fatigeus moede, of flauw geworden is, zoo versterkt ze

hem, en hersteld het bloed en d' humeuren in order, die door den arbeyd, en de lugt getroubleert waren, door 't sweet en urine afdryvende 't quaad, dat men dikwils van de lugt ontfangt, of d' alteratie, die een groote exercitie causeert, met het bloed al te veel te schudden, en zijn fijnste deelen te consumeren, de grove, en scherpe humeuren, hier en daar berustende, te roeren, &c. Die kort voor de maaltijd *Thee* drinkt, zal zijn honger seer opwekken, en dikwils gedwongen zijn, om te eeten voor de maaltijd. Na middag isse goed, om de spyse te verteren, om se uyt de maag te dryven, en de mens wakker, vrolijk en lustig te maken: maar hoe later dat men *Thee* drinkt, hoe meer men de slaap vermindert. Een yegelijk dan moet sig in de tyd reguleren, na 't pas geeft, na 't met sijn affaires over een komt, en na de staat, waar in hy sig vind, om de *Thee* te drinken op die tijd, die bequaamste is tot een effect, 't geen hem nodig is; hy kan se vroeg of laat, voor de middag, of daar na gebruiken, na dat het zijn gezondheid, of ongezondheid vereischt, sig verzekert houdende, dat het nooit quaad is wat uur, of stond, dat hy neme een drank, die nooit iemand schade doet. De Jaar-getyden, die groote veranderingen causeren in onze Lighamen, insonderheid zoo men geen sorge heeft, om sig daar tegens

te wapenen, zijn evenwel geen oorzaak, dat men de *Thee* behoeft te laten, of zijn gebruik te veranderen. Zy is in alle tijden van 't Jaar goed gelijk ze goet is in 't heete Land van Indiën, en in 't koude van Holland; 't zy dan Zomer of Winter, de *Thee* is nooit quaad, maar altijd goed, en dienstig om in de Zomer te verkoelen, en in de Winter te verwarmen.

X. Of men Brandewijn, of yets anders behoort na de Thee te gebruyken, om 't Water te loosn, de Maag te versterken, &c.

De gewoonte van Indien, om Arak te drinken na de *Thee*, is weinig noodzakelijck; maar ook niet zeer te blameren, zoo men maar de maat houd. De Suyker, en de Confituren, die veele nevens de *Thee* gebruyken, zijn meesten tijd zoo schadelijk, als de *Thee* goed is, ten zy dat men zeer matig daar van eete; hoewel om dit alles van stuk tot stuk te bepalen, na een yeders natuur, en lust, is een werk van een grooter uytgestrektheid, en 't is hier, dat ik my 't eynde van dit Tractaat sette. Ik wensch dat een ieder sig daar van met soo veel succes bediene, als ik desseyne gehad hebbe, om te recommanderen de groote kragten van de *Thee*; waar van ik niet meer zal seggen voor 't tegenwoordige, als dat ik

pretendere, niets te hebben gesezt, als 't geen waaragtig is, en uyt-dage alle de geene, die my 't contrarie zouden willen toonen: hoe wel ik nog lust, nog tijd hebben tot onnutte twist-schriften, daar de wereld, en speciaal ons Land maar al te vol van is. De Christelijke wysheid obligeert alle menschen tot de Vrede, tot Studie van de waarheid, en tot het gebruik van al de dingen, die tot onderhoud van een gezond, lang, en deugszaam leven dienen. Ik ben van oordeel, dat de *Thee* daar toe geen van de minste middelen is; ik heb se daarom willen voorstellen, en ik ben versekert, dat die geene, die regulier van leven zijn, en meer *Thee*, als Wijn, of Bier drinken, de hoope en d'apparentie hebben, om langer, en gesonder te leven, als de persoonen, die sig tegens reden overgeven aan debauches, de disordres, 't hasart, d'onredelijke lust, en gewoonte, en 't is dit point, 't welk ik eerlang in een ander Tractaat uytvoeriglijk zal verhandelen, na dat ik zal ondervonden hebben d' oordeelen, die men op dit zal maken.

Verhandeling *van de* Tabak, En des zelfs krachten *in* gezondheid en ziekten.

d' Oorzaak, die my het meest aangedreeven heeft om een korte verhandeling van het alleruitsteekendste kruid Tabak te schryven (daar ik ook elders noch gewag af gemaakt heb) is dat, hoewel 'er veele van de Kruiden hebben geschreeven, 'er zeer weinig zijn, behalven Nicolaus Monardes, een Spaansch Geneesmeester (die een byzondere historie opgesteld heeft wegens de Planten en Kruiden, welke uit de Nieuwe Wereld aan ons zijn gebracht) die de verscheidene en uitmuntende gaaven van dit edele kruid na waarde uitgelegt, en verklaard hebben, mitsgaders des zelfs verwonderlijk gebruik in de Geneeskunst. En dewijl ik niet en twyfel, of daar zijn 'er zeer

veel, die een groote begeerte hebben om de zelve te kennen, heb ik, op dat zy van deze begeerte niet langer versteeken mogen blyven, en dat zy het kruid, 't geen zy met de naam kennen, ook met de daad kennen mogen, dezen arbeid niet ongaarne op mijn schouderen genomen; met een oprecht voornemen van, zoo kort en getrouwelijk als het my mogelijk zal zijn, in het licht te brengen, 't geen ik voor een gedeelte gehoord en geleezen, en wel voor het grootste gedeelte door een gestadig gebruik zelve ondervonden heb, op dat de zodanigen, die zorg voor hun gezondheid willen draagen, zich tot hun voordeel van mijn vermaaningen en opmerkingen mogen dienen.

De TABAK heeft haar naam getrokken van het landschap, 't geen een provincie van Nieuw Spanjen in de West-Indien der Nieuwe Wereld is, omtrent vier-en-veertig mylen boven Mexico, de grootste stad van geheel America. In deze provincie Tabaco dan (naderhand van de Spanjaarden Onze Lieve Vrouw van d' Overwinning geheeten, ter oorzaak dat Ferdinandus Cortesius, de Stichter van Nieuw Spanjen, in den jaare 1519. aldaar een groote overwinning behaalde) is allereerst dit uitstekend kruid gevonden, en heeft ook naderhand zijn naam daar van behouden.

Het word ook veeltijds in de Latynsche taal *Nicotiana* of *Nicosiana* geheeten, na de naam van Johannes Nicotius (*Jean Nicot*) Raadtsheer en naderhand Request meester van Franciscus de II. Koning van Vrankrijk, die het in Vrankrijk eerst bekend heeft gemaakt, gelijk die vermaarde Ridder van het Gulde Vlies en Admiraal Franciscus Drake in Engeland omtrent het jaar 1564. ter welker oorzaak zy beiden by alle dankbaare nakomelingen een eeuwigen naam verdiend hebben. Deze Johannes Nicotius in den jaare 1560. voor Gezant in Portugaal zijnde, gebeurde het op zekeren dag dat hy de gevangenis of liever het tuchthuis van Lisbon, alwaar toen ter tijd het Hof van Portugaal gehouden wierd, bezichtigende, een Nederlandts Edelman, Bewaarder van de Koninglijke Archiven, hem deze plant, als een uitheemsche, en eerst uit het Eiland Florida gekomen, vereerde. De Gezant ontving ze blymoediglijk, en gaf last, dat men ze, als zeer raar en nooit van hem gezien, met groote zorg in zijn tuin zou voortkweeken; te meer, dewyl hy verstaan had, dat ze van een byzondere kragt was om sweeren en wonden te geneezen, waar van men al verscheidene maalen met een gelukkig gevolg de proef had genomen. d' Achtting van dit kruid wierd derhalven wel haast soo groot, dat 'er de

Spanjaarden en Portugeezen in hun gedichten de lof af zongen; en dewyl het allereerst aan den gemelden Gezant gechonken was, wierd 'er de naam van *Gezantenkruid* aan gegeven. Nicotius niet lang daar na weer in Vrankrijk gekomen zijnde, vereerde het zaad van dit voortreffelijk kruid aan Catharina de Medicis, Koningin van Vrankrijk. Deze verstaande, dat deze plant inzonderheid uitsteekend goed was voor kwaade sweeren en wonden, en verwonderende zich als over deze nieuwe *Panacaea*, gaf 'er haar naam aan; waar van daan het naderhand *Koninginne-*, *Katryna-*, en *Mediciskruid* door gantsch Vrankrijk genoemd is geweest. De Verginiaanen heeten het *Uppowok*; anderen *Groot-Priors-kruid*, ter oorzaak dat deze uit Vrankryk in Portugaal gekomen, en te Lisbon van Nicotius in zijn huis ter herberg ontvangen zijnde, niet weinig van die planten van hem gekreegen, en ze in zijn tuin overgevoerd, en voortgekweekt had. De meeste Inwoonders van Hispaniola noemen het *Cozobba*. Caesalpinus heet het *Tornabona*, om dat het allereerst door eenen Alphonsus Tornabonius, Aardtsbisschop van Burgos, toenmaals Ambassadeur by den Koning van Vrankrijk, in Italien gebracht is. Schwenckfeldius, en andere beweerdens van des zelfs voortreffelijke deugden, noemden het *Herba*

sancta; Camerarius, *Vulneraria planta Indica*; anderen *Piperina*, doch met wat reden kan ik niet zien; die van Lyons, *Bugloßum Antarcticum*; Renealmus, *Βλεννοχοι* □ς; Dodoneus, die vermaarde Herbarist, *Hyosciamus Peruvianus*, maar niet wel; de Romeinen eertijds, *Herba S. Crucis*, om dat de Kardinaal de S. Cruce, of van het *H. Kruis*, voor Apostolische Nuncius in Portugaal gezonden zijnde, het allereerst van daar te Romen bracht; De Nederlanders en Engelschen, *Tabak*; de Duitschers veeltijds, *Heilig Wundkraut*, *Indianisch Wundkraut*, *Indianische Beinwelle*: doch dit zy genoeg van de verscheidene benaamingen, waar af wy 'er noch al ettelijken zouden kunnen ophaalen; een zeker teken dat het al van den beginne af in een groote achting geweest heeft, hoe zeer 'er ook een party vieze menschen, die den neus overal van opschorten, en inzonderheid van de liefelijke rook des Tabaks, even of het een onverdraagelijke stank was, tegen geschreeuwd hebben, en noch dagelijks tegen schreeuwen: maar d' oogen zijn hen noch niet verlicht; en indien zy d' onuitdrukkelijke deugden van de Tabak wel kenden, zy zouden zich wel wachten van ze met zulk een onrechtmatigheid te blameren, en ze in tegendeel dagelijks gebruiken, als een der allerbeste dingen welke

ooit tot der menschen gezondheid geschapen zijn. De Tabak word van d'Indiaanen gezaaid en verplant, gelijk by ons de Kool; daar na, eer ze bloeit, afgesneden, de kleinste bladeren, steelen, en knoppen in Spaansche Wyn, Malvezey, of ook Joopen-bier gezooden met zout, en als dan Anyszaad en Gember 'er by gedaan. In dit uitgeperst en afgegooten nat, van de Spanjaarden *Caldo* genaamd, laten zy de grootste Bladeren warm staan broeyen, tot dat ze een geelachtige koleur krygen. Alsdan rygen zy ze aan een dikke draad, en hangense uit de Zon te droogen; en gedroogd zijnde, rollen zy ze op, gelijk ze hier te lande tot ons overkomen. 'De Tabak is niet koud van aart (*'t Zijn de woorden van een onzer Hollandsche Geneesmeesters*) om dat hy den mensch slaaperig maakt, gelijk *Dodonaeus* eertijds placht te meenen, maar heet en droog, gelijk hy daar na ook door reden en ervarenheid wel geoordeeld heeft, en dat wel omtrent den darden graad, gelijk hy ook gesteld word van den Engelschen Schryver *Eduard Done*, hoewel hier in wat verschillen den Italiaanschen *Casalpinus*, den Spaanschen *Monardes*, en den Francoischen *Dalechamps*, van dewelken de twee laatsten niet verder en

gaan in beide de gematigdheden als in den tweden graad; de eerste houd hem wel voor droog in de darde, maar alleen warm in den eerste. Deze hette blijkt genoeg uit de bytende scherpigheid, die men in den Tabak gewaar word, als ook door dien hy zo geweldig alle vochtigheid en slymerigheid uit het hoofd trekt. Maar behalven deze kracht heeft hy noch een verdroogende eigtheid; en de rook in 't ligchaam komende (inzonderheid in de geenen die hem ongewent zijn te drinken) werpt de maag om, en maakt den buik heel los, met groote ontroeringe van 't geheele ligchaam, &c.'

'k Zal hier niets spreken wegens zijn koude of hette in den tweden of darden graad; maar laat eens zien, wat 'er tegens d'andere punten in te brengen valt. Dat men den Tabak voor heet en verdroogende uitkrijt ('k heb dit voor een gedeelte al elders gezegt, maar het moet ook hier herhaald wezen, dewyl het 'er de regte plaats toe is) is een grove misslag, en behoorde van wyze lieden niet begaan te worden, immers niet schriftelyk, om alsoo aan al de wereld hun dwaling bekend te maken. Laat de Tabak warm, ja heet; en verwarmende, ja verhettende wezen; zo is ze daarom noch niet uitdroogende: want 't geen verhettende is, is goed, gezond, en bevoordert den snellen loop der sappen; by gevolg houd het ie-

mand gezond. Nu, dat iemand gezond houd, dat droogt hem niet uit, noch doet hem verteeren. Een man, die by een goed vuur zit, of die zwaaren arbeid doet, die jaagt, jagt, ryd, en rent, tot sweetens en aamechtigheid toe, verhet zich veel meer als de grootste Tabakrooker ooit kan doen; en nochtans vreest men hier geen uitdrooging, welke men zoo zeer van een minder verhitting in de Tabak vreest, en daar men zulk een geweldigen gebaar af maakt, als of men geen of weinig Tabak rooken mocht, om niet uit de droogen, en dor en onvruchtbaar te worden. Maar om alle swarigheid eens voor al weg te neemen, moet men het vooroordeel van d' uitdrooging aan een kant smyten, op dat het ons nooit meer in de weeg zy. Dit vooroordeel is, nevens meer andere diergelijke vodderyen, door onze Naam-Doctoren in de wereld gebracht. Als ze een mensch zien, die dor en mager is, of die, dewyl hy uitteert, van tyd tot tyd magerder word, besluiten zy terstond, dat zulks van d' uitdrooging komt; en wanneer anderen met pynen en swellinge gekweld zijn, 't geen men dan dikwils meent voort te spruiten uit zinkingen en overvloed van vocht, zo gebruikt men alles om 't lighaam op te droogen. Maar gelijk het laatste gemeenlijk zeer kwalijk gelukt, zo is ook 't eerste niet waar. Want als iemand

mager is, of maager word, zo droogt hy niet uit, maar hy word niet gevoed; en door de transpiratie, sweet, urine, afgang, enz. gaat 'er na den gewoonlijken loop alle dagen meer uit, als 'er aangroot: en derhalven moet het ligchaam noodzaakelijk mager worden. Zo nu iemand sterk sweet, of een groote doorgang heeft, zo word hy gewisselijk mager, dor, ja, om dat hy zijn sappen verliest, droog; maar niet om dat hy door een hette uitdroogt: dewyl sterk sweeten, doorloop, of andere ziekten, die de sappen verminderen, en den aanwas beletten, door geen hitte veroorzaakt worden, gelijk te vooren bewezen is; zulks dat niemand, hoe mager hy is, of hoe zeer hy vermagert, uitdroogt; Want men word mager niet door hette en uitdrooging, maar by gebrek van voeding, en om dat onze sappen door al te opene en gebrokene pypen uitlekken; ja om dat onze vochten zo scherp zijn, dat ze veele vaste deelen ontdoen, gelijk sterk water de metaalen ontbind, 't geen vuur, hoe sterk het ook wezen mag, door zijn hette niet kan doen. Zoo 'er dan geen uitdrooging is, zo zijn 'er ook geen uitdroogende dingen; en men kan noch Tabak, noch Theé, noch zo veel andere zaken, voor uitdroogenden schelden en uitkryten, hoe heet ze ook zijn, om dat heet, voor zo veel het heet is, nooit

schade doet. Laat ons dan voor de hette en verdrooging van onze edele Rook nooit bekommert zijn; dewyl alles, 't geen men den menschen daar af zoekt wys te maken, ydelder als rook is. Wat nu het ander punt belangt, te weeten dat de Tabak, als de rook in't ligchaam komt (daar de zelve Auteur zeer wel bygevoegd heeft, *inzonderheid in de geenen die hem ongewent zijn te drinken*) de maag omwerpt, en den buik heel los maakt, met groote ontroeringe van 't geheele ligchaam: daar hebben wy het volgende op te antwoorden. Veele dingen, om dat ze ongewoon zijn, schynen schadelijk te wezen; en echter blykt het door de gewoonte, dat ze in der daad goed zijn. Van deze natuur is ook de Tabak: want als men zich een weinig aan 't rooken gewent, en door het dagelijks gebruik de kunst van zuigen gekreegen heeft, om den rook niet in te swelgen, doet de Tabak niet het minste kwaat, noch ontsteld iemand in geenerley wyze; in tegendeel doet ze grooten dienst, en menigmaal zodanig, dat men het aanstonds gevoelt. Nu, dat de Tabak iemand, die ze niet gewoon is, ontstelt, komt voor eerst daar van daan, dat dit kruid niet geschapen is om te drinken en in te neemen, maar om te rooken; overzulks dat de geenen, die de kennis niet en hebben van wel te rooken, den

rook inswelgen, welke dan met het maagsap, en ook met het bloed en andere vochten gemengd wordende, zo word 'er een braak- purgeer- en sweet-drank uit, en daarom raaken ze aan 't braaken, sweeten, purgeeren, en worden zeer ontsteld. Maar inzonderheid word het zenuwsap door het *sal volatile* en den olie, die veel en sterk in de Tabak zijn, zeer bewoogen; 't geen dan de herssenen ontstelt, en beeving en andere toevallen veroorzaakt. Doch indien men dikwils Tabak zuigt, en zich weet te gewennen om den rook in de mond te neemen, en terstond weer uit te blaazen, ook het bloed en alle sappen tot beweging, die de Tabak in de zelven verwekt, bekwaam te maaken, zo kan men Tabak rooken zo veel als men wil, des morgens, middags en 's avondts, om kort te gaan, tot allen tijde als men begeert, zonder eenige de minste alteratie daar af te gevoelen. Maar dit is een zeer heerlijke deugd in dit voortreffelijk kruid, en die hier derhalven geensints vergeeten moet worden, dat 'er niets beter, ja zelfs niets zo goed is, wanneer men den geest wil inspannen, en 't verstand in diepe bespiegelingen, in 't onderzoek van waarheden, en de naspeuring van deugd en weetenschappen, te werk stellen, als een pyp Tabak: want ze heldert het ver-

stand op, maakt den geest luchtig, doet de werktuigen der zinnen gaan, en brengt het gantsche ligchaam in actie om de ziel ten dienst te staan. Dit alles doet de Tabak, dit werkt onze lieffelijke rook uit; en noch zijn 'er menschen, onbeschaemt genoeg om zo uitmuntend een kruid te laaken. Dewyl men ook door het rooken zijn bloed en sappen opvult met vluchtig zout, daar dit onwaardeerlijk kruid vol af is, en 't geen in d' aderen welken in de mond zijn, indringt: en alzo over al verspreid word; by gevolg, dewyl onze sappen zeer verdund en gaande worden; zo word men lustig, vrolijk, dispoost: is 'er vermoeidheid door arbeid of oeffening veroorzaakt, men word verkwikt: Zitten onze longe pypen met slym beladen, de zelve raakt los, word uitgeworpen, en men voelt de borst als opgeruimd en verwyderd: is men met hoest of verkoudheid gekweld, zy word gestilt, en menigmaal verdreeven; wat ook verdwaalde menschen zeggen mogen, dat men van het rooken amborstig word, 't geen eigenlijk van zuipen, vreten, en onregeltheden, welken de menschen dagelijks begaan, en daar de Tabak dan de schuld af hebben moet, ontstaat. Doch wy zullen hier na een weinigje breder van deze dingen spreken. Daarenboven heeft de Tabak een sonder-

linge kracht tegens vergift, 't geen ettelijke Spanjaarden tot hun groot geluk bevonden hebben, wanneer zy op zekere tocht der kannibaalen, die hen met hun kleine vaartuigen trachten te verrassen, door der zelve vergiftigde pylen gewond waren: want hebbende geen sublimaat, 't geen zy gewoon waren in dergelijke gelegtheden in de wonden te strooijen, leerden zy van een Indiaan, die hen waarlijk hier een treffelijke dienst in deed, de zelve te bestryken met het uitgedrukte sap van Tabak, en 'er een gevreeven blad op te leggen. De pijn stilde terstont; en de toevallen, welke op zodanige vergiften pleegen te volgen, bleeven door de kracht van dit nooit genoegzaam geprezen kruid achter: in voegen dat zy eindelijk weder tot hun voorige gezondheid geraakten, zonder eenige andere geneesmiddelen daar toe gebruikt te hebben. Wy zullen hier byvoegen 't geen AEGIDIUS Everhardus in zijn *Panacaea* verhaalt. 't Is t' Antwerpen gebeurd, zegt hy, dat een kat van zekere vrouw, ter oorzaak dat ze geweldig snoepig viel, een brok, met rattekruid vermengd, toegeworpen was; welke ingeslikt hebbende, sprong zy op en neder, zoekende den zelve uit te braaken, en het vergift aldus kwyt te worden: doch te vergeefs. De vrouw, wiens kat het was, zulks ziende,

en vermoeden van het quaad krygende, brak het beest den mond open, en stak 'er Tabak met boter in; waar door de Kat aan 't braaken komende, te lyf bleef. Mogelijk zou dit iemand aan het braaken willen toeschryven; maar zekerlijk de Tabak heeft 'er, door zijn byzondere kracht tegens vergift, het allermeest toe gedaan, dewyl het fenyn alreeds, eer de vrouw dit hulpmiddel verzinde, in het lighaam verspreid geweest moet zijn. De Tabak is ook wonderlijk goed tegens het pestilential fenyn, en derhalven in zodanige bedroefde gelegentheden, van een zeer groot gebruik; en ik heb my van geloofwaardige lieden laten zeggen, dat, ten tijde als 'er door deze wreede ziekte een zeer groot getal van menschen te Londen in Engeland weg gesleept wierd, de Tabakhuizen t'eenemaal vry waren. 't Is aanmerkenswaardig 't geen de gemelde Monardus schryft, dat d' Indianen honger en dorst met de Tabak verslaan; 't geen op deze manier geschied. Zy branden eenige schelpen van Rivierslekken, welken zy vervolgens fijn stooten gelijk kalk. Hier van en van de Tabak neemen ze even veel. Dan kaauwen ze het te samen, tot dat het gelijk een deeg aan malkander hangt; 't welk gedaan zijnde, rollen zy 'er ronde bolletjes af, als erweten, die ze in de schaduw droogen, en

weg leggen. Wanneer ze nu door eenige bosschen of woestynen moeten reizen, daar spys noch drank te bekomen is, neemen ze al gaande een bolletje tusschen de lippen en het onderste van de tanden, en de vochtigheid, die daar af komt, slikken ze door; en met dit middel kunnen ze drie a vier dagen den honger en dorst uitharden, zonder de minste verswakking van krachten te gevoelen: want door het gestadig knabbelen dezer bolletjes trekken ze de fluimige humeuren uit de herssenen, welken de maag, by gebrek van beter sap, tot haar voedsel verkeert. d' Inwoonders van Florida doen het zelfde met den rook van de Tabak. Men vind 'er ook niet weinig onder d' Indiaanen, die deze zelve rook gebruiken om de vermoeidheid weg te neemen, en des te bekwaamer tot het arbeiden te zijn; na welker voorbeeld, zegt Monardes, wy bevonden hebben, dat onze slaaven en Mooren, die na West-Indien overgevoerd zijn, zich daar ook toe hebben gewent: want vermoeid en machteloos door dansen en springen, trekken zy den rook met neusgaten en mond in; waar door hen dan het zelfde als den Indianen overkomt. Te weeten, ze leggen drie of vier uren even of ze dood waren; waar na zy fris en wel te pas opstaan, en veel lustiger tot den arbeid zijn als voorheen. Hier hebben ze zulk

een vermaak in, dat ze dikwils aan een kant gaan, daar ze uit der menschen gezicht zijn, om hun hert met dit plaaziertje op te haalen, al zijn ze ook niet vermoeid. Zelfs vervallen ze tot die zotheid, dat ze hier over dikwils van hun Heeren straf ontfangen, welke ook zorg draagen om den Tabak te doen verbranden, op dat zy hen de gelegenheid van dit luy vermaak mogen beneemen. 't Is uit de woorden van dezen Schryver dan genoegzaam af te meeten, welk een treffelijk hulpmiddel de Tabak tegens de vermoeidheid is; en zeker, wy behoeven 'er niet om na Indien te loopen, onze Arbeitslieden, welke de kost met swaar werken moeten verdienen, betoonen wel, dat zy 'er verlichting by vinden: want de schaftklok is naauwlijks koud, of de brand steekt al in de Tabak, en de tronyen wyzen wel haast uit, dat 'er een nieuwe wakkerheid begint te komen. Maar laat ons al voort gaan, en zien wat deugden dit voortreffelijk kruid al meer heeft, inzonderheid in de ligchamen die door eenige toevallen in zodanig een staat niet en zijn, als ze behoorden te wezen, om gezond genoemd te kunnen worden. 't Sap van Tabak, tot het gewigt van vier of vyf oncen, ingedronken, heeft men bevonden uitsteekend goed te zijn tegen de waterzucht. 't Is waar, dat het een groote alteratie in het

ligchaam veroorzaakt, en braaking en afgang met geweld uitperst: maar hier na volgt 'er een zeer diepe slaap op, welke een groote verlichting tegens de gemelde quaal bybrengt. Zelfs heeft men een exempel van een Boer, een man in 't best van zijn leeven, die met de waterzucht gekweld zijnde, en dit ingenomen hebbende, terstond, na dat hy uit de gedachte slaap wakker was geworden, spys en drank eischte, en vervolgens fris en gezond gebleeven is. Daar zijn 'er ook, die de koorts kwyt zijn geworden door water, gedroopen uit Tabaksbladeren, een weinig voor het aankomen van deze ziekte in te neemen. Doch wy willen dit voor geen vaste remedie stellen: want wat de koortsen belangt, daar zou wat veel van te zeggen vallen; en wy hebben daar elders al vry wat van op't papier gesteld, 't geen de Leezer, zo hy genoegsaam curieus is, na kan zien. Maar waar is 'er in de wereld ooit een zo goede remedie gevonden om de gebreken van het hoofd te verdryven, en te voorkomen? Wie heeft ooit de gestadige druiping, of andere kwade gesteldheden zijner oogen beter kunnen remedieeren, als met des morgens nuchteren Tabak te rooken? Dat derhalven alle de geenen, welke, als ze uit de slaap ontwaaken, d' oogen naauwlijks open kunnen

krygen, zijnde de schedels als aan malkander vast gekleefd, een pyp of twe van dit onwaardeerlijk kruid gebruiken, en zy zullen 'er op staande voet zodanig een baat by vinden, dat zy 't zich altijd zullen bedanken dezen raad gevolgd te hebben. 't Is te vergeefs dat een party zotte menschen schreeuwen, dat men 'er na stinkt, en dat men 't derhalven schroomen moet een eerlijk man aan te spreken, gelijk of 't een vast teken van debauche was: gesteld zijnde, dat het een benaauwde lucht van zich gaf, of dat men 'er na stonk ('t geen echter zo onwaar is, dat het niet verdient wederlegt te worden) zo kan men die benaauwde lucht lichtelijk verdryven, met den mond slechts met een weinigje schoon waters te spoelen, en 'er eenige kopjes Thee op te zetten, die Keizerlijke drank; en ik ben verzekerd, en durf het ook ieder een verzekeren, dat men alsdan veel beter en lieffelijker adem zal hebben, als of men Wyn of swaare Bieren gedronken had, welker overmatig gebruik de gezondheid bederft, en een onverdraagelijken stank des adems veroorzaakt, daar men veel eer den neus voor behoorde toe te houden, als voor de rook van Tabak, die niet onaangenaam is als alleenlijk voor de geenen, welker ongefondeerde viesheid altijd genegen is om iets te laaken. 't Is kwansuis een loffelijke qualiteit, dat men zo dun

van reuk valt, en dat men overal wat op weet te zeggen: maar de lieden zullen believe te weeten, dat de honden hen daar ver in te boven gaan, en dat ze derhalven daar zo zeer niet op te roemen hebben. De rook van de *Tabak* verdryft ook alle nevelen en schemering der oogen, en verheldert het gezicht zodanig, dat men zich niet genoodzaakt vind zo vroeg te brillen; waarlijk een ding, 't geen voor lieden van geen hoogen ouderdom vry wat lastig valt. Ja ik heb 'er gekend, en ken 'er noch, die door het gebruik van de *Tabak* hun gezicht zoo helder en frisch behouden hebben, dat ze in een ouderdom van tusschen de tachtig en negentig jaaren een gantsch kleine letter, zonder het behulp van een bril, zo wel konnen leezen, als of ze jongelingen van twintig jaaren waren. Considereert nu eens, of men iets van meerder gewicht van eenig kruid zou konnen verwachten; en al had de *Tabak* deze deugd maar alleen, zo behoorden alle menschen dezelve te rooken: want wat is het leven zonder het recht gebruik van d' uiterlijke zinnen? en welk van alle d' uiterlijke zinnen brengt ons zodanig een vermaak aan als het gezicht? Alle d' andere op malkander gestapelt konnen zo veel tot voldoening van den mensch niet te weeg brengen. Rookt dan allen, die uw gezicht lange tijd frisch zoekt

te behouden, en stoort u niet aan de zotte klap van een party menschen, die niet weeten wat ze zeggen, en die den Tabak niet en laaken, als om dat zy des zelfs onvergelykelijke deugden niet en kennen. 't Gehoor, een ding 't geen in het menschelijk leeven ook ten allerhoogsten noodzakelijk is, word 'er ook door versterkt en behouden, en, indien het door eenig toeval gekrenkt is geworden, weer te recht gebragt; ten welken einde men den oly van Tabak, warm gemaakt, maar in d' ooren heeft te laten druipen, en het zelve eenige daagen te vervolgen. Veele hebben door deze remedie de kracht van hun gehoor wedergekreegen, daar ze al lange tijd met andere medikamenten om gekwaksalverd hadden, zonder eenige de minste baat te vinden. De tandpyn, een pyn daar de menschen als onzinnig en dol af worden, en die iemand weken, ja zelfs maanden lang kan by blyven, word ook dikwils door de kracht van de Tabak op staande voet geneezen; en zo iemand zich gewendt tot dagelijks Tabak te rooken, die behoeft niet te vreezen, dat hy van deze pyn zo zeer geplaagd sal worden: want de continuele rook van dit edel kruid neemt d' oorspronk voor het meeste gedeelte weg; en deze weggenomen zijnde, moeten de werkingen ophouden. 'k Heb dit aan vee-

le lieden, die door de tandpyn erbarmelijk gepynigd wierden, te raad gegeven; en zy hebben 'er zich altemaal zeer wel by bevonden. Is deze remedie dan niet beter, en gemakkelijker, als dat men zich van Kwakzalvers, en diergelijke moordenaars, met een schrikkelijke pyn de tanden en kiezen laat uittrekken, zonder dat men daarom echter geholpen is, en dat men in 't best van zijn jaaren de spys op de kevelen moet stukken byten? d' Ondervinding doet dagelijks maar al te veel zien, dat dit uitbreken van kiezen en tanden maar rechte moordery is ('t en zy dan wanneer ze 't eenemaal verrot zijn, en geen dienst meer kunnen doen) en dat de pyn zich vervolgens in eenige gebuurige tand of kies zet; 't geen dan de oorzaak is, dat de zotte lieden zich de zelven stuk voor stuk laten uittrekken: en die Landloopers, in plaats van iemand voor de toekomende ongemakken te waarschouwen, zouden 'er hem wel hondert uitbreken, indien hy 'er zo veel had, dewyl ze geen ander oogmerk hebben als het geld, en niet de gezondheid en het heil van den mensch. Maar wat mist men een gemak, als men deze beenen kwyt is! en niet alleenlijk dat men de kost niet aan stukken kan krygen, maar de stem kan ook niet verstaan worden, en geeft een geluit van zich als of ze uit een diepe kelder voortkwam; dewyl

de bolwerken van de spraak weggenomen zijn. 't Is waar, men heeft daar een hulpmiddel toe gevonden, met gemaakte tanden in de plaats der natuurlijke te zetten: treffelijk voorwaar en een uitsteekende inventie van die moordenaars om dubbeld geld te krygen, eerstelijk voor het uittrekken, en dan weer voor het inzetten. Hoe veel beter doen ze, die alle deze ongemakken door het rooken van de Tabak voorkomen! Men houd de tanden vast en gaaf, en dient 'er zich af tot het eind van zijn leven; een gemak, 't geen niemand zo wel kent als die het verlooren heeft, en, 't geen het argst is, nimmermeer weer kan krygen. Zeker, indien men dit wel betrachte, men zou zich de tanden en kiezen zo licht niet laten uitbreken, immers, zo men maar een grein wysheidts had, men behoorde het niet te doen, dewyl 'er geen kans is om ooit weer met anderen voorzien te worden: en beter was het in alle geval de pyn voor die tyd te dulden, als terstond na Kwakzalvers en Tandtrekkers te loopen, pesten van een Staat, en die men voor alle eeuwigheid behoorde te verbannen, dewyl ze niet als quaad doen, en enkelijk daar op schynen toe te leggen, om de menschen van hun gezondheid en alle ligchaamelijke gemakkelikheden te berooven. Ook heeft dit heilzaam kruid een zonder-

linge kracht tegens raauwheid en pyn in de keel, veroorzaakt door zinkingen en diergelijke ongemakken: mitsgaders tegens een verouderden hoest, indien men van het sap, geperst uit de bladen, met eenige andere daar toe bekwaame middelen, als een syroop maakt, en een weinigje van de zelve des morgens nuchteren inneemt: want het neemt alle dikke en taaye slym weg, en maakt de doorgangen glad en bekwaam om hun functien te verrichten. 't Is ook een souveraine remedie voor d' aamborstigheid, en veel beter als alle de geenen die 'er gemeenlijk van onze Doctoren en Apothekers toe gebruikt worden. De Tabak is ook zeer goed om alle raauwheden uit de maag weg te neemen, en de concoctie te herstellen; ja zelfs zou ze van kinderen gebruikt mogen worden, zonder de minste hinder aan de gezondheid toe te brengen, doch echter met moderatie, en niet in zo groote quantiteit als van bejaarde personen: en ik ben verzekerd, dat men alsdan zo veel niet zou hooren klaagen wegens een kwade maag, en dat men de spyzen niet verteeren kan. Niettemin moet ik 'er dit byvoegen, dat men zich ook alsdan van zo veel schadelijke dingen moest absteineeren, die men tegenwoordig dagelijks nuttigt, en daar de maag door bedurven word.

Maar dit stryd tegens het gevoelen van onze groote Mannen, die het Tabak rooken geensins in kinderen zouden kunnen verdraagen; maar ik zeg het, en zal het altijd staande houden, dat een matig gebruik een kind van vyf of zes jaaren geensins schaden kan: want het vooroordeel der verdrooging en opdrooging van de Tabak weg genomen zijnde, gelijk wy het zelve in 't begin van dit Traktaatje met grondige redenen, ons oordeels, weg genomen hebben, wat ongemak valt 'er dan af te verwachten? Wy hebben hier ook zelfs d' ondervinding tot onze bystand: want zien wy niet dagelijks, dat kleine wurmen van een jaar zes of zeven, die zich op de Tabakspinneryen geneeren, van den morgen tot den avond rooken, zonder de pyp byna uit de mond te leggen, en echter nooit en klaagen wegens eenige kwaal welke de Tabak hen zou veroorzaaken? En als ze ook tot manlijken ouderdom gekomen zijn, kan men aan hen geensins gewaar worden, dat de Tabak een opdroogende kracht zou hebben: want men ziet gemeenlijk, dat ze in korte jaren een lengte van kinderen overwinnen, een zeker teken dat ze tot de generatie bekwaam zijn, en niet droog en slaapen. Weg dan met die malle vooroordeelen, daar men zo veele lieden mee van het Tabakrooken afgeschrikt heeft; en ik geloof waarlijk, dat dit by vee-

le Juffertjes d' oorzaak is geweest, dat ze, wanneer ze op het trouwen stonden, wel expresselijk bedongen, dat het rooken van Tabak achter gelaaten zou worden, hoewel het gemeenlijk met een anderen naam bewimpeld wierd, en dat het kwansuis de benaauwde lucht of stank van de Tabak was die 'er hen zulk een afkeer van deed hebben. Eindelijk is de wereld wyser geworden, en het getal der vyanden van dit voortreffelijk kruid is vry wat verminderd, gelijk ook hun haat tegens het zelve; want men spreekt 'er nu met zulk een bitterheid niet meer van, als men placht te doen. Eertydts moest het zonder tegenspreken een debauchant wezen, die Tabak rookte; dat was een zeker teken, daar niet het minst aan te twyfelen viel: maar het is goed, dat men ten minsten in 't generaal tot zo ver verlicht is geworden, dat de debauche niet van de Tabak af hangt, en dat het niet incompatibel is een eerlijk man te zijn en Tabak te rooken. 'k Zou noch zeer veele andere gebreken kunnen by brengen, daar dit kruid goed voor is, indien ik voorgenomen had hier een gants Medicinaal Traktaat van de Tabak te maaken; doch buiten twyfel zou dit mijn Leezer verdrietig vallen, dewyl alle menschen in de studie der Medicynen niet ervaren zijn, en dat ze derhalven geen vermaak zouden schep-

pen in dingen te leezen, daar ze geen volkomen begrip uit konden krygen. 't Is genoeg te zeggen, zo men benaauwd is van herte, duf in 't hoofd, onlustig, luy, vadsig, slaaperig, styf van scheurbuik; zo men pyn heeft in 't hoofd, in d' oogen, tanden, of elders; zo het gezicht swak of duister is, 't gehoor beswaard; of zo men niet wel en gerust kan slaapen; of indien men geplaagd is met podagra, steen, kolijk, met schurft, bleinen, puisten, vuurigheid, magerheid, al te veel vet, met winden, wurmen, enz. 't Is de *Tabak*, de Virginische bladen, onze rook en damp, die tegens alle de takken, bladen, en vruchten, een goed en krachtig geneesmiddel is, om dat ze de scheurbuik, die 'er de wortel en boom af is, om versmyt, en wegdryft. 't Is derhalven ten hoogsten noodzaakelyk, dat men in een land als Holland, daar alle de lieden met scheurbuik gekweld zijn, *Tabak* rooke; en zelfs zou het ook voor de vrouwen, om verscheidene redenen, daar wy hier stilswygens overheen zullen stappen, zeer goed en dienstig zijn dat ze rookten. En mogelyk dat wy die tijd noch wel beleeven zullen, daar niet anders aan manqueert als de mode; want dat maar eenige aanzienlyke Vrouwen, 't mocht dan wezen onder wat voorwending dat het wilde, de hardiesse namen van in 't openbaar te doen 't geen wel ter

smuig geschied, de rest zou wel haast volgen: en zo zeer als de Tabak tegenwoordig van de vrouwelijke sexe gehaat word, (immers met de mond, want van het inwendige kan men geen oordeel geven) zo zeer zou ze dan gepresen, en ten hemel toe verheven worden, gelijk ze inder daad verdiend. In 't Gooy en in Noord-Holland vallen de vROUTJES zo schrupuleus niet: daar dampt men dat het een aert heeft, en niemand word 'er om geblameerd. Zelfs draagen ze vuurslagen en tondeldozen by zich, om niet verlegen te wezen; gelijk ik daar een geestig staaltje van gezien heb, zo als ik van Amsterdam na Alkmaar voer. Wy hadden ettelyke jonge Wyfjes schein, die daar omtrent t' huis hoorden, en onder dezen een die, toen het op een rooken ging, (want de meeste passagiers zaten mits het mooy weer boven op de schuit) een scheinje uit haar zak haalde, zeer curieus gesneeden, 't geen haer tot een tabak-doos diende, en welkers kiel een stuk staal was om vuur te slaan. 'k Heb diergelyke dingen wel meer gesien, maar nooit onder het vrouwelyk geslagt; en daarom verhaal ik het hier, als een gantsch byzondere zaak en die wel verdiende dat men 'er een aandachtig oog op liet vallen. Maar eer wy van dese materie afscheiden, moet ik iets zeggen van de Tabak, welke

men behoort te verkiezen, om door het rooken niet geincommodeerd te worden. 't Is dan niet van nooden, dat men zich gewenne tot knasser of Verinis Tabak te rooken; want iemand, die veel rookt, gelyk men moet doen om vele ongemakken te voorkomen, zal bevinden, dat de zelve al te scherp op de tong valt, en gestadig een drooge mond veroorzaakt. De prys doet hier tot de deugd niet; en men moet zo zot niet wezen dat men een ding hoog acht om dat het veel geldts kost, even als of het daarom te beter waar. 'k Heb hier voor in het *Misbruik van de Thee* een historitje van de Tabak verhaald, daar men de zotheid van een party menschen uit af kan meeten. Ze willen de mond niet aan de pyp, zetten, of de Tabak moet vyf, zes, acht en meer guldens kosten; maar indien ze wisten, dat de saus, daar ze mee bereid word, en die dit edel kruid dikwils een schadelyke eigenschap by zet, meesten tyd de prys 'er afmaakt, ze zouden ze dan zo hoog niet waarden. 't Zyn d' oprechte Verginische bladen, die men rooken moet, en daar men ('k spreek van de genen die het rooken gewent zyn) nooit de minste incomoditeit van gevoelen zal, indien ze anders zuiver, ongeverfd, en niet muf of verrot zyn, 't geen men aan de koleur genoegsaam kan zien, en daar men op ver na zo licht niet in bedroo-

gen kan worden als omtrent de Verinis Tabak. Maar men moet dit voor af vast stellen, dat men geen bladen moet rooken, als die wel gedroogd, en tusschen bruin en geel van koleur zyn, en voor al niet de geenen die hier te lande groeyen, dewyl ze, om kort te gaan, gantsch niet deugd. De prys valt zo hoog niet, of men kan de beste bladen bekomen; zulks dat men zich met kwaade het bloed niet behoeft t' altereeren. 't Is ook niet van nooden, dat men by Jooden en Heidenen gaa om zyn geld te besteden: want zo 'er ergens in de wereld bedrog geoeffend word, zo is 't by deze lieden; en koopt men 'er eens goede waar af, gelyk het gemeenlyk in 't begin gebeurt, men word 'er naderhand wel tien maal van by de neus gevat. Myn voornemen was, hier ook iets van de Snuiftabak te zeggen; doch de tyd is my allengkens ontschoten, en noodiger besigheden roepen my elders. Niettemin, zo de gelegenheid voorvalt, en dat ik van een materie kom te handelen, die daar betrekking toe heeft, zal ik 'er noch iets van op 't papier stellen: doch ik wil aan deze woorden niet gebonden zyn, om de onheussche maaners geen voet te geeven tot my het hoofd gestadig met duizend impertinentien warm te maaken, gelyk men my maar al te veel op

die wys gehandeld heeft, zonder dat ik 'er egter genoegsame reden toe gegeven had. 'k Zal dan voor dit maal hier afscheiden, en met ongeduld verwachten, wat oordeel het den rechtzinnigen Leezer believe sal hier over te vellen; want voor de zodanigen, en niet voor anderen, heb ik altijd de pen in de hand genomen.

**Verhandeling van de Coffeé, Aangaande des
selfs kragten in gesonde luiden en alle ziekten.
Met eenige bevindingen, waar door getoont
werd, dat door *Coffeé* drinken meenigte ziekten
genesen zijn. Door Stephanus Blankaart,
Philosophiae en Medicinae Doctor tot
Amsterdam.**

Aan den Leser.

WAARDE LESER,

IK had dese Verhandeling der Coffeé noch soo haast niet uitgegeven, maar dewyl eenige van mijn Vrienden my daar toe aanporden, heb ik het in't licht gebracht; eensdeels om dat het Coffeé drinken nu in swang gaat, en veele luiden my na de krachten dikwyls vraagden en aanleidinge gaven zulks eens op papier te stellen; anderdeels dat ik gele-

gentheid kreeg, om het mijne achter het Gebruik en Misbruik der Theé van den Heer Cornelis Bontekoe nagelaten, te kunnen voegen: want het by die stoffe wel paste. Neemt dese gifte dan aan, en yder doe 'er zijn proffyt mede. Vaart wel.

**Verhandeling Van de Coffeé, Aangaande des selfs krachten in
gesonde en alle ziekten; met eenige bevindingen waar door getoont
werd, dat door *Coffeé* drinken menigte ziekten zijn genesen. I.
Hoofd-stuk. *Van de Coffeé, haar gedaante, plaats, en des selfs
bereidinge.***

I.

NA dat dien grooten Medicijnmeester den Heer CORNELIS BONTEKOE, in zijn
leven mijn bysonderen Vriend, de Nederlanders *Chineesche Theé* had leeren drinken,
ende getoont hadde hoe der selver krachten onse lighamen van allerlei qualen konde
bevryen; soo heeft deselve daar door by alle de Waereld, met alle recht en

reden, daar door groote lof behaalt. Onderwylen, onse Natie alle kusten en oirden des Waerelds bevarende, en altijd op wat nieuws denkende, is de TURKSE COFFEE grootelijks in 't gebruik gekomen; en zekerlijk, het is een drank, die de *Theé* in geenen deelen behoeft te wyken, want se met alle soorten van menschen beter gemeenschap heeft, wyl veele slymige luiden, de *Theé* selfs qualijk bekoome. Wat aangaat de *Theé*, ik stemme daar in alles toe 't geen dien voorgemelden Heer daar af gewaagt heeft, en houde ook staande, 't geen ik in mijn vorige schriften daar af gemelt heb: want alhoewel ik nu van de *Coffeé* schrijf en prys, soo sal ik evenwel de *Theé* niet komen te laken. Laat ons dan een begin maken om de *Coffeé* te beschryven.

II.

De COFFEE dan is een boomachtig gewas, dragende eenige peultjes, wiens erwtjes *Coffeé* genoemd werden: twee van dese boontjes maken ontrent de grootte uit van een bakelaar oft laurier-besie. Aan d' eene zyde zijn se rond, en aan d' ander zyde plat met een spleetjen in 't midden; zy zijn van kouleur, gelijk de graauwerwten van binnen zijn, tusschen wit, en donker geel: met twee schorsen omringt; de buitenste schil is rede-

lijk dik en bruinachtig, maar de binnenste vry dun, en van kouleur als de *Coffeé* selfs: hier te lande werd se altijd geschilt overgebracht, soo dat men se seldom met de schillen komt te sien. Dit gewas schynt vry wel na den *Euonimus* oft pyl-boom te gelijkenen, en soo sommige getuigen soo wel na de bladen en takken van onse Kerse-boomen, als van grootte: 't Is evenwel maar een heester-gewas, of soort van klein geboomt, want de takjens zijn seer dun, de blaadjens klein, aan de kanten niet geschaart, dik, altijd groen, en haast afvallende: de vrucht of *Coffeé* boontjes blyven soo lange aan de Boom hangen, tot dat se van rypigheid beginnen te bersten.

III.

By d' ouden schynt deselve in de Arabische taal met den naam van *Bon* en *Bunchum* genoemd te zijn, eer se tot een poeder gebragt is, maar anders werd die nu tegenwoordig *Coffeé*, *Café*, en *Cavé* geheeten: maar by de Arabiers noemt men se *Cahoüeh*, en by de Turken *Cahueh*. Dese Boontjes wasschen nergens anders dan in 't gelukkig Arabien, anders *Yemen* ofte *Ayaman* genoemd, en dat op opene vlakke velden, sonder eenige culture. Wanneer se geplukt zijn, werden se van de Landluiden in de Steden gebracht, die ontrent de *Mare Erythraeum* oft Roode Zee

leggen, en van daar door de Scheepen, Galeyen en ander Vaartuij versonden: ook werden alle jaren wel vyf-en-twintig duisend balen, elk van drie honderd pond door de Kameelen gedragen, en Landewaart heen verstuurt. Ook gaan der alle jaren ettelijke duisend balen met de Caravane weg na *Aleppo*, *Damas* en andere plaatsen daar ontrent gelegen.

IV.

Men soude kunnen vermoeden of de *Coffeé* selfs aan den *Profeet David* mogte bekend zijn geweest: want in het tweede Boek Samuels, in 't seventiende Capittel, het acht-en-twintigste vers, alwaar gesproken werd, dat de Vrinden van *David* verscheide dingen quamen brengen om hem en zijn volk te laven: en onder allen vind ik daar van *geroost Koorn*, als ook *gerooste Boonen en Linsen*: wie weet of dit geen *Coffeé* geweest is, of iets diergelijks? des te meer alsoo 'er van geen drinkbare stoffe gesproken werd, en hem evenwel schalen en aarde vaten gegeven werden: waar door misschien de koppen daar men de *Coffeé* uit drinkt, sal moeten verstaan werden; want daar na volgt dat het gegeven werd om dat volk hongerig zijnde (waar toe tarwe, gerste, meel, honig, boter en kaas gegeven was) en het andere ('t gerooste koorn,

Boonen en Linsen) misschien om te drinken: want se tot eenig moes te maken onbequaam zijn.

V.

Sommige zijn van gedagten, dat eer se de *Coffeé* te koop brengen of buitens Lands versenden, sy die eerst door een heet vuur laten gaan, of in siedent heet water doen, gelijk men segt dat de Chinesen en Japonesen het zaad van de *Theé* souden doen: waar door se komen te verhoeden, dat se op andere plaatsen niet kan gesaait oft voortgeteelt werden: wat daar van is, laat ik daar, alsoo ik daar van moet schryven als uit relaas: doch als gissinge plaats mag grypen, mein ik dat se die noch branden, noch in 't heet water doen; maar dat se het voortplanten verhoeden, is door een andere oorzaak. Namentlijk dat zy die schillen en ontbolsteren, gelijk men alle erwten en Boonen kan doen, en hier door kan genoegzaam belet werden, dat men se niet kan doen groeyen. Maar behalven dit, is 'er noch een andere oorzaak dat men deze boontjes ontbolstert: om dat se de schillen niet mogen uit Arabien laten gaan, dewyl se daar haar eigen drank af maken, die veel beter, vetter en aangenamer is als de boontjes selve. Daarenboven kan men aan de Vreemdelingen naauwelijks beletten dat se niet ee-

nige versche boontjes souden uitdraagen; ja de inboorlingen selver souden sich licht door geld laten corrumperen: soo dat, om kort te gaan, de *Coffeé* door geen vuur of heet water passeert, ten zy het was om de schillen daar van los te maken, derhalven geschied sulks door toeval, en niet met opset, om het voortplanten te verhoeden. Ten anderen souden dese boontjes juist in geen anderen plaatsen komen te wasschen, gelijk men siet dat vreemde gewassen, hier te lande niet wel willen groeyen.

VI.

't Is noch nauwlijks veertig jaar dat men dese drank in Holland gebruikt heeft, ja zelfs over twintig jaar was deselve maar by sommige buitenlanders bekend, die in Turkyen en elders gesworven hadden, maar wyl onse Natie boven andere in wat nieuws op te speuren onverzadelijk is, soo is die drank van tijd tot tijd soo gemeen geworden, dat men de Coffi-huisen tot *Amsterdam* soo vol van menschen siet, dat se gepropt zijn: zelfs in *Engeland*, daar de *Coffeé* seer gemeen is, en voor een dagelijkse drank passeert, is over vyftig jaar noch niet bekend geweest. Wanneer se in de Levant eerst in gebruik geraakt is, weet men niet zekerlijk te bepalen, maar de gevoelens zijn van ontrent de twee hon-

derd jaren, alhoewel *Louis Bassano, 1545. Antonius Menavin, 1548, en François Sansovin 1563.* verhalen dat dese Turkse drank wel drie honderd jaar aldaar gedronken is geweest. Ja sommige zijn zelfs van gedagten dat die drank in Turkyen eerst is bekend geworden, sedert dat *Sultam Selim* Egypten heeft onder sijn magt gekregen in't jaar vyftien honderd seventien en achtien, en zijn de vinding daar van verschuldigt aan de Arabiers, die de *Coffeé* over de seven honderd jaren gekent hebben: alhoewel sommige liefhebbers van de oudheid, die in een superstitie gevallen zijn, dat d' ouden alles geweeten hebben, meinen dat *Razis* en *Avicenna* die onder de naam van *Bunchum* soudent gekent hebben: maar *Velschius* in zijn Traktaat *de Vena Medinensi* weet met goede redenen te probereren, dat de *Bunchum* van d' Arabiers geen *Coffeé* is: maar dat dit woord dubbelsinnig opgevat werd: want *Ebenbeithar* segt dat de *Bunchum* is de *Nascaphthum* van *Dioscorides*: en, *Ebenmaruf* merkt in zijn *Dictionarium* of woorde-boek aan, dat *Bunchum* een riekende wortel is: eindelijk, *Avicenna* stelt die onder de wortels, die met de *Coffeé* geen gemeenschap hebben. Vorders meint *Velschius* dat *Prosper Alpinus* in zijn meininge is verwart geweest; namentlijk, dat hy *Glans Unguentaria*, dat de Arabiers *Ban* noemen, geno-

men heeft voor het woord *Bun*: dit is het gene dan dat *Avicenna* van woord tot woord hier over schryft. 't Is dan soodanig, *zegt hy*, dat de *Bunchum* yets is 't geen van *Yamen* gebracht werd, en yder een bevestigt dat het is een wortel van de *Anigailen*, als die oud is, en valt. Tot verkiesinge, *doet hy daar noch by*, neemt men de geelste, ligste, en die van een goede reuk is: want de witte en de sware is niet goed. Is heet en droog, *Zegt hy*, in de eerste graad, volgens 't gemeene gevoelen; of koud in d'eerste graad, gelijk andere meinen. Se versterkt de ledematen en reinigt de huid; verdroogt de vochtigheid; geeft aan 't lighaam een goede reuk &c.'

Hier uit blykt dan genoegzaam, en 'tis geen woorden-twist waardig, dat *Avicenna* hier van een geheel andere zaak spreekt als van de *Coffeé*: en het staat seer te dugten of de drank van *Coffeé* doen ter tijd wel in gebruik is geweest by eenige Natie. Eenen *Marco Paulo* heeft in 't midden van de dertiende Eeuw geschreven, zijnde in alle zijn beschryven aangaande zijn Reise door de *Levant* seer naauwkeurig: dese seg ik, heeft niet het minste gewag van de *Coffeé* gemaakt. d' Eerste mein ik, die 'er ons yets van geschreeven heeft, is *Prosper Alpinus*, zijnde nu ontrent de hon-

derd jaren geleden, dat hy in Aegypten was, en na hem *Joh. Veslingius*: soo dat het niet en schijnt dat die drank zelfs in die Landen soo lange bekend is geweest: niettemin is die drank daar nu soo gemeen, dat men se daar drinkt, gelijk by ons het bier. Want soo ras staan se des ochtens niet op, of se hebben haer *Coffeé* gereed: komt haer een Vriend bezoeken, of gaan se uit de Stad, soo sullen se eenige kopjens *Coffeé* komen te slobberen, die ze *Fingeans* noemen. Deze drank gebruiken zy niet oft seer selden nuchteren, gelijk wy hier in *Holland* doen, maar soo ras als zy wat gegeten hebben, zullen zy daar aan 't drinken tyen, soo jonge als oude, soo vrouwen als mans, sonder onderscheid te maken. De groote luiden doen 's ogtens haar maal eer ze drinken, en vasten dan tot twee uren na de middag: maar de Koopluiden en Winkeliers, eeten daar eenig brood toe, dat daar expres toe gemaakt is, 't welk zy op sommige plaatsen *Futier*, en op andere plaatsen *Quaqui* noemen. Dit brood gelijkend eeniger wyze na biscuit, zijnde breed en plat gelijk een hand: soo dat rijk en arm alle ochtend voor het Coffi-drinken iets gewoon zijn te nuttigen: meinende dat se anders galachtig zouden werden, en dat die maag byt en knaagt, maar deze opinie van gal is zeer vals, waar van we in 't vervolg meinen te gedenken:

maar dat dezelve, voornamentlijk als men wat veel drinkt, iemand wat slap maakt, dat is zeker, en niet te ontkennen, soo dat ik de wyze der Turken toe staa, en voor goed keur: waar van hier na breder. Men is gewoon alle dagen voor de huysen daar men *Coffeé* drinkt des ogtens beschuit verkoopers te hebben om tot de *Coffeé* te gebruiken: daarom is 't een spreekwoord onder de Turken, *dat als ze niets hebben om tot haar Coffeé-drink des ochtens te eeten, zy de knopen van haar kleeren moeten eeten*: want dewyl, willen ze daar mede zeggen, de *Coffeé* zonder te eten ongezond is, soo moet ge evenwel iets hebben, men haalt het, waar men 't haalt.

VII.

Hoe nu deze *Coffeé* eerst bekend geworden is, weet men niet meer dan by gissinge af te spreken. Sekeren *Faustus Naironi*, Professor in de Chaldeische en Syrische talen tot *Romen*, verhaalt in zeker Traktaat dat hy van de *Coffeé* geschreven heeft: dat 'er wel eer een Herder, die op de Kemels of Geiten paste, was en, zegt hy, desen Herder quam op zekere tijd aan eenen Religieusen Monnik klagen, dat zijn kudde de heele nacht wakker was, en sprongen de geheele nacht door uit haar stal, tegene haar voorgaande gewoonte. De Prioer van 't Convent twyfelden terstond of

het niet van haar voedsel quam: hy examineerde de plaats daar se gestalt waren, en vond niets dan een klein geboomt daar se van gegeten hadden: en om hier een preuf van te nemen, zoo vergaderde hy de boontjes, kookte ze in water, en gedronken hebbende, bevond hy zich wakker van geest, het welke hem wel te passe quam, om des ogtens vroeg zijn gebeden te spreken.

VIII.

Maar behalven deze historie leid my noch een ander in 't hoofd, 't zy dat ik ze gelezen heb, of dat ze my verhaalt is, weet ik niet: dat namelijk zeker Persoon wel eer op een Eiland gebannen was om van de wilde Dieren verslonden te werden: dewelke men na eenige jaren geleden te zijn, vet en gezond bevond te zijn: soo vraagde men na zijn gelegenheid, en waar by hy zich had onderhouden: waar op hy antwoorde, niet anders tot spys en drank gebruikt te hebben, dan deze boontjes: wat nu vorders van de waarheid zy, weet ik niet.

IX.

Men sal my nu vragen welke de beste *Coffeé* is, zoo moet ik daar op zeggen, dat gelijk alle granen, erwten en boonen, hoe se grooter zijn, hoe ze ook meer gevoeder zijn; al-

soo zeg ik dan mede van de *Coffeé* hoe hare korlen grooter zijn hoe beter. Daarenboven moet men die kiezen welke de alderversste is, zonder stof of vuiligheid, die ze daar by doen om het gewicht te vermeerderen.

X.

De wyze nu van de *Coffeé* te branden, geschied als volgt: Men neemt dan de Coffi-boontjes twee of drie pond elke reis, want hoe men minder neemt hoe ze beter branden en gaar werden, die doet men dan in een kopere pan, oft anders in een aarde pan, stookt daar een lochtig vuur van kolen onder, zonder te veel vlam. Als ze dan beginnen warm te werden, moet men se geduurig met een ysere lepel of spatel omroeren, op dat se alle gelijkelijk braden kunnen, tot dat se alsoo zagjes aan half gebrand werden: of dat ze de koleur hebben van karstanje-bruin, en dan zoo doet men se van 't vuur. Wanneer dit branden genoeg is, rieken zy als gebrand brood, niet onaangenaam.

XI.

Anders doen zy de *Coffeé* in een instrument van vertint koper, oft yser, zijnde langwerpig en aan d' eene zyde toe, dat ze met de boontjes vervullen, en dan toesluiten. Dit leggen zy dan op de gloeyende kolen, en

wenden het geduurig om, soo lange tot ze denken dat de *Coffeé* gaar genoeg is. Deze wyze acht ik zeer goed te zijn, om dat de fijnste deelen dan zoo licht niet komen te vervliegen, als wel in de opene pannen, en braden egaalder.

XII.

Als nu deze boontjes gaar genoeg gebraden zijn, doet men ze in een vysel, en men stoot ze tot poeder, soo fijn, dat het is als meel, en om dat behoorlijk te doen, dient men daar een goede zeef toe te hebben, op dat het eene niet te grof, en 't andere fijn zy: alhoewel se het in de *Levant* wel wat grof maken, maar de Tinctuur kan eer uit een fijn poeder dan uit een grof getrokken werden. Het moet warm gestampt werden, zoo haast als men kan, want anders bederft het door de locht; want men weet dat in al wat gebrand is, het *Alcali* (dat is het zout zonder zuur) begint meester te spelen, en by gevolg van het zuur des lochts verzadigt werd: derhalven moet men ze zorgvuldig bewaren, en toesluiten 't zy in tinne Thee-vlessen, oft glasen met tinne schroeven, lere zakjes &c.

XIII.

Sommige sijn der die dit poeder van allerlei erwten, boonen, paarde-boonen, tarw,

rogge &c. weeten te bereiden, dat vry wel na de Coffeé gelijkt, maar is veel schraalder en soo voedsaam niet dan de *Coffeé* die men van de *Coffeé-Boontjes* maakt, alhoewel mede niet ongezonder gedronken, en by gevolg niet te versmaden.

XIV.

De wyze om die te koken is deze: voor eerst heeft men een soort van hooge kannen met een tuit, 't zy van blik, tin, oft koper en dan van binnen vertint: ik neem daar toe gemeenlijk een Thee-keteltjen van ontrent twee pinten nats, dit zet ik met regen-water op het vuur te koken, waar by ik een loot of anderhalf (na dat ik het sterk van tinctuur oft flaauw wil hebbe) van het voornoemde Coffi-poeder smyt, en laat het eens helder opzieden, dan zoo zet ik het van het vuur, en laat het een weinig staan, op dat het poeder na de grond toe sinke: onderwylen maakt men de kopjes en schoteltjes gereed, en men schenkt door de tuit van de kan oft keteltjen de heldere roode Coffi-drink, die men dan soo heet als men verdragen kan drinkt.

XV.

Sommige doen by de Coffeé suiker oft honig, maar wyl zulks deze drank geensins ver-

betert, maar eerder vermindert, kan ik niemand raden, zulks daar by te gebruiken: want het maakt te veel lymigheid in het bloet, en daarom alderbest nagelaten. Andere bereiden die op een andere wyze, welke ik geensins kan afkeuren, maar ik moet ze voor goed achten. Sy nemen dan een pint soete melk, deze laten zy eens opkooken, en gieten dan daar zoo veel uitgetrokke tinctuur van Coffeé by als 'er melk is, het welk te samen gemengt zijnde, een voedsame drank geeft. Ook is se dan beter van smaak voor die luiden die geen Coffeé gewoon zijn te drinken, want de melk die tempert de smaak van de gebrandheid een weinig, die sommige tegenstaat. Andere mengen onder het koken daar eenige nagelen of wat kaneel onder, of kardamom. Ryke luiden mengen daar suiker onder met amber grys gemengt, 't welk een aangenaamheid geeft. Maar best is 't dat men een greintjen van de amber grys onder de *Coffeé* mengden: het welk ons lighaam seer versterkt.

XVI.

Daar zijn der die de *Coffeé* in het koude water doen, en laten het te samen kooken, 't welk zy dan van het vuur zetten, en op de eigenste wyze al slobberende drinken, als voren gezegt is.

Deze bereidinge kan weinig van de vorige verscheiden zijn, dan alleen dat de *Coffeé* in deze laatste wat langer trekt.

II. Hoofd-stuk. *Waarom men de Coffeé brand, en wat nut ons lighaam daar door heeft.*

I.

WY hebben dan nu gezien op wat wyze de *Coffeé* groeit, hoe die bereid werd, en by de Turken en andere Natien gedronken: 't is dan dunkt my tijd eens te gaan onderzoeken, *waarom die eigenlijk gebrand werd*, en vervolgens *wat nut die in ons lighaam komt te doen*. Want het is niet genoeg dat ik een drank aan onze Natie rekommandeer, die ze ongewoon zijn te drinken, ten zy ik daar reden van geef waarom die gezond is voor ons lighaam, en wat deugden zy daar ontrent komt uit te richten.

II.

Door het roosten ofte branden dan krygt de *Coffeé* een geheel andere wevinge van deeltjens, want dat blykt alleen genoeg, dat als men ze raauw komt te knaauwen, dat ze

dan geheel anders van smaak is, als wanneer men se knaauwt als zy geroost is, waar komt deze verscheidenheid anders van daan, als dat de deeltjes door het vuur geheel anders gefigureert werden? want by aldien ze van eenderlei figuur bleven, zouden zy onze tong geen verscheide aandoeninge ofte smaak geven. De Boontjes dan in een pan op het vuur gezet zijnde, word eerst door het vuur warm, en daar na heet: de lymachtige, oft liever takachtige deeltjes, die de alcalische zouten vast gebonden hielden, worden door het vuur gehakt en gekorven, soodanig dat de band van bindinge los geraakt: want wanneer de banden in stukken gehakt werden, werd de band van bindinge verlooren, en 't geen reeds van gebonden in de boeyen lag, raakt zijn eigen meester te werden, en speelt dan de baas: dat nu in deze banden geboeyt en gepaternostert was, en zoo moest blyven, zoo dit magtige vuur daar niet had by kunnen komen, is het *Alcali*, dat groote en krachtige zout, 't welk onse lighamen zout, en van bedervingen en verrottinge bewaart: dit *Alcali* dan, zeg ik, moest de baas spelen, sal het ons eenig nut doen.

III.

Nu zal my iemand vragen, wat dan eygentlijk het *Alcali* in ons bloed komt uit te

werken? Daar op dient tot antwoord, dat het bloed en onze sappen tweesins moet aangemerkt werden, namentlijk in zijn *gezonde stand*, en in de *ongezonde stand*: van de gezonde zullen wy jegenwoordig handelen, en van de ongezonde daar na vervolgens. In de gezonde stand, hebben wy elders in onze Institutie geleerd, en op andere plaatsen meer, dat het bloed altijd van zijn dikkigheid, die het door een menigvuldig zuur, als anders verkregen heeft, moet berooft werden; want hoe het bloed dikker is, hoe het ongezonder is, en hoe we ook nader aan de dood zijn: maar hoe het in tegendeel dunder en vloeybaarder is, hoe het gezwinder door alle de pypen des gantschen lighaams heen en weder loopt, en hoe wy dan ook gezonder zijn; want dit is een zekere zaak, dat zoo lange de wateren of vochten in ons lighaam in een geduurige beweginge zijn, zy dan ook niet bederven kunnen: soo se dan niet kunnen bederven, dat zeker is, kunnen zy ook geen ziekten baren; want alle ziekten een stilstant in 't geheel of ten deele van onze sappen is.

IV.

Om het bloed dan te verdunnen door de *Coffeé*, moeten in deze drank aangemerkt werden voor eerst het *water*; ten tweeden de *warmte* die het door het vuur heeft; en ten

derden wat de *Tinctuur van de Coffeé* in het bloed doet, onder het water gemengt zijnde.

V.

Wat dan aangaat het *water*, in welke de *Coffeé* uitgetrokken werd, wanneer die in ons bloed komt, maakt het bloed dun, door dien het water zelfs dunder is als het bloed: het bloed heeft geduurig water noodig, zal men geen *dorst* lyden; zonder water werd ook geen dorst gelest, men doet wat men doet. Het bier dat wy in Nederland en in Duitsland drinken is vol water, omslingert en vervult van de deelen des mouts: is niet de wijn vol water? want waar zou die haar vloeybaarheid van daan hebben? Is niet de Chineese, Japanse, Tartarische, Turkse &c. drank vol water? het water en al wat vloeybaar door water is, lest bequaamlijk onzen dorst: maar dewyl alle vocht en alle dranken niet de zelfde zijn, en sommige versch en warm, en andere dikwyls veroudert en zuur gedronken werden, moeten wy een betere drank verschaffen als het bier. Het bier in zijn zelve is even wel niet quaad, als het wel gebrouwen is, en niet verzuurt, maar versch uit de ketel: want een oud serp en zuur bier is oorzaak van duizende ziekten, en voornamentlijk van de scheur-buik in ons land; daarom is het rede-

lijk en we zijn van Godts wegen schuldig onze Natie af te raden van soodanige dranken, die haar lighaam en sappen ten uitersten bederven, en haar eindelijk altijd ziek en miserabel doen leven, gelijk we zien dat die luiden doen, die uit specie van menagie haar zuur bier tot de laatste droppel toe laten oorberen; makende quansuis sonde daar van, dat men het zoude laten weg loopen, en weg gieten; even of geen grootter zonde was beul en moordenaar van zijn zelven te zijn, met geduurig ons bloed door het zuur op te vullen en te verdikken. Wy weten dat het bloed niet veel anders is dan een hoog geverfde melk, die altijd door een zuur komt te stremmen. Die luiden dan die de mode hebben dus te menageren zijn alle seer ongezond en vol scheur-buik, ten zy dat ze veel goede spys komen te eten, of anders veel exercitie hebben, die kunnen, door dien se veel sweeten, daar beter tegen.

VI.

Nu dan als het bier zuur begint op den tap te loopen, acht ik het gekookte water beter; want het water schynt uit kleine aaltjes en slangetjes te bestaan; wanneer dit water dan in ons bloed komt, slingeren deze waterige slangetjes om verscheide deeltjes, die in het bloed wanschickelijk waren, en werden soo

door het sweeten als de pissing voornamelijk uitgelooft, zoo dat men besluiten moet, dat het water ons bloed vloeibaar maakt, waar van voornamentlijk onse gezondheid afhangt. Ten anderen, dat het water geduurig het bloed door het pissen zuivert en van zijn overtollige ziltigen en zuurigheden vry maakt, het welk twee groote zaken zijn, die ons bloed voordeel kunnen by brengen: en verre te verheffen boven de wijn, brandewyn, zuure of al te koppige bieren, en voornamentlijk de zuure wei en kernemelk, dat groote vergift in ons land.

VII.

Gelijk dan geen mensch het vuur, de logt, noch de aarde kan misschen, alsoo weinig kan ons bloed een oogenblik zonder water zijn, dewyl we gezegt hebben het geheele leven daar van af te hangen. Want de locht en geesten van ons bloed werden daar door geteugelt en in banden gehouden: 't belet ook dat het lighaam niet van hitte kome te verbranden, en by gevolg de warmte en geesten gematigt en bestendig zijn: want die in een ruimen tijd niet gedronken heeft, zal niet beginnen te klagen van dorst, en dat hem de tong aan 't verhemelte blijft kleven, dat hem door de dorst de spys niet en smaakt &c. hoe sal de spijs in de maag en darmen tot een gyl veranderen, indien ze om geen water riepen?

VIII.

Behalven de vloeybaarheid van het water in de drank *Coffeé*, zoo komt daar noch vry wat warmte by, want deze drank werd heet opgeslobbert, of se zoude anders seer wansmakelijk zijn. De warmte dan heeft deze drank nevens de *Theé* boven alle andere dranken gemeen, en dat is de oorzaak, dat ik se ook boven alle andere dranken verre prefereer, en om reden, die hier na zal gezegt werden, de *Coffeé* noch hooger, dan de *Theé*.

IX.

Sonder warmte dan kunnen onse sappen niet omgevoert werden, ja se komen te stollen en stil te staan, indien de koude daar op klem heeft. Hoe menig warm mensch heb ik door een dronk koel bier of kernemelk te drinken sien om hals komen? maar nooit heeft men dat van de *Coffeé* ofte *Theé* gesien. Dewyl dan het water de vloeybaarheid geeft, is de warmte wederom oorsaak, dat het water met de deeltjes des bloeds geduירig in beweginge gehouden werd, en niet en kooft te stollen. De warmte dan het bloed verdunnende, en makkelijker doende omloopen, is oorsaak dat 'er meerder uitwaseminge des lighaams is, en dat alle aanstaande verstoppingen afgeweert werden: want het vloeybare wa-

ter doorkruipt alle hoeken en winkels onses gantschen lighaams, wanneer het door de bewegende warmte werd aangeset.

X.

Dese warmte maakt ook onse lighamen niet heet, al is 't dat sulks ten eersten aansien schynt te sijn, maar dese warmte verdelgt selver alle de onbehoorlijke broeyende warmte uit ons lighaam, en maakt ons koel en fris. want de broeyende hitte komt nergens anders van daan, dan dat het bloed soo traag loopt, dat het hemels vuur daar niet lijn-regt kan door passeren: wanneer dan de vloeybaarheid en de warmte der Coffeé daar by komt, maakt dat dese broeyende stoffe los werd en van een gebroken, waar door alle de warmte, die de broeyendheid veroorzaakte, een voet werd gegeven om te vervliegten, en de stoffe des bloeds niet meer in een broeyinge te houden.

XI.

Dewyle de warmte dan onse sappen mede aan 't verdunnen en het loopen helpt, moeten noodzakelijk alle lymigheden verdunt werden: soo dat alle afscheidingen van sappen ook veel beter gaan: want op de tonge en in de mond voelt men verligtinge van dorst. De hersenen beginnen logtig te werden, en alle

beneveltheden des verstandts verdwynen: onse oogen werden klaarder van gezicht: het gehoor werd scherper, met een woord alle de funatien van ons lighaam zijn beter. Weg dan met alle sterke onmatige drank, die alle de werktuigen onses lighaams bederven en totaliter ruineren: hoe meenig werdender door de sterke dranken hersenloos en redeloos; hoe miserabel werden se aan handen en voeten en andere deelen des lighaams daar door getormenteert! wie heeft zulks ooit van *Coffeé* vernomen? in tegendeel herstelt se de versopene, en die na se geslapen hebben, pijn in 't hoofd behouden.

XII.

Gezien hebbende dan dat de vloeybaarheid des waters en de warmte ons bloed niet alleen niet schaden, maar ten hoogsten dienstig zijn: zullen wy eens verder gaan, en sien wat eygentlijk de *Coffeé* by het bloed doet, en wat het bloed daar van ons ontfangt. Als de selve dan van ons werd al slobberende gedronken, werd onse mond gespoelt en gezuivert, voornamelijk als men de selve door de tanden laat loopen. En hier door verhoed men alle *scheur-buikige monden*; want het tandvleis werd gezuivert en genesen, en van alle verrottinge bevryd, waar door de *tanden* dan *vaster en steviger werden*: ook hebben zy geen nood

van bederven, waar uit onlydelijke tandpijnen spruiten. Vorders werden alle de klieren die rondom onse mond zijn, door de warmte, en het fijne doordringende *Alcali* zoodanig aangedaan, dat het *speeksel* in onse mond veel dunder komt uit te syperen, het welk de oorzaak is, dat we na het *Coffeé* drinken een liefelijk en dun speeksel in de mond gewaar werden: en hier door verhoed men een *stinkenden adem*, die gemeenlijk uit een verdorve spog voortkomt.

XIII.

Als we de *Coffeé* dan hebben ingedronken, en de zelve door de slokdarm tot in de mage is neder gezakt, doet se mede in de maag ontrent het *verteeren der spyse* groot profijt. Wy weten dat onse spyze niet verteren kan, dat is in een gyl verandert werden, ten zy daar een vocht by komt, welke de tinctuur uit de spyse komt te trekken: hier toe gebruikt men gemeenlijk bier, het welk niet quaad is, wanneer men het versch drinkt, en niet koud: maar dewijl het gemeenlijk koud gedronken werd, en de koude onse innerlijke deelen groote schade aanbrengt, voornamelijk als men heet is: zoo acht ik dat hier een warme drank bequamer toe is, als de koude: en hier toe prefereer ik de *Coffeé* boven de *Theé*: want in een kopjen *Coffeé* behoorlijk toebe-

reid, is wel duisend maal meer *Alcali* en olie, als in een kopjen *Theé*. Soo dat de spyse door deze bewegende deeltjes beter kan stukken gehakt en gekorven werden, dan door de weinige deeltjes der *Theé*. Daarenboven bekomt de *Coffeé* alle menschen wel, maar in tegendeel hoort men meer van de *Theé* klagen, dat se de luiden flauw en misselijk maakt, want se zijn niet gewoon soo veel schraal water in haar lighaam te hebben. De *Coffeé* dan meerder substantie by sig hebbende, doet niemand dese wanschikkelijkheid over komen.

XIV.

Dit warme water dan met de tinctuur van de *Coffeé* vervult, maakt door zijn warmte, vloeybaarheid en zijn alcalische deeltjes dat de tinctuur beter dan door bier of wijn uit de spyse uitgehaalt werd: onderwylen werd de spyse door het op en neder persen van het middelrif uit de maag allengskens gedreven tot in de gedarmten. Alwaar de gyl een graat tot een grooter volmaaktheid krygt: alwaar de *Coffeé*, gelijk ze ook in de maag dee, het overvloedige zuur tempert, en de darmkliertjes een beter sog doen uitlekken: uit de darmen gaat dan deze gyl door de melk-vaten van het darm-scheil na de gemeene gyl-buis, en werd dan in de ondersleutel-beens-ader uitgeloost, alwaar de gyl eerst in het bloed komt, en na het herte loopt.

XV.

Nu vraagt men my verder, wat de *Coffeé* in het bloed doet? hier op antwoord ik, dat se in het hert sijnde gebragt, door de longe moet passeren, en dat het ademen selfs daar door verbetert werd; dewyl daar door alle lymigheid, en dik bloed werd los gemaakt, die te voren het ademen eenigsins beletten. Voorts geraakt het uit de long in de groote slag-ader, en werd soo voorts met het bloed het geheele lighaam omgevoert. Onder allen komt dese drank tot in de hersenen, de welke sy mede alle verstoppingen terstond benemen, waar door terstond ons verstand opgeheldert werd: en dat dit waar is, weeten die gene best, welke des avonds den beker te veel geligt hebben, en des anderen daags pyne in 't hoofd hebben; want sy gaan heen en drinken daar *Coffeé* op, het welk haar terstond verfrist. Want door de overvloedige wijn was haar bloed en sappen soo verdikt geworden, dat het in de uitgesette vaatjes by na bleef steken, het welke door de agterste dikke sappen meerder aangeperst werdende, de pijpjes en vliesen ook meerder werden uitgeset, en een soort van brekinge der fynste veseltjes vertoonen, en dat doet ons een pijn in 't hoofd gevoelen. En dewyl nu de hersen-sappen soo behoorlyk niet werden afgescheiden als te voren,

gebeurt het ook dat men dan slap en slenterig is, en, dus doende, werden daar meerder onregeltheden geboren. Dit alles nu dweilt de *Coffeé* weder op, want de warmte, de vloeybaarheid met het *Alcali* maken die sappen, die door de wijn gestremt waren, los en dun, waar door het bloed in 't generaal beter aan het circuleren geraakt, en alle hoofdwee by gevolg weg neemt.

XVI.

Wanneer het bloed nu tot de onderste deelen komt, by voorbeeld in de Lever, zoo werd dat deel mede van al zijn lymigheid en dik bloed berooft. Hier door werd een beter gal afgescheiden als te voren: welke gal dan oorzaak is, dat de gyl in de darmen verbeterd werd en veel vloeybaarder gemaakt. Maar dewyl wy hier van een ingewand spreken, alwaar de gal gemaakt werd, soo sullen dog de gallige luiden, die doch alles op de gal wyten, vragen, of de *Coffeé* geen GAL en maakt, en of daar geen Gal-ziekten uit kunnen voortkomen? waar op tot antwoord dient van neen, want de Coffeé-drink, hoe zeer die ook gedronken werd, komt geen gal te maken: want men siet nooit, dat die luiden, welke veel *Coffeé* drinken ooit of ooit van gal klagen, maar in tegendeel bevinden zy zich zeer gezond en fris. Want wat soude doch

hier de gal komen te maken? 't en is niet het water, noch de warmte, noch het *oliachtige Alkali* van de *Coffeé* zelfs: men ziet dat die luiden die zich gallige noemen gemeenlijk door zoodanige middelen genesen werden: want waar toe gebruiken zy anders de *Carduus Benedictus*, den *Absinthium*, en honderd van diergelijken slag. Ik zeg dan, dat de *Coffeé* en alle tegengallige kruiden, de quade gal, dat is, die te dik, te lymig, te scherp en de gebrekkelijke verbetert en vermeerdert; en dese vermeerdering geschied niet om daar ziekten te doen uit voortkomen, maar om die te herstellen; want men moet onderstellen, dat de *Coffeé* en andere dingen die de gal verbeteren en vermeerderen, een gezonde gal voortbrengen, en dat alle gezonde sappen, waar onder de gal geen van de minste gerekent werd, ons nooit eenige ziekte of moeyelijkheid kunnen baren: want een goede en gezonde *Gal* is oorzaak dat onse sappen vloeybaarder werden, en alle hoeken en winkels onses geheelen lighaams beter doorloopen: zy is oorzaak, dat alle slym en lymigheid werd verteert: het welk de Schilders wel weeten, die onder hare lymige en min vloeybare verwen gal vermengen, om die vloeybaarder te maken. Se maakt ook een vloeybaarder gyl, als voren gezegt is. Se vervordert de doorwaseminge, waar door wy een menigte zuurs

quyt geraken: somma, 't is een sap van wiens gezondheid en welgesteldheid, ook de gezondheid en welgesteltheit van ons bloed afhangt; derhalven kan men geen goede gal genoeg hebben en aanqueeken. Drinkt dan *Coffeé* Messieurs om uw gal te verbeteren en lang gezond te zijn.

XVII.

Als nu de *Coffeé* met het bloed in de milt komt, of het daar geen melancholie komt te maken, sal een MELANCHOLISCH Man vragen; ik antwoord mede van neen; want ik versta door de melancholie, een bloed dat dik en swart is, en dit bloed zal door de *Coffeé*, welke uol *Alcali* is, teenemaal verdwynen en overgaan; dat is, de *Coffeé* zal een oorzaak zijn, dat het zuur uit dit dikke bloed geraakt, en dat het bloed geheel dun en vloeybaar werd: het welk de zaak is die men moest effectueren. Maar evenwel, kan men ons noch tegenwerpen dat alle erwten en boonen aardachtig zijn, en by gevolg ook de *Coffeé* die men onder de soorten van de boontjes telt: en dat dan door deze aardachtige *Coffeé* een aardachtig en drabbig bloed kan voortgebracht werden, waar uit duizendderlei verstoppingen kunnen gebooren werden; en, dewijl alle erwten en boonen windig zijn, dat ze mede ons lighaam zouden opblasen en geduurig winden maken. Maar

hier op dient, dat schoon genomen het al waar was, dat se aardchtig en windig waren, door het branden en braden soodanig hare deeltjes en der zelve figuren veranderen, dat se het zelfde lighaam niet gelykenen: want het *Alcali* dat te voren in de boeyen was, sit nu op den troon. Daar benevens trekt men alleen een tinctuur uit de *Coffeé* vervult met olie en *Alcali*, en de aardachtige deelen sinken na de grond, zo dat men by gevolg gerust moet zijn, dat men geen aarde in zijn lighaam krygt.

XVIII.

Wanneer nu dese drank tot de *Nieren* komt, heeft ze reedts het bloed soo dun gemaakt, dat het onnutte en overvloedige water zich lichtelijk daar van komt af te scheiden, en door de pis-gangen af te zetten; en hier door werd vervordert, dat het bloed werd uitgespoeld, en van alle zijn overvloedig zuur en zout gereinigt en uitgeloogt; het welke anders in het bloed bleef zitten; en soo het bloed traag liep, quam te stremmen, waar uit menigte ziekten voortkomen.

XIX.

Sommige zijn in een verkeerde opinie geraakt, als of dese drank van *Coffeé* bereid onvruchtbaarheid soude maken: voor my ik weet 'er niet een exempel van te zeggen: ende

bevinde dat ze in Turkyen, en andere plaatsen meer, alwaar men de *Coffeé* drinkt, soo wel goede en gezonde kinderen krygen als elders ter waereld, daar men van geen Coffeé weet. Maar dat ongehoort voor dese qualijk onderrechte menschen schijnt, ik weet 'er eenige die nooit kinderen gehad hebben, na dat se eenige jaren waren getrouwt geweest, welke, op mijn raad, eenige maanden *Coffeé* gedronken hebben, kinderen hebben voortgebracht. Ik hebbe ook nooit konnen vermerken, dat deze drank eenig man achterstallig maakte, om zijn behoorlijke genegentheid by zijn vrouw te oefenen. Ja dat meer is, dese drank bereid die deelen zoodanig, dat se uit de lyf-moeder allerlei lymige en ziltige vochtigheden quyt werden, het welk het klierig wesen der moeder ten hoogsten verstoppt hielt: en soo men voorts een goede levens-regel leid, sal men daar door gezonde kinderen krygen.

XX.

Noch werd 'er een boos zaad van de superbe Vroed-wyfjes by de swangere vrouwen gezaait, zeggende haar dat se geen *Theé* of *Coffeé* moeten drinken, dat anders de na-geboorte te week werd, en het kindjen ongezond. Zy moeten zich inbeelden dat de Lyf-moeder een pot is; de maag, de lever, milt

en darmen, het vuur, daar dese heete drank in is, en dat het kind met al zijn omslag, het vleis is, 't welke door dit vuur gekookt werd, en daarom week werd. Ik heb soo menigen na-geboorte gesien van vrouwen die *Thee* en *Coffeé* in overvloed dronken, maar nooit gemerkt, dat of dese deelen of het kind anders gestelt waren als in andere vrouwen, daarom willen wy dit by de fabeltjes, die uit de spinrokkens voortkomen, zetten.

XXI.

Of nu de *Coffeé* het *Lighaam verdroogt* en *vermagert* sullen eenige vragen, die na dat se bol en schynbaar vet geweest waren, wat bedaarder van sappen sijn geworden: de antwoord is al wederom van neen, want dat de *Coffeé* alle verstoppingen weg neemt, en dat dan alle de sappen verdunt werden, en alle bolle opgeswollentheit weg gaat is waar en moet sijn. Daar benevens vraag ik of het al juist gezondheid is, als men bol en vet is? Neen, 't is niet gezond, het kan ook niet gezond sijn; men siet dat de middelmatigste menschen gemeenlijk de gesontste sijn. Indien men dan nu het wegnemen van een menigte verstoptheden, en opgespannetheden verdroogen en vermageren noemt, soo sijn we in eene schuit: anders verdroogt de *Coffeé* niet, nog sy maakt niet mager: want waar

soude dat in bestaan? het warme water droogt niet, en de tinctuur van de *Coffeé* doet het mede niet, want wy hebben boven al gesezt en bewesen, dat se den dorst verslaat, soo dat se niet moet verdroogen, maar eer vervogtigen, 't gene dat droog, en mager was. Het schynt dat het jegenwoordig de mode is, sig op de vret-stal als een Deense Os te mesten: maar datse wisten eerder tot siektens te konnen vervallen, als die men gemeenlijk mager noemt, zy souden niet wenschen vet te werden. Men ziet ook als een vette met een magere van hier na *Haarlem* zullen voeteren, dat de vette eerder zal moede zijn als de magere, waar uit blykt dat deze vette meer verstoptheden had als de magere, wiens bloed noch makkelijker omloopt; maar in de vette steuit het bloed al tegen de verstoppingen aan.

XXII.

Hier uit kan dan een yder, welke maar eenig verstand heeft om te begrypen, klaarlijk sien, dat de *Coffee* een van de gezondste dranken van de waereld is, want het bier, versch sijnde, en sonder siroop, oft honig gebrouwen is even wel soo goed niet, om dat men het bier kout drinkt, en, daar is selden een huishouding, daar men geen suur bier drinkt, het welk het grootste fenyn is van de

waereld, makende de mensch al levende dood, vol scheurbuik, en met een onguurig suur en siltig scherp bloed beladen. Het koude bier in menigte gedronken, doet onse sappen stremmen, en traag loopen, en, indien ons bloed heet is, terstond in de eene of d' andere longe stollen, waar door een pleuris in d' een of 't andere zyde ontstaat, waar na somtijds de dood komt te volgen. Dit alles heeft men van de *Coffee* niet te wagten, want is men koud, zoo werd men daar door warm: en is men warm, werd men na het drinken fris en koel.

XXIII.

Wil men nu *sterke Bieren* drinken oft *Wijnen*, soo *schrale* als *styve Wijnen*, daar in kan men de matigheid voldoen, tot soo verre dat men vrolijk werd: maar meerder gebruikt, werd het een helschen drank, en het was, voor die zich niet matigen kan, best, dat hy de wet van *Mahomet* moest gehoorzamen, welke het gebruik van sterke dranken, voornamelijk de wynen verbied te drinken. Sekerlijk, zoo dit Hoofd der Antichristenen ooit een wet in Policie en Kerkelijke regeringe heeft wel gemaakt, soo is het dese, en behoorde van alle Christenen nagekomen te werden, maar dus ziet men dat de blinde Turkse Heidenen onse Christenen verre voor

by loopen, men behoorde daar schaamrood over te wesen, en zich te verfoeyen. Want het veel en dikwyl gebruik van sterke bieren en wynen, bederft niet alleen het lighaam, maar de Ziel, het verstand en alles wat een mensch heeft, voornamelijk die gene, welke dagelijks de ochtend-zoopjes te veel beminnen. Drinkt dan *Coffee Vrienden*, daar heeft men geen ziekten van te wachten. Sy maakt een luchtig verstand, en doet de Ziels instrumenten vaardig bewegen: zy houd ons bloed buiten bederven, en uit alle schimmel oft scheur-buik. In 't kort zy heeft een kracht, die geen drank tot noch toe in de waereld, zoo veel bekend is, heeft: want daar is meer kracht in om onse gezondheid te onderhouden, als ik met mijn pen kan uitten.

XXIV.

Doch eer ik verder gaa en van dit Hoofd-stuk af breek, zal men met alle recht onderzoeken, hoe veel men mag op eenen dag drinken, en wat tijd daar toe de beste is, het zy des ochtens, namiddags ofte des avonds. Hoe veel men drinken mag, kan een yder best bepalen, want luiden die veel eten, moeten ook meerder drinken; in tegendeel, die weinig eten, kunnen minder drinken. Ik ben een Persoon die des daags gemeenlijk twee maals matiglijk eet, en gebruik van tien tot

twintig kopjes daags, zelden meer: hier na kan zich een yder reguleren, want men kan niet yder een zijn maat stellen. Voorts drink ik geen bier, 't en zy het versch is, en warm gemaakt: want men moet nooit geen koude drank drinken als men heete drank gedronken heeft. Wyn gebruik ik over tafel matiglijk: en dat een rijpe Hooglandse, geen zuure, en schrale Wyn daar men voet- en hand-ween van behaalt.

XXV.

Wat nu belangt de tijd, daar in verschil ik weinig, want zy is altijd goed gedronken: doch als men een tijd zal bepalen, acht ik het best, dat men die even na den eten gebruike: op dat de spijs, die anders te lange in de maag blyft rotten en vergoren, des te eerder tot een goede gyl bereid werde. De Turken hebben die gewoonte, dat se nooit *Coffeé* zullen drinken, of hebben daar iets by te eten, het zy een biscuit oft krakeling, koek of iets diergelijks. Daarom luiden die heel mager zijn, en wat voedsel noodig hebben, kunnen half soo veel zoete versche warm gemaakte melk daar onder gieten, en drinken die zoo, daar door zullen zy meerder gevoed werden, als met de enkele *Coffeé*. Luiden die lange ziek zijn geweest, en als uitgeteert, (voornamelijk als se onder handen van de navolgers van

Galenus zijn geweest, die haar door 't onnodig bloed vergieten, en vergeefs purgeren hebben uitgemergelt. Of dat se door de onverstandige Chimisten, door braken, quylen en zoo voorts, als van den dooden opstaan) zoo is 'er voor dese halve dooden geen betere drank als de melk met *Coffeé*.

III. Hoofd-stuk. *Verhandelende op wat wijze de Coffeé in alle ziekten kan gebruikt werden, en wat krachten zy op de selve doet.*

I.

Die groote Natien, als het Turkendom, de Chinesen, Japonesen, en alle die by ons voor de grootste Barbaren gehouden werden, hebben in alle dingen (uitgenomen de Euangelische kennis) veel deftiger verstand als wy. En dit blijkt voornamelijk in 't stuk der Medicyne, die met haar gewoone warme drank, en weinig goede Medicamenten te gebruiken, alle ziekten by na weeten te vermeesteren. En om hier van een preuve te geven, zal ik een groot deel der ziekten te berde brengen, welke door de *Coffeé* en weinige genees-middelen daar by, vaardig, veilig, en gemakkelijk door my zelfs genesen zijn.

II. Coffeé goed voor den dorst.

N. D. klaagde my op een tijd dat hy zoo een brand in de mond had, en geduurig dorstig. Hy dronk veel Brandewijn des ochtens, en des namiddags sterk Bier.

Alhoewel nu dese Persoon ging en stond, zoo had hy evenwel een bloed dat door de menigte Brandewijn verdikt was geworden, even als ik onlangs een ei, dat in een ander ei gewassen was, (volgens 't relaas dat my daar van gedaan is) in een sterke geest van wijn leide, zoo bevond ik des anderen daags dat dit eitje was hard geworden: aldus dan stollen de jeu-vochten door de menigvuldige Brandewijn mede in ons bloed. Ik gebood hem de Brandewyn wat te verminderen, op dat sijn bloed niet verder mogte komen te stollen: want dit dikke bloed was oorsaak dat de quyl oft speeksel door de quyl-klieren en der selver buisen, niet behoorlijk in de mond kan komen en deselve bevogtigen: ik noodigde hem eenige reizen des ogtens op *Coffeé*, daar hy in 't eerst niet gern aan wilde, seggende, gelijk onkundige veelyds doen, dat het maar gebrande boone sop was. Ik hiel evenwel aan, en dronk met my tien of twaalf kopjens. Hy kreeg 'er smaak

in, en gewende zich daar alle dagen zoodanig aan, dat hy niet meer om de Brandewijn en dagt, en de dorst ging geheel over.

III. Gebruik der Coffeé in een stinkende adem.

Zekere Mevrouw, zijnde gemeenlijk buiten op haar Hof-stede, quam in de Stad om my over hare stinkenden adem raad te plegen, die al een geruimen tijd geduurt hadde, want zy had menigmaals gemerkt, dat se daar door in gezelschappen onaangenaam was. Zy hadde ook al verscheide mond-spoelsels gebruikt, maar te vergeefs. Dese stinkenden adem nam haar oorsprong uit een bloed, dat mede aan de dikke scheurbuikige kant was, want dewyl het speeksel in sijn klieren en buisen, om sijn taaye lymigheid seer traag voort liep, kreeg het een soort van verrottinge, en dewyl het des nagts in de mond soo seer niet bewogen werd als des daags, soo ist dat het des ogtens, dewyl het door het stil staan meerder verrottinge krygt, ook meerder stinkt. De middelen nu die dese Mevrouw aangewend hadde, hadden weinig vrugt gedaan, om dat de oorszaak in het bloed was en niet in de mond, alwaar maar d' uitwerkinge van de oorszaak te vinden was. Sy

dronk somtyds wel *Theé*, maar wyl de *Coffeé* meer oliagtig sout by sig heeft als de *Theé*, liet ik haar de *Coffeé* eens of tweemaal daags gebruiken. Want dit oliachtige zout is bequaam het suur te temperen, daar dese Mevrouw seer toegenegen was, het welke wel getempert sijnde, is de oorsaak benomen, daar by gaf ik haar een half pint van myn *Sal Volatile*, het welk mede alle zuurigheden en lymigheden uit ons bloed wegneemt, en is in een maand tyds weder herstelt geworden. Van dese en de volgende gevallen soude ik geheele Folianten kunnen stofferen, maar wyl zulks myn oogmerk niet en is, sal den Leser sig te vreden moeten houden, met van elks een staaltjen te sien.

IV. Wat nut de Coffeé ontrent de roode oogen doet.

Een Edelman uit Polen, op de Nederlandse Academien studerende, was het rechter oog (na mijn onthoud) geduurig rood en ontsteken; zoodanig dat zelfs de wijmbrauwen seer dik en rood waren; dit had, mein ik, vier of vyf jaar geduurt, en verergerde altijd tegen de Winter, of als hy in de wind liep. Hy had na de gemene wyze van Medicyneren veel gelds verquist zonder hulpe.

Na dat ik desen Heer wel ondervraagt had, gebood ik hem eerst alle ochtende twaalf kopjes *Coffee* te drinken, en het oog zelfs over de warme wasem te houden. Daar na nam ik *Coffee-water*, en zoo veel *geest van Wyn*, hier in liet ik eenige druppelen van zekere *vlugge tinctuur* vallen, soo veel dat het de tonge niet onsmakelijk was, met een weinig *Campher*: dit deed ik warm maken, en het oog met fijne druk-doekjens hier in nat gemaakt, bedekken: hier liet ik noch een servet over heen leggen, om dese druk-doekjes te sluiten: voorts hiel hy het oog dat bewonden was tegens een confoort met vuur, om de warmte door den doek te ontfangen, en het vocht, met welk het oog gestooft wierde, warm zoude blyven: onderwylen wierden de druk-doekjes geduurig bevochtigt, en weder aangelegt. Dit liet ik des ochtens twee uren lang doen; een uur des namiddags, en twee uren des avonds. Voorts liet ik het oog toebinden, en soo warm houden als het mogelijk was. Van dag tot dag bevond desen Heer, dat hem het oog beterde, en is, door Gods hulpe, in de tijd van veertien dagen gelukkig herstelt: behalven dat hem het gezigt nog wat tenger was, dat evenwel van tijd tot tijd, mijn *Sal Volatile* gebruikende, is gebetert.

V. Een experiment van de Coffeé ontrent een beginnende blindheid, gemeenlijk Gutta Serena genoemd.

*Een oude Dame van ontrent de seventig jaren, woonende, zoo zy my berichte, tusschen Utrecht en Maarsen, kreeg een schielijke blindheid, dog evenwel Zoodanig, dat se met het linker oog noch min of meer konde sien, durfde evenwel niet uitgaan, 't en zy dat se iemand van haar Dochters by haar had om te leyden. Sy hadde mede veel met Dorp-Chirurgyns, en sommige Utrechtse Doctoren eenige tijd gemedicineert, doch had tot nu toe geen baat gevonden. Gutta Serena is een verstoppinge in de pijpjes die de oog-zenuw maken, en dewijl dese zenuw achter het oog is, kan men ook in het oog niets vermerken. Zoo nu de verstoppinge in die zenuw heel groot is, kan men niets sien; maar zoo maar eenige pijpjes en niet alle verstopt zijn, kan het gezicht, doch mank, geschieden, gelijk ik in dese Mevrouw heb vernomen. De raad nu die ik haar gaf, was klein, namelijk, het drinken van Coffeé, en de oogen te stoven met warm *Coffee*-water. Want de warmte door het geheele oog, zelfs tot die*

zenuw doordringende, maakte alle die verstyfde deeltjes los. Daar by liet ik haar altijd *Sal Volatile* gebruiken, en heeft met 'er tijd haar gezicht zoodanig wederom bekomen, dat ik zelfs daar over verwondert was, want in oude luiden is dit quaad niet gemakkelijk weg te krygen: vermids zy veel taaye en lymige vochten in haar lighaam hebben, en by gevolg seer koud van bloed en vochten zijn. Op diergelijken wys heb ik eens een jongman geholpen.

VI. Hoe de Coffeé het bloeden uit de neus doet ophouden.

In 't jaar 1684. in de maand April kreeg ik uit *Rotterdam* een Brief, welke in 't kort aldus luid.

Mijn Heer BLANKAART.

HEbbe d' eer gehad verscheidene van U Ed. Boeken gelezen te hebben, vinde my derhalven genoodzaakt U Ed. over mijne quale te consuleren. In het Na-jaar van 1683. heb ik een sware ziekte gehad, in welke ik door de raad van Doctor N. N. verscheide reizen gelaten ben. En, alhoe-

wel ik my nu wel bevoele, behalven dat mijn krachten wat uitgemergelt zijn: soo is 't dat ik na die ziekte, geduurig aan het bloeden uit de Neus geraakt ben: waar over ik U Ed. raad zal afwagten. Ben en blyve &c. Dewyl nu desen Heer in 't Najaar verscheide malen gelaten was, is het overige bloed zeer verdikt geworden, en dewijl het somtijds gebeurde dat hy wel eens een glaasjen te veel wyns dronk, wierd niet alleen zyn bloed dikker, maar het perste met geweld door de slag-adertjes die in de neus van binnen loopen, en dewyl het om zijn dikkigheid daar niet gemakkelijk door kon, rekten deze tengere slag-adertjes zoodanig uit, dat se bersten en by gevolg het bloed uitliep. En dewyl dese slag-adertjes soo ras niet geneesden, of zy wierden al eerder weder open geperst, zoo was het dat hy ook ligt aan het bloeden quam. Ik schreef hem wederom een Brief, als dat hy zich van de wijn, voornamelijk ogtend-drank wat ontrekken soude, en alle ogtende liever een dozijn kopjes *Coffeé* soude drinken, en voorts van mijn *Sal Volatile*. Het welk hy aan nam te doen, gelijk hy my ook veertien dagen ofte drie weken daar na

schreef, dat het bloeden uit de neus nu geheelelijk ophiel. De *Coffee*, die warm gedronken wierd, bracht een groote warmte en vloeybaarheid in het bloed, voornamelijk wanneer het van mijn *Sal Volatile* wierde aangeset, soo dat onderwyle de openinge in de neus genas, waar uit door de minste persinge, het bloed spatte: en dewyle hy dit dagelijks continueerde, wierd met 'er tijd zijn bloed geheelelijk herstelt.

VII. De kracht der Coffeé in de tandpijn en Scheur-buik.

Ik heb menig reis in verscheide gezelschappen geweest, alwaar de luiden dikmaals klagen van groote *tand-pijn* te hebben: alle nu die mijn raad volgden, ten ware dat se zeer bedorve tanden hadden, heb ik genesen alleen by na door het *Coffee* drinken. Want de tand-pijn is een gigt der tand-vliesen, pesen en zenuwen, dat een *uitwerksel van de Scheur-buik is*: als men dan de sappen ofte bloed tot soodanigen trap van vloeybaarheid brengt, dat het ontrent dese deelen der tanden niet meer komt stil te staan en te knagen, soo heeft men die tand-pijn niet alleen, maar ook de scheur-buik overwonnen. Sommige van de-

se luiden heb ik ook mijn *Tinctuur van Mars*, en mijn *vlug Zout*, of het *Alcahest Glauberi*, een *Elixir vitae*, oft *Spiritus Antiscorbuticus* en diergelijke daar by laten gebruiken, na gelegenheid van zaken: hier door overwonnen zy niet alleen de *tand-pijn*, maar veele andere qualen, daar menigte over verwondert stonden.

VIII. De krachten der *Coffeé* in de *Keel-Geswellen*.

Ik hebbe menigmaals waargenomen, dat als my de luiden in 't begin van een Keel-geswel, dat de klieren in de keel geweldig ontsteken waren, klaagden, ik haar terstond *Coffeé* heb laten gereed maken, dat na se tot sweetens toe gedronken hadden, niet meer van haar keel-gebrek wisten. Ik wierd eens geroepen by een *Tryntjen Martens*, die een keel-geswel tot worgens toe had; ik liet terstond heet water op het vuur zetten, en liet een dosis *Coffeé* van mijn huis halen, en maakte haar *Coffeé* toe, doch in haar eerste kopjen deed ik een doir van een ey met eenige greintjes *Resina Falappe* in, op dat se eens helder purgeren souw, na deze kop gebruikt te hebben, gaf ik haar noch eenige andere, die se ook alle, alhoewel zeer

beswaart, vermits het keel-geswel haar keel by na toevrong, orberde. Sy had ses of zeven rijkelijke afgangen, en was des anderen daags weder soo verre herstelt, dat se geen Medicynen meer gebruikte, dan de continuatie van de *Coffeé*.

IX. Hoe de Zijde-wee oft Pleuris door Coffeé drinken genesen werd.

Eenen *Pieter Cornelisse Roodhart* in Waterland elders woonende, had hier door de Stad veel geloopen om zijn dingen te verrichten, quam onderwyl by iemand alwaar hy een koele dronk biers eiste, waar van hy ten eersten een goede dronk in zijn lyf zette. Weinig tijds daar na gevoelde hy groote pijn in de zijde, met koors &c. Ik wierde daar by geroepen, en de zaak onderzocht hebbende, bevond ik die door een schielijke koude ontstaan te zijn, zeide dat se daar tegens wederom heete dingen moesten gebruiken als *Theé*, *Coffeé* oft heet bier. Ik drong dat soo ernstig aan, dat men de *Coffeé* met 'er haast prepareerde: in 't eerste kopjen mengde ik een sweatdryvend en pijnstillend Medicament, en gebood hem na dit soo veel Coffeé te drinken dat hy sweete. Des anderen daags quam ik weder by hem, en vond hem weder by de

Coffeé te drinken, besig. Ik vroeg na zijn welstand, en antwoorde dat hy volkomen herstelt was. Op dese wyze heb ik 'er menigte geholpen.

X. De werkinge der Coffeé in 't Koliyk der darmen.

Ik wierde, niet lang geleden, by een Heer geroepen, die eigentlich in Friesland woonde, maar alhier by zijn goede Vrienden gelogeert was; hy klaagde seer van buik-pijn. Ik liet terstond de Coffeé-ketel overhangen, en gaf hem in 't eerste kopjen mijn *Sal Volatile Anodynum*, waar na hy twintig kopjes met Coffeé dronk, die hem binnen een uur tijds soo wel bequamen, dat hy my voor mijn goede raad hertelijk bedankte en rykelijk beloonde.

XI. Krachten der Coffeé in 't Podagra.

Ik sal hier alleen het getuigenisse byvoegen van den Heer A.V.S. Advocaat in den Haag, welke door het Coffeé drinken en andere myner Medicamenten, volkomen genesen is.

Mijn Heer,

DE eer van uwe kennisse doet my de vrymoedigheid gebruiken van u te verzoeken, ten einde U Ed. aan een mijner goede vrinden, die ik in een byzondere estime houwe, gelieft af te zenden een half pints flesje van uwe Medicament tegens Podagra, ten einde om hem, nevens het Coffeé drinken, wat te soulageren in die quale die my nu by de 22. jaren als een Beulinne zoo wredelijk heeft getormenteert, en van welkers genesing ik u (naast God) mijne dankbaarheid ten allen tijden moet bewysen: 't welk doende zult U Ed. ten hoogsten obligêren.

Mijn HEER,

Uwen ootmoedigen en zeer verpligten A.V.S.

Hage den 9. November 1685.

XII. Een tweede getuygenisse dat door Coffeé en andere middelen het Podagra genesen is.

Tot een tweede getuygenisse doe ik daar by een Brief, van den vermaarden Heer Advocaat *Swaanswijk* uit den Haag, aan den zeer Eerwaarden, Godsaligen en Hoog-geleerden Heer, de Heer *Du Bosq*, Franse Predicant tot Rotterdam, geschreven.

Mijn Heer,

IK ben (door de experientie die ik daar van hebbe gehad) zoo teer gevoelig, voor alle die gene, dewelke met die wrede Beulinne, de Gigt of de Podagra getormenteert zijn, dat de Heer Vivier my noch naauwelijks zijn recit hadde gedaan dat U Ed. daar mede gequelt waart, of ik heb U in den hoogsten graad beklaagd, hoewel ik de eer niet en hebbe van U anders (als door reputatie) te kennen: en hebbe ik ook aanstonds resolutie

genomen (zoo veel in mijn magt soude wesen) om u te soulageren. Met dese quaal, mijn Heer, ben ik over de 20. jaar beset geweest: Maar jegenwoordig ben ik 'er (God zy gelooft en gedankt) t' eenemaal van genesen, door de cure van een der verstandigste, habylste, en ervarenste Doctoren des wereldts. Zijn Naam is *Stephanus Blankaart*; seer gerenomeert, door de verscheidentheid zijner uitgegeven Boeken, en voornamentlijk door een Tractaat dat hy in 't Nederduitsch geschreven heeft van 't genesen van de Podagra: hy woont tot Amsterdam in de eerste Leidtsche-straat: Ik ben aan dien Heer buiten maten verplicht; want behalven dat hy my genesen heeft van een quaal, die zijns gelijke in ongemakkelijkheid naauwlijks heeft (alsoo hy de eerste maal by my komende, ik noch gaan, noch staan en konde) zoo heeft hy my [door Godts genade] een vigeur gegeven van een Jongman van

25. of 30. jaren. Veel luiden van aansien en digniteit aanschouwen my genoegzaam als voor een mirakel; en onder andere is voorlede week noch ten mijnen huise geweest dien gerenomeerden Professor de Heer *Wittichius*, dewelke expresselijk van *Leyden* quam om my te bezoeken, ende om op dit subject met my te spreken. De commiseratie die ik hebbe, ontrent alle die gene, dewelke met dese quaal bezet zijn, sal my de vrymoedigheid doen nemen, van in weinige dagen expres tot *Rotterdam* te komen, om U te begroeten, en U mijnen ootmoedigsten dienst op te offeren: ende in gevalle den tijd van twee of drie dagen U te lang mogt vallen, om daar ontrent mijne komst af te wagten, soo gelieve U Ed. my het faveur te doen, van my maar met een regel of twee schrifts te honorêren; ende ik sal als dan vleugelen aannemen, om mijn reis t' uwaarts te verhaasten. Gelieft verzekert te wesen, mijn

Heer, dat het my een singulier contentement en byzonder vermaak sal zijn, U te
kunnen betuigen dat ik waarlijk ben

Mijn HEER,

Uwen ootmoedigsten en onderdanigsten

A. V. SWAANSWIJK.

In den Hage den 27. Mey 1686.

Dese twee Brieven dan heb ik hier willen by voegen, om dat 'er veele nieuwsgierig sijn geweest, om te weten, of, het gene van my gesezt wierd, aangaande 't genesen der *Jigt* en 't *Podagra*, wel waar mogt sijn. Dese twaalf exempelen sullen genoeg sijn om te toonen wat men met de Coffeé, en weinige andere middelen kan te wege brengen. Mijn gedagten waren, van yder siekte een staaltje te geven, maar vinde sulks ongeraden, alsoo ik met een woord alleen geruige, dat ik 'er duisenden mede genesen heb. En ben by gevolg genoodsaakt uit Christelyke liefde en yver tot het behoud van mijn even-naasten, sulks door den druk bekent te maken: wat is 'er gemakkelijker genesinge dan door Coffeé te drinken, en daar by, wanneer men siek is, weinige en aangename middelen te gebruiken, die men onder de Coffeé mengt? 't Is dan de wyse der ouden, welker spreekwoord was, dat men genesen moest *Citò, Tutò & Lucundè*, dat is, *ras, veilig en vermakelijk*. Want de genesinge geschied *ras*, om dat het bloed hier door al sijn vuiligheid quyt geraakt en sonder de minste alteratie gesuivert werd. Het is *veilig*, om dat het een drank is sonder de minste gevaar: en *vermakelijk* om dat by dese drank een praatjen wil wesen dat genoeglijk is. Laat dan alle gesonde *Coffeé* drinken om in geen siek-

tens te vervallen: laten ook alle sieken de *Coffeé* niet onttrokken werden, om dat se daar door, en door weinige van mijne middelen daar by te gebruiken geraken mogen tot die groote schat van haar vorige gezondheid en gelukkig

EINDE.